

Dijitalleşen Dünya, “Değişmeyen” Mücadele

Bu sayıda katkı sunanlar

Aylin Aydoğan

Can Kaya

E. Ahmet Tonak

Emre Tansu Keten

Ferda Koç

İzlem Gözükeleş

Ozan Cırık

Özgür Narin

Özgür Yazılım Derneği

Tahir Emre Kalaycı

Tankut Serttaş

Tuğçe Oklay

Mizanpaj ve kapak tasarımı:

Necati Henden

Editörler:

Funda Başaran & Diyar Saraçoğlu

Editörden

2001 yılında sendika.org’u kurduğumuzda internet dünya çapında yeni yaygınlaşıyordu. Piyasa ekonomisinin gerekleri üzerine yapılanmış, kâra ve dolayısıyla daha fazla kâr için rekabete dayalı, büyük gelir kalemini reklamların oluşturduğu batılı liberal medya sisteminin, kapitalist toplumsal ilişkilerin sürdürülmesi açısından üstlendiği ideolojik rolün bilincinde olarak internetin sunduğu olanakları gösterilmeyeni göstermek, yapılmayanı yapmak ve her şeyin öresinde bilindik kalıpların tuzağından kurtulmak üzere kullanmayı amaçlayarak kurduğumuz site, bu yıl 20. yaşını kutladı. Bu yirmi yıl içerisinde Egemen medya sistemi, nesnellik, tarafsızlık, dengelilik gibi kendi sunduğu vaatleri bile taşıyamaz hale gelirken, sadece Türkiye’de değil tüm dünyada ciddi bir güvenilirlik krizi yaratarak kendi kendisini yok etme noktasına geldi. 20 yıl içerisinde sendika.org’un **63 kez engellenmesi, 64 kez yeniden açılması**, sendika.

org gönüllülerinin karşılaştığı polisiye baskılar, bürolarımızın defalarca basılması, demokratik bir ülkede yaşamadığımızın birer göstergesi olmak yanında dijital teknolojileri kullanarak yapılan bir yayıncılığın eleştirel gücünü, toplumsal mücadeledeki önemini ispatlaması bakımından da kayda değer görülmelidir.

sendika.org’da yaşadığımız deneyim ve başından itibaren yapageldiğimiz tartışmalar, sadece yayıncılık alanında değil toplumsal yaşamın her alanında dijital teknolojiler dolayısıyla yaşanan dönüşümü anlamak konusunda bizi hep zorladı. Devrim niteliğinde olduğu, toplumun, ekonominin, kültürün ve politikanın “yeni” biçimini yarattığı iddia edilen ve 21. yüzyıl insanının “yeni zamanlar”da yaşamasının temeline yerleştirilerek “yeni ekonomik, toplumsal ve kültürel bütünlüğün” çözümlenmesinde “insan etkinliğinin tüm alanlarına

yayıma özelliği nedeniyle” başlangıç noktası olarak alınan dijital teknolojiler, genelde de teknoloji konusunda eleştirel mesafemizi koruyarak anlama çabamızı sürdürdük.

Dijital teknolojiler başlığı altında toplayabileceğimiz teknolojik yenilikler, özellikle 1990’larda bilgisayarların ve internetin gündelik yaşama dahil olmasıyla dikkat çekmeye başlamış olsa da tarihsel olarak İkinci Dünya Savaşı sırasında yapılan buluşlara dayanmakta. Kapitalizmin refah ve kesintisiz büyüme vadinin sonunu işaretleyen 1970’lerden itibaren de önce ütopyik diye adlandırabileceğimiz kuramlar, sonra da bunlardan yola çıkarak oluşturulan uluslararası politika belgeleriyle insanlığın varoluşunun en derin dönüşümlerinden birinden geçmekte olduğuna dair bir iddialar dizisinin temelini yerleştirilmekte. İddialar dizisi dememizin nedeni ise çok açık: Bugünden geriye doğru baktığımızda 1970’lerin sanayi sonrası toplum tezlerinden, günümüzün sanayi 4.0’ına gelene dek neredeyse her 10 yılda bir sanki birbirinden farklıymış gibi sunulan ancak temelde dijitalleşmeye bağlı olarak artan hesaplama kapasitesi üzerinde gerçekleştirilen tamamlayıcı yenilikler -yani bilgisayar, internet, robotlar ya da yapay zekâ-, toplumsal üretimin tüm maddi temelini ve buna bağlı olarak da tüm toplumsal ilişkiler sistemini değiştireceği tezlerine konu oluyorlar.

Elbette dijital teknolojiler alanında yaşanan gelişmeleri, bu teknolojilerin toplumsal ve ekonomik hayatın geniş alanlarında taşıdıkları önemi ve dünya çapında büyük bir hızla yayılıyor olduklarını yadsımak olanaksız. Ancak bu teknolojilerin varlığının bir toplumsal ilişkiler sistemi olarak kapitalizmin topyekûn dönüşümüne neden olduğuna dair teknolojik belirlenimci tezleri de kabul etmek olanaklı görünmüyor. Bu, teknolojiyi tüm toplumsal dönüşümlerin merkezine yerleştiren tezlerin iyimser ve kötümser biçimleri karşısında, yaşadığımız toplumsal gerçekliğin olup bitmiş bir geçmiş denli, toplumsal mücadeleler ile şekillenecek bir geleceği içinde taşıyor olduğunun bilinciyle anlama, öğrenme, itiraz etme ve direnme yani kısacası eşitlik ve özgürlük mücadelesini sürdürme çabamızdan vazgeçmiyoruz.

sendika.org e-dergi’nin 10. sayısı tam da bu ne-

denle dijital teknolojileri konu alıyor. e-dergi’de yer alan yazılar, dijital teknolojilere ve bu teknolojilerin hem şimdi hem de gelecekte toplumsal yaşama dahil olma sürecine nereden bakmamız gerektiğini, ne kadar uzağı görebileceğimizi ve nereden öğrenebileceğimizi farklı veçheleri ile tartışıyorlar.

Tartışmaların kesişim noktasında dijital teknolojilerin de emek ürünü olduğu vurgusu var. Bu vurgu insan emeğiyle yaratılmış olan dijital teknolojilerin toplumsal yaşamın tüm alanlarında nasıl ve neden yayıldığını sormayı sağlıyor. Bu soruyu sadece sormak bile dijital teknolojilerin tarihsel sürecin gerçek bir aktörü, “insan dışı” bir karar alıcısı olmadığını, tarihi gerçek insanların ve onların mücadelelerinin şekillendirdiğini, dijital teknolojilerin yarattığı olanakların içinde yaşadığımız şimdide doğrudan kapitalizmin sürdürülebilirliği için kullanıldığını ortaya koyuyor. **Sanayi 4.0, yapay zekâ, büyük veri ve emeğin geleceği** başlıklı ilk yazı, Tankut Serttaş’ın Özgür Narin ile gerçekleştirdiği bir söyleşiyi içeriyor. Özgür Narin, dijital teknolojilerin tarihini ve bu teknolojiler temelinde üretilen ideolojik söylemi çözümleyerek başladığı söyleşide, tarihin tek öznesinin kapitalistler olmadığını hatırlatarak dijital teknolojiler temelinde ortaya atılan ve çoktan ıskartaya çıkartılan vaatleri, aşınan söylemleri ortaya koyuyor; giderek daha görünür hale gelen direnç noktalarını, “üretenler kendi kaderlerini belirledikleri anda” farklılaşabilecek senaryoları vurguluyor. En önemlisi de bütünlüklü bir bakışla ve kapitalizmin yarattığı ekolojik yıkımı da sorunsallaştırarak, bu direnç noktalarını birleştirebilmenin yolunu, kendi sözleriyle “yapay zekâyı, onu üreten emekçilerle nasıl” buluşturulacağını soruyor.

Bu direnç noktalarını küresel düzeyde birleştirebilmenin yolu öncelikle onları doğru okuyabilmek, sınıf karakterlerini açığa çıkartabilmek ve kesişim noktalarında yeni örgütlenme ve eylem biçimlerini tasarlayabilmekten geçiyor. Yani kısacası dijital teknolojileri “dünya tarihinin en büyük, en geniş çaplı ve yerkürenin tümünü içine alan” bir proleterleştirme hareketi için işe koşan kapitalizme karşı aynı teknolojilerin yarattığı olanakları bilinçle işe koşan bir mücadele gerekiyor. **Neoliberalizm sonrası işçi sınıfı üzerine notlar** başlıklı yazısında Ferda Koç, toplumsal yaşamın dijitalleş-

tirilmesini, kapitalizmin geniş çaplı ve saldırgan proleterleştirme ve metalaştırma sürecinin hem bileşeni hem de sonucu olarak ele aldığı yazısında bu sürece eşlik eden değişikliklere odaklanıyor. Yaşanan değişikliklerin işçi sınıfının “ortamını” değiştirdiğini ve dijitalleştirilmenin üretim, sömürü, bağımlılık, toplumsal egemenlik ilişkilerindeki karşılıklarının, proleterleştirilmenin tanımladığı bu ortam ile bağlantısını tanımlıyor. Tüm bu süreci, işçi sınıfının geleneksel mücadele araç ve yöntemlerini içererek aşan bir pratik içerisinde kavramak zorunluluğunu ortaya koyuyor.

Dijital teknolojilerin hem sonucu hem de bileşeni olduğu bu proleterleştirme sürecinin günümüzdeki en önemli görünüşlerinden birisi platform ekonomileri. Gündelik yaşamı kolaylaştırma iddiasıyla ortaya çıkan elektronik alışveriş ve yemek dağıtım platformlarından, Uber ve Airbnb’ye dek tüm platformlar tekelleşme tartışmaları yanında yeni bir işçileştirme ve emeğin güvencesizleştirilmesi tartışmalarının merkezinde yer alıyor. Can Kaya, **Eski iş, yeni güvencesizlik: Dijital emek platformları** başlıklı yazıda platform ekonomilerini, bu yeni istihdam biçimine karşı dünyanın çeşitli yerlerinde açığa çıkan örgütlenme formlarını ve geleneksel sendikaların bu konudaki reflekslerini ele alıyor.

Metalaştırmanın genelleşmesi, doğanın olduğu denli toplumsal ilişkiselliklerin duygulanımsal olanlar da dahil olmak üzere tüm boyutlarının metalaşması olarak kendisini gösteriyor. Geleneksel üretim süreçleri dışında izini sürmemiz gereken bu yeni meta formu, sermayenin belirlediği algoritmaların hammaddesine dönüşerek hem üretimin var olan risklerini en aza indiriyor hem de giderek ekonomik yönetim ve politik karar alma süreçlerini tamamen teknikleştirerek, varsayılan yurttaş katılımının dışına taşınmasına neden oluyor. İzlem Gözükeleş, **Akıllı şehirler** başlıklı yazısında şirketlerin tasarladığı ve yönetiminden yurttaşların dışlandığı akıllı şehir konseptini, bu konseptte dönük eleştirileri ve dijital teknolojilerin olanaklarının şehrin temel sorunlarını çözecek biçimde kullanılmasını hedefleyen alternatif akıllı şehir tasarımlarını ele alıyor. Kapsamlı ve titiz çalışması akıllı şehirleri bütün boyutları ve örnekleri ile ele alırken, aynı zamanda da teknolojik

egemenlik düşüncesini tartışmaya açıyor ve internetin ortaya çıkışından bu yana daha çok iletişim hakkı ve ifade özgürlüğüyle ilişkilendirilen dijital teknolojilerin artık sağlık, eğitim, su, enerji gibi tüm hak mücadelelerinin ortak noktası haline geldiğini vurguluyor.

Teknolojik egemenlik, bugün akıllı şehirlerde, gelecekte ise küresel düzeyde ekonomik yönetiminin ve politik kararların şirketlere bırakılmaması için verilecek bir mücadelenin en önemli başlıklarından birisi olarak karşımıza çıkıyor. Elbette bu mücadele aynı zamanda bir ya da birkaç şirketin dijital altyapının kontrolünü ele geçirmesini önleme hedefiyle de verilmeli. Bu noktada yazılım ve yazılım kodları, dolayısıyla da özgür yazılım mücadelesi önem kazanıyor. Yazılımların kaynak koduna erişim ve onu yeni ihtiyaçlara göre yeniden üretebilme hakkı özgür yazılım mücadelesinin konusu. Neredeyse 40 yıldır var olan özgür yazılım mücadelesinin vardığı nokta, Tahir Emre Kalaycı'nın **Özgür yazılım: Kendi başına amaç mı?** başlıklı yazısında tartışılıyor. Tahir Emre Kalaycı, özgür yazılım mücadelesinin geldiği noktanın, olması gerektiği noktanın uzağında olduğunu vurguladığı yazısında Özgür Yazılım hareketinin potansiyellerini ve bu potansiyelleri daha dayanışmacı ve paylaşımcı bir geleceği kurabilmek için hayata geçirmek gerekliliğini vurguluyor. Diyar Saraçoğlu ve Ozan Cırık'ın genç bir örgütlenme olan Özgür Yazılım Derneği ile yaptığı **“Bu bir yazılım değil özgürlük vaadidir”** başlıklı söyleşide de hem yazılım temelli oluşturulacak direnç noktaları vurgulanıyor hem de örgütlü çabaların tam olarak istedikleri ölçüde olmasa da mutlaka varlığı ve eylemleriyle bir alanı özgürleştirileceğine dikkat çekiliyor.

Dijital teknolojiler mevzusunun bir ucunda da elbette internet iletişimi ve sosyal medya platformları var. Sosyal medya platformlarının, olağanüstü finansal büyüklükleri ve gündelik yaşamdaki yaygınlıkları özel bir önem atfedilmesini gerektiriyor. Kullanıcının ürettiği içeriğe ve reklama dayanan bu platformların ürettiği değerlerin kaynağının ne olduğu konusunda yükselen tartışmalar ve varılan sonuçlar son zamanlarda geniş bir literatür oluşturdu. E. Ahmet Tonak'ın **Dijital sektör artık değer üretir mi? Facebook örneği** başlıklı yazısı

Facebook'un Marx'ın artı değer ve kâr teorisi temelinde bir analizini içeriyor. Emek-değer teorisinin sadece Facebook değil, tüm diğer dijital şirketlerin etkinliklerini çözümlmek için başvurulacak kuramsal çerçeveyi sağladığını ispatlıyor.

Sosyal medya platformları günümüzde bütün iletişim türlerini yakınsayarak daha önceden her birisi farklı maddi temeller üzerinde yükselen gazete, televizyon, radyo, telefon, posta ve hatta insanların yüz yüze iletişimlerinin yerine sosyal medya iletişimini ikame ediyor. Bu platformlar bir yandan kapitalist ekonomiyi genişleten ve onun bilgisini taşıırken gereksindiği yeni iktidar yapılarının da üretilmesini sağlayan iletişim alanları, diğer yandan da üretimin toplumsal ilişkilerini kuran ya da başka bir deyişle verili toplumsal ilişkilerin içerisinde yaşayan insanların dünyayı anlama ve anlamlandırma süreçlerinde gereksinim duydukları enformasyonun taşıyıcıları. Elbette bu özellikleri nedeniyle ifade özgürlüğü, iletişim özgürlüğü tartışmaları yanında mahremiyet, gözetim tartışmalarının da odağına yerleşiyorlar. Emre Tansu Ketten, **TikTok nereye düşer** başlıklı yazısında diğer sosyal medya platformlarından çok da farkı olmayan ama algoritmik yapısı, kullanım kolaylığı ve bir akım haline gelmesiyle sadece Türkiye'de değil tüm dünyada işçi sınıfının kendisini ifade ortamına dönüşen TikTok'un nasıl bir toplumsal dönüşümün sonucu olduğunu, bu toplumsal dönüşümün potansiyellerini tartışıyor. Daha önce sıkça başvuru alan ve gerçek yaşam arasındaki sınırların hızlıca eridiği günümüzde siyasal iletişimin

sosyal medya üzerinde sürdüğünü ve bu siyasal alanın boş bırakılmayacağını hatırlatıyor.

İnternet ve sosyal medyanın hem kişisel olarak kendini ifade etmek, hem de daha önceki zamanların egemen iletişim ortamında temsil edilmeyenlere temsil olanağı sunması, aynı zamanda bu mecraları bir eylemlilik alanına dönüştürüyor. Tuğçe Oklay, **Dünden bugüne sanaktivizm ve net-art** başlıklı yazısında, 1970'lerde video kameraların yaygınlaşması ile birlikte egemen medya ve onun sunduğu tek boyutlu dünya görüşü eleştirisi olarak ortaya çıkan sanaktivizm akımının dijital teknolojilerle buluşmasını ele alıyor. Sanat ve aktivizm kelimelerinin birleştirilmesiyle adlandırılan bu alanda farklı hedeflerle üretim yapan sanatçı ve kolektiflerin ürünlerinin ele alındığı yazı, tam da bu yeni alanda siyaseten var olmaya, yani siyasi eylemlere yepyeni bir ufuk ve ilham verecek örnekler içeriyor.

Kuşkusuz dijital teknolojilerin yarattığı değişiklikler sınırlı ve parçalanmış bölümler olarak değil ancak bir bütünün parçaları olarak algılanabilir. e-dergideki yazılar bu bütünlüğün bir kısmını tartışmaya açmakta. Dijital teknolojiler dolayısıyla yaşanan değişiklikler bütünlüğün başka boyutları da var ve kavranmaya, bilinmeye muhtaçlar ve unutulmamalı ki değişim bütün hızıyla sürerken birdenbire en düşük düzeyine inebilen bir süreç ve içinde bulunan öznelerin her hareketi ile değişimin varacağı yere dair olasılıklar artar ya da eksilir.

Özgür Narin ile söyleşi: Sanayi 4.0, yapay zekâ, büyük veri ve emeğin geleceği...

“Bir toplumsal hareket olduğunda, bu teknolojileri üreten sınıf bileşiminin sadece dayanışmakla kalacağı beklenmez, ki o bile iyi olur. Bu hareketlere kendi yetenekleriyle katılabilirler. Bazı verileri direnişçilere verebilirler, bazı uygulamaları direnişin çıkarları doğrultusunda kullanmaya başlayabilirler. Bu çok olası bir senaryo. İşçi sınıfındaki şu anki dağınık halinde, bu size çok ütöpik geliyorsa çok kötü! Belleğiniz bir mevsimde, Haziran’da uyanmalı!”

Tankut Serttaş

On yıllar önce robotların ve bilgisayarların hayatımızı bütünüyle değiştireceği üzerine kurulu anlatı şimdi de yeni teknolojik gelişmeler üzerinden sürdürülüyor. Vaatlerdeki gibi olmasa da hayatımız gerçekten

de değişiyor. Bilim ve teknoloji ekonomi politiği üzerine çalışmaları ile bilinen akademisyen Özgür Narin ile bu değişimin emekçilerin geleceği ve sınıf mücadelesindeki karşılıkları üzerine konuştuk.

“Bu teknolojilerin yarattığı etkiye baktığımızda Almanya gibi merkez ülkelerde ücretleri düşürmek amaçlı kullanıldığını ancak toplamda üretim verimliliğinde beklentiyi karşılamadığını görüyoruz. Yani, 2011’den beri Sanayi 4.0 hevesi sürmesine rağmen, gerçekleşen şey, anlatılan şeyle aynı değil” diyen Narin, ilerlemenin bütün iyimser tahayyüllere karşın kapitalizmin sınırlayıcılığına taktıldığını ve bu nedenle sınıf mücadelesi gerçekliği üzerinden düşünmek gerektiğini vurguluyor.

“Kuryede ya da kamyonda çalışan işçilerin çalışma hayatını belirleyen uygulamaları üreten yazılımcıyla yine bu işçilerin buluşması mümkün müdür?” sorusunu cevaplamaya çalışmanın, “Bu teknolojiler bizim işimizi mi alacak?” sorusunu cevaplamaya çalışmaktan daha öncelikli olduğunu belirtiyor.

Narin teknolojinin etkisinden önce teknolojiyi üretenin yıkıcı ve yaratıcı potansiyeline dikkat çekiyor: “Bir toplumsal hareket olduğunda, bu teknolojileri üreten sınıf bileşiminin sadece dayanışmakla kalacağı beklenmez, ki o bile iyi olur. Bu hareketlere kendi yetenekleriyle katılabilirler. Bazı verileri direnişçilere verebilirler, bazı uygulamaları direnişin çıkarları doğrultusunda kullanmaya başlayabilirler. Bu çok olası bir senaryo. İşçi sınıfındaki şu anki dağınık halinde, bu size çok ütopik geliyorsa çok kötü! Belleğiniz bir mevsimde, Hazi-randa uyanmalı!”

Tankut Serttaş: Robotlar, yapay zekâ, Sanayi 4.0, büyük veri gibi güncel tartışma konuları üzerine ana akımda tılsımlı bir anlatı var. “İşin sonu” gibi iddialı çıkışlara bile sahne olabiliyor bu anlatılar. Bu 80’lerde bilgisayar teknolojilerinin yarattığı heyecanın, neoliberal ideolojiyle harmanlandığı dönemi de andırıyor. Apple’ın 1984’teki meşhur reklamı¹, “özgürleşmenin” araçları olarak bilgisayarların ve yeni teknolojilerin sunulduğu anlatısıyla benzerlik göstermekte. Ama 80’ler ve sonrası ya da genel olarak neoliberal dönem, reelde çalışma saatlerinin arttığı, güvencesizleşmenin yaygınlaştığı, yoksullaşmanın derinleştiği bir dönem oldu. Bugünkü tılsımlı anlatıların da neoliberalizmin tarih sahnesine çıkış döneminde-

ki ideolojik kuşatma girişimiyle paralel olduğunu ya da birbirlerinin devamı olduğunu mu düşünüyorsunuz? Yoksa düzlemler daha mı farklı sizce? Bu tılsımlı anlatının ardındaki ideolojik keşme-keşe nasıl bakmalı?

Özgür Narin: Seksenlerdeki teknoloji havasına iki tane etki neden oluyordu. Birincisi, 1970’lerde krizden çıkıp toparlanma sürecinde kapitalizm, insanlığa bir vaat vermeye çalıştı. İkincisi ise Sovyetler Birliği’ne karşı en güçlü kara propaganda silahı olarak kullanılan “hürriyet” söylemi var. Yani piyasanın “hür” olduğu, seçim özgürlüğünün olduğu bir yaşam anlatısı. Aslında koca bir yalan. Bu özgürleşmenin temsilcisi olarak da kişisel bilgisayarları sundu kapitalizm. Sovyetler Birliği’nin dağılması ve ardından kapitalizmin kısmi zaferinin de etkisiyle, bu iki etmen bahsettiğiniz havanın oluşmasında etkili oldu.

Teknolojinin, onu üreten ilişkilerden soyutlanıp bir kurtarıcı gibi gösterilmesi, teknolojik belirlecilik ve “iyimserlik” (ki aslında yanılsama yaymak), her zaman arkasında gizlendiği aldattıcı bir parıltı oldu kapitalizm için... Sovyetler Birliği ile “Sputnik şoku”ndan beri gelen rekabette bilgisayar ağları, internet, hatta Sanayi 4.0 potansiyel olarak vardı. SSCB için devasa üretimi denetleme, askeri rekabet araçları olarak tasarlanmış bu fikirler, ABD ile SSCB arasında rekabetin konusuydular. 1980’lerde kapitalizmin sınıf mücadelesinde elde ettiği galibiyetten sonra “hür” dünyanın, yani 1980’lerde “başka alternatif yok” diyerek kutsanan piyasanın temsilcileri oldular. Tüm işyerlerinde (imalatta, hizmetlerde, medyada) ve tüketicilerin evlerinde kullanılacak kişisel bilgisayarlar ve yeni teknolojiler olarak yaygınlaştılar. Artık işler eskisi gibi olmayacak, pek çok işi bilgisayarlar veya makineler yapabilecekler. 1989 ve 90’larda sol içerisinde bile tartışmaları en çok etkileyen şeylerden biri robotlar olmuştu. ’89 bahar hareketinin dinmesinden sonra DİSK’in Ören Toplantısında “Teknolojik Gelişme ve İşçi Sınıfına Etkileri” tezlerini hatırlayalım. Bir yandan “teknolojik devrimin itici rolü”nden bahseden DİSK’in diğer yandan “bir başlangıç olarak, Türkiye egemen sınıfları ve partilerini, ülkenin genel iktisadi politikasını,

1. <https://www.youtube.com/watch?v=Vtvjbm0Dx-I>

sanayisinin durumunu ve içine girilen **ikinci sanayi devriminin imkanlarını Türkiye’de geçerli kılmak için ne yapacaklarını**” tartışmaya çağırmasını anımsayalım.

Ama biz buna bugünden bakarak böyle yorumluyoruz. Muhtemelen sonraki kuşak, 80’lerdeki tartışmaya bakınca böyle parlak bir şey görmeyecek. Bugünkü teknolojilere bakacak. Baktığı anda da sosyal medyanın önemli olduğunu, teknolojilerin güçlü olduğunu görecektir ama parlak ve toplumsal bağlantıları kuvvetli bir şey görecektir mi, emin değilim. Bugün bir sosyal medya var, insanlar arasında bağlantılar kuruyor. Ama “İş saatlerine olumlu bir etkisi var mı”, “İş güvencesine ya da çalışma ilişkilerine ne kadar olumlu etkisi var”, “Yeni iş olanakları, nitelikli istihdam olanakları ne kadar yaratıyor” gibi soruların cevapları pek tatmin edici olmayacak. Bugünkü durumun o dönemden farkı bu gibi geliyor.

Kapitalizm, insanlığa çok yeni bir şey vadetmiyor

Apple bahsettiğiniz reklamı 1984’te yaptı. Ama bu reklamın vaadi olan “özgürleşme”, çok kolay tuzla buz oldu. Bırakalım başka topraklara demokrasi götürmenin aslında işgal anlamına geldiğini, iş saatleri, çalışma koşulları, salgın döneminde yapılanlar ve yapılmayanlar gözetildiğinde bu vaadin hızlıca tükendiğini görüyoruz. Yeni teknolojilerin, sosyal medyanın insanlara sunduğu vaadin de çok uzun vadeli bir “hürriyet” olduğundan çok emin değilim.

Dönemler arası kıyaslama yaparsak, 1980’leri değil de 1900’lerin başını aldığımızda daha çarpıcı sonuçlar alırız. 1900 ile 1950 arasında, yani 1929 krizi öncesi ve sonrasındaki süreçte, ortaya çıkan buluşların getirdiği büyük bilim ve teknoloji havası, ne yapılırsa yapılsın şu anda görünmüyor. Üretici güçler yeni olanaklar geliştiriyorlar. Ama 1900’lerdeki gibi çok büyük buluşlar, fiziği, mekaniği değiştirecek tartışmalar gelişmiyor. Bunu yapay zekâ (YZ) için de söyleyebilirim. Yapay sinir ağları ya da veri analizi, çok önemli bir gelişme yaşıyor şu an. Daha öncekilerle karşılaştırıldığında hem yapay sinir ağlarına yol açan mantık, hem bilgisayar tartışmasının köklerini 1940’larda hatta

1920’lerde bulabiliyoruz. Çok muhafazakâr olacak belki ama bugün gördüklerimiz, kök buluşlar değil diye düşünüyorum. Bu anlamda kapitalizm, insanlığa çok yeni bir şey vadetmiyor. Daha çok geçmişteki tartışmaların uygulamalarını görüyoruz bugün. Eksik kalmasın, kolektif emeğin, bilimcilerin buluşları, önemsiz değil. Aksine kütle çekim dalgaları, genetik, CRİSPR, mRNA (Kanser araştırmaları için umut vaat edici yönlerinin dev ilaç şirketleri tarafından kullanılmasını, halk sağlığından esirgenişini yaşayarak izleyebileceğiz) ve pek çok alanlarda biriken bilimsel buluşlar, çığır açıcı gelişmelerin, köklü bilimsel “devrimleri”n ayak sesleri de olabilirler. Ama bu üretim ilişkileri ve sınıf mücadelesinde üstün olanın “bekası”, çıkarları, bu yaygın sonuçların insanlık ile buluşması için en büyük engeller.

Dar alanda kısa paslaşmalar

Christian Fuchs, Sanayi 4.0’ın sınıfsal temelini açıklarken Almanya’daki sanayi proletaryasının “yüksek maliyetlerine” vurgu yapıyor. İmalat alanında nispi olarak düşük kâr marjını, imalatı işçiden belli bir oranda arındırarak “işçi maliyetini” düşürerek kâr oranlarını artırma stratejisi olarak yorumluyor. Ama sizin başka bir çalışmanızda üretim verilerinin verimlerinin beklendiği ölçüde artmadığına dair çıkarımlarınız da var. Bunu da yapılan ar-ge yatırımlarının pazarlama, reklamcılık, satış, dolaşım gibi üretkenliği arttırmaktan ziyade kâr realizasyonunu sağlayacak alanlara yapılmasına bağlıyorsunuz. Merkez kapitalist ülkelerdeki işçi sınıfının tarihsel kazanımlarına göz diken stratejide bir kayma mı var? Ya da kâr realizasyonu, bugün merkez kapitalist ülkelerdeki “yüksek maliyetli” işçi sınıfından daha mı büyük bir kriz yaratıyor?

Aslında bu ikisi çelişmiyorlar. Dünya genelinde yapay zekâ, dijital otomasyon gibi teknolojilerin beklendiği kadar verimlilik yaratmadığını OECD ve anaakım iktisatçılar bile söylüyorlar. Genel olana tekil olarak Almanya karşı koymaya çalışıyor gibi ama aksine, Almanya’nın on yıl önce duyurduğu Sanayi 4.0’ın beklendiği kadar yayılamamasını da bu genel kapitalist eğilim belirliyor. Kapitalist üretimde değer yaratıldığı alanda, artı değer yaratma, yani değeri genişletme sürecine değeri

diyoruz. Bu artı değerin tüm sektörlerden akarak toplam artıdeğeri oluşturması, bütün bir üretim, dolaşım, tüketim döngülerinin tamamlanması ile gerçekleşebiliyor. Toplam artı değer, organik bileşim ve birçok etkene göre, kâr oranları ve kârlar düzeyinde sektörler dağılıyor. Yani her endüstri, her kapitalist işyeri, bu artıdeğer toplamından kâr oranlarına, teknolojik bileşimine göre bir pay alıyor. Bu, ancak üretilenlerin satışıyla birlikte ortaya çıkıyor. Buna ise gerçekleşme, realizasyon diyoruz. Bu dönemde kâr oranları düştüğü için pazar kapma savaşı içerisinde, satışı daha fazla gerçekleştirme rekabeti çok daha sık ve yoğun görünüyor. Bu yüzden de yapay zekâ çalışmalarının yoğunlaştığı alanlara bakarsak müşteri profillerinin çıkarılması, reklamcılık gibi kâr realizasyonuna odaklanan çalışmaları görüyoruz. Dar alanda kısa paslaşmalar... Kâr oranı için rekabet çok yüksek, her bir ek kâr oranı yükselişi için, tüketicinin ilgisinin hemen avlanması, satışa dönüştürülmesi gerekiyor. Kestirim gücü yüksek tüketici davranış örüntülerini yakalayacak yapay zekâ algoritmaları ve veri talanı (Büyük Veri) ile tüketicileri (yani toplumu) izlemeniz gerekiyor; ayartma gücü yüksek reklâmlar ve sunulan seçeneklerle elektronik ticaretinizin her gözeneğe neredeyse eş anlı (gerçek zamanlı!) dolması, “tüketici” yakalaması, yaratması gerekiyor. Yakın zamana kadar en yüksek yapay zekâ yatırımı yapan firma olan Amazon, bir imalat firması değil, perakende firması. 2017 yılında Çin, dünyanın en yüksek yapay zekâ yatırımını yaparak ABD’yi geçtiğinde, Alibaba, Tencent gibi elektronik ticaret ve platform uygulamaları çok büyük payını oluşturuyorlardı. Üretimde ise enerji verimliliği kestirimi, lojistik optimizasyonu gibi sınırlı alanlarda kullanılıyorlar. Üretimi köklü biçimde verimlileştiren bir teknoloji olduklarına dair OECD ya da MIT gibi teknoloji üzerine uzmanlaşan üniversitelerin, verimlilik ve istihdam ile ilgili araştırmalarında olumlu bir sonuç yok; tersine görece düşük verimlilik bulgusu var. Bu da bir krizden çıkış stratejisinden ziyade bunalım veya daralma evresinin bir emaresi gibi görünüyor.

Sanayi mücadelesi hükmünü sürdürür

Ancak kapitalizm tek bir seçeneğe odaklanmıyor. Teknoloji, Harry Braverman’ın müthiş kitabının

hatırlattığı gibi emek sürecindeki mücadeleden başlayıp genişleyen bir sınıf mücadelesiyle şekilleniyor. Bunu hiç unutmadan, buradan doğmakla kalmadığını da belirtelim, bu sınıf mücadelesinin bir aracına da dönüşüyor. 1950’lerde Birleşik Devletler’in resmi raporunda otomasyon sonucunda ortaya çıkacak işsizliğin nasıl telafi edilebileceğini anlatırken, “otomasyon”un sağladığı “esneklik”ten bahsettiğini daha önce belirtmiştim. Esneklik, 1970’lerin kapitalist krizinden sonra bütün dünyaya yayıldı. Ama teknolojinin nimeti değil, sınıf mücadelesinin bir sonucu olarak. Kazanılmış hakları sınıfın bir kesiminden alarak, onu bu haklara hiç sahip olmamış geniş kesimleri ile birleştirerek. Tek yönden bakarsanız, “büyük fabrika”da işçilerin birliğini kıran esnek çalışma, diğer yönden bakarsanız, zaten enformel çalışan, hiçbir zaman büyük fabrikalarda çalışmamış, güvencesiz işçiler...

Sanayi 4.0 Almanya’da en parlak dönemindeyken, tam otomasyon Almanya’da hâkim olmadı. Aksine sınıf mücadelesi hükmünü sürdürdü. Kapitalist hiçbir zaman yumurtaları tek sepete koymuyor. Otomasyon, yüksek ücretli işçilerin, işten çıkarılarak ücretleri düşürmenin ve bu yolla maliyetleri düşürmenin bir aracı olarak kullanılıyor. Ama bu, eldeki tek seçenek değil. Belli alanlarda yüksek düzeyde otomasyon, maliyetli olmayabilir. Otomotiv sektörü için geçerli örneğin bu durum.

Ama aynı Almanya, “mini job” denilen güvencesiz çalışma yöntemlerini de yasalaştırıyor. Genelde göçmenlere yaptırılan bu küçük, parça başı ve güvencesiz işlerin yaygınlaşması için adımları da var.

Gözümüzü sadece otomasyona dikersek, işçi sınıfının kazanılmış haklarının gaspı, sadece otomasyonla yapılmış gibi görünür. İş yasasındaki değişiklikler, güvencesizliğin yasallaşması ve yaygınlaşması da bu sürecin önemli bir parçası. Aslında Sanayi 4.0’ı önerdikleri ilk zaman da bu böyleydi. 2011’de ilk defa Sanayi 4.0 telaffuz edilmeye başlandığında da iş yasalarında güvencesizlik eğilimli değişiklikler vardı. Ama bize parlak olarak sunulan otomasyondur. Yoksa hiçbir zaman tek odaklı bir strateji yoktu.

Almanya’nın 2011’de başlattığı Sanayi 4.0, veri otomasyonu gibi şeylerin anlamı var elbette. Almanya,

özellikle veride standartlaşma gibi adımlar atıyor. Yapay zekâ ve otomasyon alanında hem ABD'ye hem Çin'e rekabetteki üstünlüğü kaptırmamak için adımları var. İhracatına önem verilen yüksek katma değerli sektörlerde, otomotiv veya makine sektörleri gibi, otomasyonun ve yapay zekânın kullanımını teşvik ediyorlar.

Bu teknolojilerin yarattığı etkiye baktığımızda Almanya gibi merkez ülkelerde ücretleri düşürmek amaçlı kullanıldığını ancak toplamda üretim verimliliğinde beklentiyi karşılamadığını görüyoruz. Yani, 2011'den beri Sanayi 4.0 hevesi sürmesine rağmen, gerçekleşen şey, anlatılan şeyle aynı değil.

Kapitalizmde tam otomasyon bir hayal

Yapay zekâ çalışmaları her ne kadar ağırlıklı la kâr realizasyonu üzerine yapılsa da üretim sistemlerinde ve çalışma ilişkilerinde niteliksel açıdan büyük bir değişim olup olmayacağı önemli bir tartışma konusu. Fordist sistemde, üretim bandı işçinin pek çok vasfını elinden almıştı. İşçi, üretim bandı ve banda bağlı makinelerin bir uzantısı haline dönüşmüştü. Özellikle sensörler ve geri besleme döngülerinin yaygınlaşması, işçinin en önemli vasfını, kontrol vasfını da elinden alma eğiliminde. Yapay zekâ çalışmalarıyla, işçinin öğrenme vasfının da makine tarafından içerileceği bir döneme mi girdik? Bu vasıfsızlaştırma süreci, işçi sınıfının güncel kompozisyonunu ve sınıf mücadelesini nasıl etkiler? Örneğin Fordist sistemde üretim bandı etrafındaki binlerce vasıfsız ve yarı vasıflı işçi, işçi sınıfının içerisindeki payı hızla artarken dönemin sürükleyici halkası da olabilmişti. Emek hareketi, kitlesel vasıfsız işçilerin örgütlü mücadelesiyle şekillenmişti. Bu açıdan bugün bir niteliksel bir değişim beklenebilir mi?

Bunun gerçekleşmesi öyle çok kolay değil. ABD'nin belirli bir yerinde yapay zekâ ya da makineleşme yüzünden işsiz kalan insanlara ışık tutunca sanki eğilim oymuş gibi görünüyor. Ama dünyanın geri kalan kısmında güvencesiz işlerde tutunmaya çalışan büyük nüfuslar var. Yapay zekâyı tartışırken, kapitalist sistemin en tepeleğinde, merkezlerle diğerleri arasındaki ilişkiyi

denetleyecek bir otomasyon sisteminin genişlemesinin sanki her yere pürüzsüzce ve hemenecik yayılacağı öne sürülüyor; bu da tartışmayı yanlış bir yere götürüyor. Bu gelişmeler tepedeki iş ilişkilerini değiştiriyor. Tepedeki işlerin niteliğindeki değişim, her yere aynı derecede nüfuz etmiyor.

Bu tartışmalarda temel hatalı eğilim, teknolojinin bütün kartlarını aynı anda açabileceği yanlışlamasına kapılmak. Sanki bütün yenilikler aynı anda, her yerde, aynı ölçüde gerçekleşecekmiş gibi bir algı oluşuyor. Başta anlattığımız teknolojik “iyimserlik” masum değil ve hemencecik kanmamak gerekiyor. Ayrıca yine başta belirttiğimiz gibi teknoloji de sadece teknik bir olanak değil. Teknolojinin emek süreçlerindeki işlevi ve toplumsal ilişkileri görmezden geliniyor. Böyle olunca da bir yanda işin tamamen ortadan kalkacağını düşünüp sonrası için hazırlık yapma eğilimi oluşuyor. Yapay zekânın yaratacağı işsizliği,

emek bileşiminde, sınıf bileşimindeki değişimi konuşabiliriz; ama önce robotun değil, kapitalizmin içinde bulunduğumuz büyük bunalımının yarattığı işsizliği konuşalım.

Ne iyimserliğe hemen kanalım ne de eskinin tekrarı diyerek sıradanlaştıralım. Bu iki hatalı eğilimi de aşacak bir perspektif gerekiyor.

Kapitalizmde tam otomasyon bir hayal. Çünkü sistemin kendisini tehdit etmeme kalmaz, sorgulanabilir kılar. Tehdidi kaldırmak için çıplak baskı bir seçenektir, ama sürdürülebilir mi sorusu açık bir soru. Yapay zekâ, dijital çağ, otomasyon üzerine parıltılı söylemler ya da tüm odaklanmayı bunların yaratacağı işsizliğe vermek, kapitalizmin gayet “sıradan” (gayet tanıdık) bunalımının yarattığı koşulları görünmez kılabilir. Dijital teknolojilerin “pürüzsüzce” ilerleyebilmesi için, bu bunalımın aşılması, sınıf savaşımının alt edilmesi gerekli. Alt etmek için sesli yapay zekâ operatör-

leri değil, esas olarak önce, üretici güçlerin yıkıcı güçlere dönüştüğünü görmemiz daha olası. Bu çekinceleri belirttikten sonra, yapay zekânın daha fazla yayıldığı “senaryo”da sınıfın bileşiminin değişimi sorusunu yanıtlayabiliriz.

Entelektüel gücün makineye verildiği ve yaşamımızın “aptallaştığı” doğrultuda...

Yapay zekâ, şu an her işi hemen alabilir durumda değil. Yapay sinir ağları, derin öğrenme gibi YZ yöntemleri, talan edilen çok fazla veriden bir örüntü çıkarmaya çalışıyorlar. Bu örüntü, işleri yapmaya dair genel çözümler oluşturuyorlar. Böylece işleri taklit ederek, öğrenerek yapabiliyorlar. Çağrı merkezinde sorular geldiğinde, verilen sesi tanımayı daha iyi yapabiliyor. Ya da görüntüyü tanımayı daha iyi yapabiliyor. Mimarlık alanında çeşitli pozisyonları alabiliyor. Radyolojinin bazı alanlarında görüntü tanıma insandan daha başarılı olabiliyor. Robotlar, rutin ve çok tekrarlı işleri zaten daha iyi yapabiliyordu. Onlar da cerrahi, otomotivde hassas işlem, kaynak, birleştirme gibi işleri daha esnek hale getirebiliyor, insanın yerini kontrollü olarak alabiliyorlar. Ama yapay bir bilinç gibi, insanın birkaç işlevini birden gerçekleştirebilecek, onun yerini tümüyle alabilecek bir yapay zekâ henüz yok. Tabii bu, bu düzeye gelene kadar, emek süreçlerinde bir değişiklik olmayacak anlamını taşıyor. İnsanın yaptığı bazı kontrol işlevlerini alabilir yapay zekâ. Hatta bazı işleri, gereksiz hale de getirebilir. Bilim ve teknoloji üretimi “çözümleyerek”, küçük parçalara ayırdıkça, örtülü bilgiyi (tacit) rasyonel hale getirip, yerine düzenek ve makine koydukça, işçi sınıfının o kısmı vasıfsızlaşıyordu. Bu yapay zekâ ile birlikte daha nitelikli işlerin de tasarlanabilir, tekrarlanabilir ve giderek ikame edilebilir olmasını sağladı. Pürüzsüzce ilerleyeceğini düşünsek, kapitalizmde gerçekleşen Mad Max filmindeki dünya gibi, bir yandan yedek sanayi ordusunun olduğu, bir yanda da çalışma ayrıcalığına sahip olan kesimin olduğu bir dünya gibi gözükmektedir. Bu benzetmenin gerçek bir yanı var.

Fordist üretimde, bandın hızı işçinin davranışını belirliyordu. İşçi, bu anlamda zaten kendi kont-

rolünden çıkmıştı. Şimdi artık, genel bir makine, karar verici sistem, lojistik ağları için düşünürsek örneğin, işçi yerine trafik yoğunluğunu da hesaplayarak bir komut veriyor. Hatta o algoritmayı tasarlayan bilim emekçisi tarafından neden o komutun uygulandığının bile bilinmediği düzeyde bir yabancılaşma var. Tüm dünyadaki gemi trafiğini, hava durumunu, deniz durumunu uzun bir tarihsel dönemde izlemiş, kalıplar çıkarmış, buna göre kararlar alan bir algoritmayı düşünün. Tasarımcısının havalasından daha fazla senaryoyu, geçmiş ve anlık seçenekleri görmüş ve yapay sinir ağlarında onların belleklerini sayısal denklemlerdeki “ağırlık”lar olarak saklıyor. Süreç de Marx’ın bahsettiği gibi, entelektüel gücün makineye verildiği ve yaşamımızın “aptallaştığı” doğrultuda ilerliyor. Emek süreci de bu yolda şekillenecek elbette.

Ama yapay zekânın ya da genel olarak yeni teknolojilerin kapsayabildiği alan, her ne kadar genişleyen bir alansa da toplam iş ve vasfın azınlık kısmı. Dolayısıyla bu parlak yapay zekâ anlatısının “kapitalizm açısından bile ütopya olan kısmı” gerçekleşebilirse yeni teknolojilerin emek sürecinde yarattığı niteliksel değişimi de radikal sayabileceğiz.

İleriye dair beklentilerimizi düşünürken tez canlı olmamak gerek diye düşünüyorum. Yapay zekâ, çok tekrarlı ve örüntüler çıkarılabilecek işlerde işlevsel. Bu tür işlerde de işçilerin yerini alacak. Ancak bunlar, çok hızlı gelişmeyebilir. Otomotiv gibi yüksek teknoloji gerektiren sektörlerde de insan-robot etkileşimi artacak. İnsanın hassasiyeti ve robotun rutinindeki hızının birleşeceği yeni iş ilişkileri ortaya çıkacak. Ama kapitalizm açısından bile ütopya sayılabilecek değişimlere bakıp analizler yapınca köklü değişimler bekliyoruz.

Bizim gördüğümüz hâl, kapitalizm açısından da bir deforme hâl. Tam otomasyonu gerçekleştirememekle otomasyonu ilerletme ikilemi içerisinde sıkışarak oluşmuş bir hâl. Emegin niteliğindeki değişim de sadece teknolojiyle bağlantılı olamaz. Sınıfsal bir altüst oluşun sonucu emegin niteliğindeki değişim mümkün olur. Kapitalizmin bile yakalayamadığı bir gelişme üzerinden çıkarımlar yapmak çok doğru değil.

Kuryede çalışan işçiyle yazılımcının buluşmasının yaratacağı iradeye ihtiyacımız var

Güncel teknoloji tartışmalarında ana akım, tartışmayı teknoloji şirketlerinden yola çıkarak yapıyor. Bilim emekçilerinin, mühendislerin, doktorların ve hatta üniversite öğrencilerinin dahi proleterleştirme süreçlerinin konusu haline geldiği günümüzde bu teknoloji tartışmalarını sınıf mücadelesinin stratejik unsuru halinde tartışmamız mümkün mü? Her ne kadar ana akımda öne çıkan Bill Gates, Zuckerberg ya da Elon Musk gibi figürler olsa da bu teknolojileri yaratan bir işçi sınıfı var. Sınıf mücadelesindeki eşitsiz güç dengeleri, işçi sınıfının yeteneklerini ve teknik kapasitesini mücadeleye seferber etmesiyle aşılabılır ya da törpülenebilir mi? Bu anlamda işçi sınıfı öz-örgütlü mücadele için yeni kanallar, araçlar yaratabileceği bir kapasiteye sahip mi sizce? Bu konuya nasıl yaklaşılmalı?

Bu tartışmalar, tek özne kapitalizmmiş gibi yapıyor. Kapitalizm, pürüzsüz bir şekilde makineleşmeyi genişletecekmiş gibi, geliştirilen yeni teknolojiler bütün süreçleri belirleyecekmiş gibi bir algı oluşuyor bu tartışmalarda. İşin kötü tarafı da bu. Soruda saydığın olası senaryolara ütöpik diyoruz. Kapitalizm için bile ütöpik olan şeyleri bol bol tartışıyoruz. Zuckerberg, Musk birer ilah gibi sunuluyor ama çok kolay yıprandılar. “Start up” yaratma gibi bir trend ya da “Yırtabilirsin” gibi motivasyonlar kapitalizm içerisinde her zaman olurdu ama inandırıcılıklarının en fazla yitirdikleri dönemleri yaşıyorlar. Genç işsizliği Economist gibi anaakım dünya dergilerinin kapak konusu oldu uzunca bir süre. Akademideki rekabet, bilimdeki yayın, fon baskısı, dükkancılık ya da burger köfte zinciri gibi çalışma hali itibarlı sayılan bu meslekleri paryalaştırdı. ABD’de ücretlilerin önemli bir kısmı geçinebilmek için 3-4 işte çalışıyorlar ve son rakamlar, buna eklenen genç işçilerin lisans üstü öğrencilerin vahim sayılarını da gösteriyor. Bunlara, “Elon Musk” gösteriliyor sürekli. Oysa bu çalışanlar için bırakın yırtmayı, yaşayabilirsen şükrediyorsun bugün.

“Kuryede ya da kamyonunda çalışan işçilerin çalışma hayatını belirleyen uygulamaları üreten ya-

zılımcıyla yine bu işçilerin buluşması mümkün müdür?” sorusunu cevaplamaya çalışmak, “Bu teknolojiler bizim işimizi mi alacak?” sorusunu cevaplamaya çalışmaktan daha öncelikli geliyor bana... İkinci soru aklın kötümserliğinde düşünebilir, ama iradenin iyimserliği için ilk sorunun yanıtına son derece ihtiyacımız var. Üstelik, kapitalizmin yarattığı işsizliğin arkasına saklanıp öne teknolojiyi sürmesine kanmamak için olduğu kadar başka bir nedenle de sınıfın bu birleşmesinin yaratacağı iradeye ihtiyacımız var. O teknolojilerin pürüzsüzce işsizlik yaratması tarihte hiç sessizce olanaklı olmadı, aksine uzun sınıf mücadeleleri sonucunda gerçekleşebildiler. Senaryonun sahnelenmesi, işçilerin tribünlerde tutulması ile olanaklı olabilir, oysa işçiler o sahneye dahildiler, hala da öyleler.

Bu teknolojileri ne Zuckerbeg ne Bill Gates ne de Steve Jobs yapıyor. Onları üretenler, yazılımcılar, bilimciler genel olarak, işçi sınıfının, kolektif emeğin bir parçasıdır. Bahsettiğimiz yeni teknolojileri üretenlerin de işçi sınıfının bir parçası olduğunu görmemiz gerek. Bazıları, pazarlık güçlerini, kendi üretim araçlarını ellerinde tutabiliyorlar diye işçi sınıfının kenarında görülebiliyorlar. Ancak bu teknolojiler en nihayetinde alttaki mühendislerin ve bilim emekçilerinin ürünleri ve tartışmaları. Üreten onlar. Üretenler, kendi kaderlerini belirledikleri anda da bu senaryolar farklılaşabiliyor. Buna dair ipuçları, birkaç yıl içerisinde bile çıktı.

Yazılımcıların refleksleri de işçi refleksi hâline geliyor

Google’ın yapay zekâsını üreten mühendis ve yazılımcılar, direnç göstermeye başladı. Sendikalaştılar. Kadın yazılımcılar, kullanılan yapay zekânın ırkçı ve cinsiyetçi ayrımcılığı kuvvetlendirdiği için müdahil oldu. Dijital parlak dünyaya da “sınıf mücadelesi” bulaştı. Gerçekte hiç gitmemişti. Google, etik ekibinden bir yazılımcıyı işten attı. Çünkü, toplanılan bilgilerin etik dışı kullanıldığını iddia etmişti. Bunlar, “butik” dirençler gibi görünüyor. Aslında bir sınıf direnci bu. Bu direncin, sınıfın diğer kesimleriyle birleşmesi durumunda, kolektif işçinin kaderini değiştirebilecek potansiyeli var.

Google'da sendikalaşan işçiler karşısında yöneticilerin önce sendikalaşanları bölmeye çalışması, işten atmaya çalışması, işten atamayacağı durumlarda da uzlaşmaya çalışması kapitalist refleksin tipik örneklerini oluşturuyor. Bunun karşısında yazılımcıların refleksleri de işçi refleksi hâline geliyor.

Google'da çalışan bir yazılımcı, kargoda çalışan işçi, restoranda çalışan işçi, Hindistan'daki dağıtım işçisi, yapay zekânın testlerini çözen gölge işçiler, çağrı merkezinde çalışan işçi, bunların hiçbiri bir değiller. Şu anda doğrudan birbirleriyle bağlantılı da değiller. Ama yeri geldiğinde sınıfsal reflekslerini, dirençlerini gösteriyorlar. Sorun bunları birleştirmek oluyor. Bunlar birleştirildiğinde drone ya da yapay zekâ gibi işçi sınıfı üzerindeki baskı araçları ya da üretim araçları, işçi sınıfının kendi hareketinin amaçları doğrultusunda kullanılabilme potansiyeli görülecek. Ama bu potansiyeli görebilmek için de tartışmaya bu perspektifle yaklaşmak gerek.

Bir toplumsal hareket olduğunda, bu teknolojileri üreten sınıf bileşiminin sadece dayanışmakla kalacağı beklenmez, ki o bile iyi olur. Bu hareketlere kendi yetenekleriyle katılabilirler. Bazı verileri direnişçilere verebilirler, bazı uygulamaları direnişin çıkarları doğrultusunda kullanmaya başlayabilirler. Bu çok olası bir senaryo. İşçi sınıfındaki şu anki dağılık halinde, bu size çok ütöpik geliyorsa çok kötü! Belleğiniz bir mevsimde, Haziranda uyanmalı!

Bilinçli tüketiciden ziyade bilinçli işçi sınıfı olmak gerek

Büyük veri, Sanayi 4.0 tartışmaları içerisinde çok önemli bir yerde durmasının yanı sıra üretim sistemleri dışında da büyük bir sektör haline gelmiş durumda. Büyük verinin, verinin metalaşması ya da sermayeleşmesi süreci, yarattığı tartışmalar da önemli bir yerde duruyor. Bu noktada iki soru sormak istiyoruz:

- Büyüyen bu sektör, kapitalizmin güncel birikim dinamiğindeki tıkanıklığı aşmasında etkili olabilecek nitelikte mi? Cevabınız hayırsa bile bunu da krizin etkilerini törpüleme stratejisi olarak göre-

bilir miyiz?

- Dijital emek tartışmaları, büyük verinin önemli bir sektör olarak tartışılmasından önce de kullanıcı emeğinin metalaşması üzerinden yürütülüyordu. Ancak bugün, neredeyse her hareketimizin verileştirilmesi ve bu verinin sermaye döngülerinin konusu haline gelmesi, çalışma saatlerimizin dışında da değer ürettiğimiz bir durumu yaratıyor. Günün her saatinin kapitalist tahakküm altında şekillendiği bir dönemde emeğin ücretli olmayan ama metalaşmış formlarından biri olan dijital emeğe nasıl yaklaşmak gerek? Dijital emeğin yaygınlaşması emek hareketinin bir gündemi olmalı mı?

Aslında birikimdeki tıkanıklıkları, gözenekleri kapama rolüne yukarıda biraz değinmiştim. Satışı sağlamak için tüketici profillerini yakalamak, tüketicileri ayartmak amacıyla elektronik ticaret şirketlerinin yaptığı büyük yapay zekâ yatırımlarını, talan edilmiş verilere teklif ettikleri büyük fiyatları anlatmıştım. Krizin etkilerini törpülemeye belirli oranda yarasalar da üretimi büyük oranda artırmadıkları için ancak erteliyorlar. Belki değersizleşmeyi, bunalımın kaçınılmaz dibini öteliyorlar. Ama krize çare oluşturumuyorlar.

Dijital emek, çok farklı alanı kesen, heterojen bir terim. Ne kadar işlevsel bilemiyorum? Ama bu emeğin geniş yelpazesinden söz ederken, Foxconn gibi akıllı telefon parçaları üreten şirket işçilerinden, kobalt madenindeki işçilere, hatta yapay zekânın veri setlerini hazırlayan hayalet işçilere kadar farklı, heterojen kesimlerden bahsediyoruz; sendika.org'daki derleme çeviriler bu yelpazeyi güzel betimliyorlar. Bu torba terimden daha dinamik kavramsal bir düzeneğe erişmeye ihtiyacımız var.

Belki sınıf oluşumu dinamikleri, direnç noktalarını birleştiren hareketler bu alanda bize ipucu verebilirler. Örneğin, benim kapitalizmin veri talancılığı dediğim Büyük Veri'nin üretimi, kullanılması, paylaşılması alanında sınıf ve üretim ilişkileri, belirli sorunlara sınıfsal yanıtlar ve sınıf dinamikleri konusunda bize yardımcı olabilirler. YZ uygulamalarını tasarlayan yazılımcıların hem de YZ algoritmalarının "eğitilmesi" için gerekli veri setlerini hazırlayan gölge işçilerin refleksleri bize

ipuçlarını veriyor. Etik komitelerin bu sorunlara çözüm olmayacağını gösterdi bize bu refleksi. Liberallerin çözümünün, yani etik komite kurup verilerin hangisinin toplanıp hangisinin toplanmayacağını denetlenmesinin mümkün olmadığı görüldü. Google'ın etik komitesinden atılan yazılımcı da bunun göstergesi oldu.

ABD'deki işçiler, Zuckerberg'ün Kongre'de verdiği ifadeyle hangi verilerin nasıl kullanıldığını gördüler. İşçi sınıfının kendi elinde olmayan ama kendi elindeki araçlarla ürettiği verilerin bir üçüncü şahıs ya da kurum tarafından korunamayacağı, bu sorunun da ancak işçi sınıfının kendi kaderini kendisinin belirlemesiyle aşılacağı görülmüş oldu.

Gündelik yaşamımızda üretmek zorunda olduğumuz veriler var. Bu verilerin kullanılma hakkını, üretilme biçiminden kontrol edebiliriz. Verilerimizin ne kadarının hangi biçimde kullanılacağını herhangi bir etik komiteyle, onları boykot ederek ya da bununla alakalı yasal düzenlemelerle çözmek mümkün değil. Bu kapitalizmden bir çözüm beklemek demek. AB ülkelerinde olduğu gibi herhangi bir parlamento, daha iyi "veri koruma kanunu" çıkarsa bile şirketler o kanunların yanından dolaşarak verileri toplama yöntemini her hâlükârda geliştirecektir. Çünkü o veriye, satış ve yeni metalar üretmek için ihtiyacı var.

Bilinçli bir tüketici olabiliriz, veri boykotuna çeşitli şekillerde katılabiliriz. Ama bilinçli tüketiciden ziyade bilinçli işçi sınıfı olmak, kolektif işçi sınıfının bir parçası olduğunu fark etmek önemli. Tüketim kısmında da bilinçli olabiliriz ama bu henüz kapitalizme karşı bütünsel bir karşı koyuş değil. Küçük burjuva bir mücadele haline de dönebilir. Esas sorun, bu bireysel davranışlardan ziyade topluluğun hareketini değiştirecek ve verinin yeniden üretim yordamını değiştirecek bir mücadele hattının oluşturulması. Yeniden üretimden kastım, bireylerin yarattıkları verileri yeniden üretmek değil. Bireylerin yarattıkları verileri, kapitalist kâr mekanizması için kullanan algoritmalar ve üretken alanları ele alıp değiştirmek.

İçerik üreticileri hakkını istese...

Yazılım işçilerini örgütlemeyen verilerin nasıl dolaşacağını, nasıl toplanacağını ya da toplanmayacağını kaderini eline almanın mümkün değil. Diğer yaklaşımlar, sınıfın bağımsız siyaseti olamaz. En fazla liberal siyaset olabilir. En fazla geçici süreli sınırlandırmalar getirilebilir.

Bu yüzden odağımız, bireysel bir boykottan ziyade bu üretilen verilerin kimin ürettiğine, neden ürettiğine kaydırarak sınıfsal bir perspektiften

bakmak olmalı gibi geliyor. Son dönemde daha da popüler olan, içerik üreticilerinin emeğinin sömürüldüğüne dair tartışmaları doğru bulmuyorum. Üretilen içeriklerden kâr elde ediyorlar ama içerik üreticisinin aldığı bir keyif de var. Bu, doğrudan bir sömürü değil bana kalırsa. Çünkü bu tercihe bağlı bir şey. Burada en ileri gidebileceğimiz nokta, söz gelimi bir sosyal medya kanalının çok izleyeni var diye reklam alınıp para kazanılıyorsa yapılan küçük meta üretimidir. (Küçük meta üretimi kavramındaki “küçük”ün nicel olmadığını, burjuvanın ufağı olmadıklarını hatırlatayım.) Karşılıksız üretildiği belirtilen içerik her an meta gibi karşılıkla satılabilir. Sosyal medyadaki satıcılar, “influencer”lar artık yaygınlaşıyorlar.

Bu tartışmanın riskleri de var. Sömürü dediğimiz zaman, sömürünün anlamını da farklılaştırıyoruz. Bireylere, tüketicilere indirgiyoruz. Genişletilmiş yeniden üretim mekanizmasına yeterince sağlıklı şekilde bağlayamıyoruz.

Değer üretim sürecinden baktığımızda biraz daha makul bir yere oturabiliyoruz. Meta üretimi var. Veriler toplanıyor. Sınıflandırılıyor ve bir yere satılıyor. Burada bir emek süreci var. Ve o verilerin içeriklerinin bir kullanım değeri var. Ancak bunların bile kapitalizmin sınırında tartışmalar olduğunu düşünüyorum. Odaklanmamız gereken kısmın bunun gibi birey odaklı yaklaşımlardan ziyade üretim ilişkileri içerisindeki konumlanışımıza bakmak.

Şöyle bir ek yapmak istiyorum. Kapitalizmin deforme biçimi, aslında reeldeki var oluşu, yani bu reel kapitalizm, üretici güçlerle olan krizi derinleştiriyor ve dünya genelinde de yeni üretim biçimi arayışlarına sebebiyet veriyor. Ama üretim ilişkileri, kendi başına da değişmez. O sınırlarla karşılaştığı sürece deforme olan ve sınıfı dejenere eden bir kapitalizm var. Bu sorunlara karşı bireysel çözüm arayışlarının bir parçası olarak geliyor bu tartışmalar. İçerik üretene seslenilmeye çalışılıyor. Hakkının istemesi gerektiği telkin ediliyor. İçerik üreticileri hakkını istese gelebileceği en üst nokta küçük meta üreticiliğidir. Toplumsal sistemi değiştirebilecek, sömürü mekanizmasını ortadan kaldıracak bir potansi-

yeli yok bunun. Sömürünün gerçekleştiği nokta, veriyi toplama aşamasında değil bütün veri toplama ve işleme mekanizmasının işletilmesinde gerçekleşiyor.

Devasa üretim tüketim döngüsünün bütün dünyayı ve her anımızı saran kolları

Büyük veri, gerçeği yansıtan bir kavram değil diye düşünüyorum. Ortadaki sanki nötr bir veri toplamı. Çok büyük nicelikte veriyi yığıp yığıp durduğumuz, masum bir toplam. Oysa bu verilerden değer çıkaran kapitalist üretim var. Yaptığı veri talanı, veri kazıncılığı. Gündelik yaşamımızdan veriler kazıp talan ediyor. Buna *Data extractivism* deniliyor, veri talanı ya da veri madenciliği diye çevrilebilir. Üretimin ve genişletilmiş üretimin sonucu olan, sadece makinelerden değil, sadece İnternet’ten değil yaşamın her yanından çıkan enformasyonun kendi çıkarları için toplayarak, talan ederek kendi üretim mekanizmasının kâr realizasyonu için kullanması. Maden talanına benzetmek gerek. Her yeri kazıp çıkardığını birilerine satarak dünyayı delik deşik etme faaliyetini andırdığı için bu benzetmeyi kullandım. Veride de aynı şey geçerli. Tam anlamıyla bir talan var. Verinin her yanı kötü değil. Sağlık verilerinin toparlanması gerekiyor örneğin. Navigasyonda kullanıcıdan toplanan veri, sızdırılma sayılacaksa çoğu kişi sızdırılmasını istiyor. Çünkü üretimi ve yeniden üretimi planlama açısından işlevsellik de sunulabiliyor. İstihbarat gibi ideolojik yanı ağır basan veriler de var.

Marx 1857’de tuttuğu notlarda, *Grundrisse*’de bilim ve teknolojinin kapitalistleşmesine dair ipuçları veriyor. Bütün bilimlerin üretimin ihtiyaçlarına seferber olduğundan bahsediyor Marx. Doğadaki her şeyi araştırıp yeni metaller, yeni teknikler, yeni üretim süreçleri üretmek için doğa bilimlerinden yararlandığını söylüyor. Böylelikle doğa bilimleri dahil bilim üretiminin bir kapitalist sektör, meslek haline gelmeye başladığını ima ediyor.

Genel zekâyı tarif ederken de genel toplumsal bilginin ne dereceye kadar dolaysız bir üretici güç olduğu, “genel toplumsal bilginin ne derece-

ye kadar dolaysız bir üretici güç haline geldiğini ve dolayısıyla toplumsal yaşam sürecinin koşullarının ne dereceye kadar genel zekanın kontrolü altına girmiş olduğunu” yazıyor.

Bugüne uyarlıysak, bu makineler kendileri arasında enformasyon kurmaya başladı. O enformasyon, bilgiye dönüştü. Sonra o bilgiyi dışarıdan da ve giderek bizden de toplamaya başladılar. Genişletilmiş toplumsal üretimin her alanındaki makineler, sadece fabrikalardan değil, bilgisayarlardan, saatlerden, telefonlardan her alandaki bilgiyi, üretim ve tüketim döngüsü için toplamaya başladılar. Vardığımız sonuç da birkaç cümle sonra söylediği. Toplumun üretici güçlerinin salt bilgi biçiminin ötesinde ne dereceye kadar toplumsal pratiğin, yani gündelik yaşamın, maddi yaşam sürecinin dolaysız organları haline gelmiş olmasıdır. Yani bizim her birimizin gündelik yaşamındaki bilgiler, veriler, sadece kredi kartı harcamalarımız, neyi tercih ettiğimiz, hangi yoldan gittiğimiz değil, büyük verinin topladığı her şey aslında toplumsal yaşamın bilgileridir. Devasa üretim tüketim döngüsünün bütün dünyayı ve her anımızı saran kollarıdır. Büyük veri sanki bunun tanımı. Ama kapitalizmde ortaya çıkınca büyük veri, bir veri talanına dönüşüyor.

Burada kritik nokta şu. “Bu veriler hiç toplanmasın” dendiğinde yaşamın yeniden üretim sürecinde de kullanılacak verileri bırakmış oluyoruz. Oysa bunları üretimin yeniden örgütlenmesinde kullanmak zorundayız. Evet! Ekolojinin sağaltılmasını gözetken üretimde de kullanmak zorundayız. Bu verilerin kullanacağımız kısmının nasıl belirleneceği de ayrı sorun. Bu bir etik komiteden ziyade bu verileri üretenlerle birlikte belirlemekle mümkün olur. Canlı emek, kendi kaderini eline aldığı anda kapitalizmin o boyunduruğunu ortadan kaldırabilecek. Üretimi de yeniden üretimi de kendine göre örgütleyecek.

Başka bir toplumsal yeniden üretim üzerine düşünmek

Katkılarımız için teşekkür ederiz. Bitirirken cevap değil de soru alalım. Tartışmayı hangi perspektifte derinleştirmek sınıf mücadelesinin stratejik bir tartışması haline getirmeye yardımcı

olur? Hangi sorulara cevap aramak bugün emek hareketinin görevleri haline gelmiştir?

İşçi sınıfının kendisi, heterojen yapıda. Bu heterojenliğin nasıl birleştirileceği ve sınıfın kurtuluşunun nasıl kendi eseri olacağı sorusu hâlâ önümüzde duran büyük sorun. Bu eserden kasıt şu. Dijital teknolojilerden, kurye ve lojistiğe, taşeron işçiliğe kadar geniş işçi sınıfı, kolektif emeği oluşturuyor. Bunların kendi yordamları ve mücadeleleri içinde birleşmeleri, sadece dirençlerini değil, üretici emeklerini de yeni bir yordamla, bu mücadeleye sunmalarını gerektiriyor. (Üretimin yanında ataerkil yeniden üretim ilişkilerini yıkacak olan da kadınlar; elbette ki işçi sınıfıyla birlikte düşünülmeli.) Yapay zekâ bizi nasıl değiştirecekten öte, onu üreten bilim emekçilerinin, diğer emekçilerle birlikte alternatif üretimini planladıkları başka bir toplumsal yeniden üretimi nasıl düşünebiliriz sorusu çok ama çok önemli diye düşünüyorum.

Kışkırtıcı sorular ise şöyle olabilir: Dijital emeği tasnife yoğunlaşmak mı, yoksa yapay zekâ, enformasyon ve veri teknolojilerinin nasıl bir alternatif üretim yordamı yaratabileceği üzerine düşünmek mi? İkincisinde, sınıf oluşumunu, ayrışımını belirleyen bir dinamik saklı olabilir mi?

Son olarak ise, derin öğrenme ve veri talanı, toplumu manipüle ederken, bunu tersine çevirmek nasıl bir kurucu güç, üretici güçlerin nasıl bir birleşmesi ile olanaklıdır? Bu birlik, kendini ve üretimi yönetirken, kendi ürettiği bu araçlarda doğrudan demokrasinin yeni olanaklarını bulabilir mi? Böylelikle, “hakikat sonrası” gibi kompolarla kitleleri yalıtıp güçsüzleştiren akımlara karşı hegemonya kurarak, yeni bir Sovyet demokrasisinin olanaklarını da mı yaratacağıdır? Bu kolektif emekçinin özgüçlenmesi, emekçiden ve kadından yana yeni bir aydınlanma olabilir mi?

Neoliberalizm sonrası işçi sınıfı üzerine notlar

Dijital teknolojiler, örgütlü işçi sınıfını, yerkürenin bütününe yayılan bir proleterleştirme hareketiyle kuşatmak üzere bu yeni proletarya üzerine kurulan esnek üretim ağlarını inşa etme ve ortaya çıkarılan bu muazzam büyüklükteki proleter kitlesini doyurmak, giydirmek, barındırmak, yaşatmak, eğitmek, çalıştırmak, düzen içinde tutmak vb. için gereken/gerekli hale gelen tüm kullanım değerlerini meta olarak üretme ve dolaşıma sokma ihtiyacına karşılık verdiler

Ferda Koç

Emperyalist-kapitalist sistemin 20. yüzyılın son çeyreğinde içerisine düştüğü tarihsel krize karşı yanıt olarak şekillenen neoliberalizm, insanlığın çehresini değiştirdi. Tarih sahnesine “monetarizm” olarak giren bu “yanıt”, emekçi sınıfların, ezilenlerin durduğu yerden bakıldığında “sermayenin insanlığa karşı genel saldırısı” olarak tanımlanabilir. Bu saldırının “bir bütün olarak insani

varoluşu sermayeye dayalı üretime içirme” amacı, insanların ihtiyaç duydukları bütün “kullanım değerlerinin” metalaştırılması, ayrımsız, bir tekini dahi dışta bırakmaksızın bütün insanların “meta üreticisi” haline getirilmesi ve proleterleştirilmesinde somutlaştı.

Bu stratejik saldırının en önemli **bileşenlerinden**

ve **sonuçlarından** birini **toplumsal yaşamın dijitalleştirilmesi** oluşturdu. Pratik bir süreç olarak dijitalleştirmeyi, üretici güçlerin gelişmesine ön ayak olan nötr bir “bilimsel-teknolojik ilerleme” olarak ele almanın doğru olmadığı, zamanla ortaya çıktı. Her şeyden önce dijital teknoloji, “üretim araçlarına” uygulanmadan otuz yıl önce, nükleer silahların geliştirilmesi sürecinde ortaya çıkmış eski bir teknolojiydi. Bu teknolojinin üretimin maddi temelini örgütlenmesinde öne çıkışı ve nihayetinde bütün yaşamımıza egemen hale gelmesinin başlangıcı ise 1970’li yılların sonlarına, sermayenin bu yıllarda sıkışmış olduğu yerden çıkabilmek için işçi sınıfına ve tüm insanlığa karşı başlattığı “genel saldırı”ya tarihlenebilir.

Dijital teknolojiler, örgütlü işçi sınıfını, yerkürenin bütününe yayılan bir proleterleştirme hareketiyle kuşatmak üzere **bu yeni proletarya üzerine kurulan esnek üretim ağlarını** inşa etme ve ortaya çıkarılan bu muazzam büyüklükteki proleter kitlesini doyurmak, giydirmek, barındırmak, yaşatmak, eğitmek, çalıştırmak, düzen içinde tutmak vb. için gereken/gerekli hale gelen **tüm kullanım değerlerini meta olarak üretme ve dolaşıma sokma ihtiyacına** karşılık verdiler.

Bugüne kadar yaklaşık 2 milyar insanın proleterleştiği, 2 milyar proleterin yeniden proleterleştiği, **dünya tarihinin en büyük, en geniş çaplı ve yerkürenin tümünü içine alan biricik** proleterleştirme hareketinin içerisindeyiz. Proleterleştirmenin **nüfus bakımından** sınırlarına neredeyse varıldı. İşçi sınıfının küresel ölçekteki bu genişlemesine, toplumsal üretimin genel kompozisyonunda, üretim sürecinin örgütlenme biçiminde, dolayısıyla insanlar arasındaki bağımlılık, sömürü ve egemenlik ilişkilerinde, emek-sermaye çatışmasının niceliksel bir genişlemesiyle sınırlı kalmayan değişiklikler eşlik etti.

Bu değişikliklerin başında, **dünya nüfusunun kentleşme oranının tersine dönmesi** geliyor. Artık insanlığın %55’i şehirlerde, %45’i kırlarda yaşıyor. Bu oranlar, Afrika ihmal edildiğinde %60’a %40’ı buluyor. 40 yıl öncesinde, 1980’de %40’a %60’tı.¹

İkinci büyük değişim dünyanın çalışan nüfusunun sektörel dağılımında yaşanıyor. Sanayii işçilerinin önderliğinde yeni bir tarihsel işçi hareketinin belirdiği 19. yüzyıl sonu-20. yüzyıl başında, dünyanın çalışan nüfusunun tarım, sanayii ve hizmetlerdeki dağılımını temsil eden piramit, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde tam olarak tersine döndü. **Artık toplumsal üretimin en geniş sektörünü “hizmetler sektörü” oluşturuyor; endüstriyel üretim, kırsal üretimin büyük bir bölümünü de içine aldı ve “kırsal ekonomi”nin ürünlerini çalışan nüfusun %25’i üretiyor.**

Üçüncü büyük gelişme, **sibernetik teknolojiler temelinde koordine edilmiş** üretim ve dolaşım sistemlerinde organize olan bir **“küresel emek piyasası”**nın ortaya çıkmasıdır.

Dördüncü büyük değişim, metaların değerlerini referanse eden **toplam toplumsal emeğin ücretli emek dışı bileşenlerinde** yaşanıyor. Toplam toplumsal emekte, daha önce, kölecilik, sömürge talanı, sanayi-tarım makası üzerinden sağlanan “genişleme”, bugünün dünyasında, **ev içi işin metalaşması, üretketici çalışma, “kendini-sömüren proleterler”in emeği, kölelik benzeri (göçmen, öğrenci ve mahkûm) emeğe dayanan üretimler, yasadışı “mal”ların kitlesel üretimi** vb. ile sağlanıyor.

Beşinci büyük değişim, finansallaşmanın dolaşım zamanını birçok meta açısından ortadan kaldırması ve prekarize edilmiş emeğin üretime, ağa bağlı tedarik zincirleri üzerinden seferber edilmesiyle ortaya çıkan **aşırı hızlandırılmış, borçlandırılmış ve atomize edilmiş emekçi hayatıdır.**

Altıncı büyük değişim, çalışabilir nüfusun proleterleşmesi nedeniyle, **kullanım değerlerinin tamamının meta üretiminin konusu haline gelmesi ve giderek kullanım değerlerinin üretiminin endüstrileşmesidir.** Kullanım değerlerinin üretiminin endüstrileşmesi, kullanım değerlerinin içeriğinin işçi sınıfı mücadelesinden bağımsızlaşması, sermayenin gereksinimlerine tabi hale gelmesi, insanlığın kültürel gelişmesinin kâr odaklı çarpılması, gerçek “refahın”, yani geliştirici serbest zamanın çoğalmasının yerini güdümlenmiş haz-

1. BM World Urbanization Prospect 2018 <https://population.un.org/wup/DataQuery/>

ların meta bağımlı tatmininin almasına neden olmaktadır.

Yedinci büyük değişim, **üretim zamanı ile yeniden üretim zamanı arasındaki ayrımın belirsizleşmesi, meta üretiminin insanın gündelik yaşamının bütün sekanslarına katmanlı bir biçimde yayılmasıdır.** Prekarizasyon ile “mesai” parçalanmış ve düzensizleşmiş, üretketici çalışma, mesai ve mesai sonrasını kapsayacak biçimde yaşamı işgal etmiştir. COVID-19 salgını ile evden/uzaktan çalışmanın geniş ölçekli yayılması, bu olguda tam bir sıçramaya neden olmuştur.

Sekizinci büyük değişim, işçi sınıfı ile (sermaye sınıfına dahil olmayan) diğer toplumsal sınıflar arasındaki farklılıkların, sermaye tarafından, ağa bağımlı tedarik zincirleri üzerinden yapılandırılan küresel işçi sınıfı kompozisyonunun içine taşınmasıdır. Nüfusun proleterleştirilmesi, nüfus farklılaşmalarının (ırk, etnisite, toplumsal cinsiyet, eğitim seviyesi vb.) işçi sınıfı içerisine, **sermayenin empoze ettiği hiyerarşik ilişkilerle, gündelik çıkar karşıtılaşmalarıyla** taşındığı süreçlerde gerçekleşmektedir.

Dokuzuncu büyük değişiklik, “küresel emek piyasası”nın ortaya çıkışı ile, temel bileşenini “işsiz işçiler”in oluşturduğu “yedek emek ordusu”nun yerini, “küresel artık nüfus” ya da “artık insanlık” da diyebileceğimiz, kayıtdışı, geçimlik, ücretsiz çalışarak hayatta kalan 2,4 milyarlık² prekar-proleter denizinin almış olmasıdır. Küresel proleterleşme sürecinin, “küresel emek piyasası”na tabi kılınması, bu artık nüfusun, küresel işgücünü sermaye lehine kuşatacak bir biçimde yönetilebilmesine bağlıdır. Sibernetik teknolojiler temelinde örgütlenen ağa bağlı tedarik zincirleri bu ihtiyacı karşılamaktadır. Küresel proleterleşme sürecinin bu yönetim biçimi, daha önceki “yerel” nitelikli proleterleşme süreçlerinden farklı olarak, süreci yeni işçi kuşaklarının güvenceli istihdamına doğru değil, **prekarizasyonun işçi sınıfının güvenceli, vasıflı ya da eğitilmiş “çekirdek” kümelerine de yayılması yönünde ilerletmektedir.**

Onuncu büyük değişiklik, **metalaştırmanın genelleşmesiyle gündeme gelmektedir.** İnsani ev-

ren, duygulanımların, “sahip” olunması imkânsız görünen doğal kaynakların (hava, su, güneş, kar, rüzgâr), bilginin, inancın, dostluğun, insan hayatında ne varsa kendilerinin ve nesnelere metalaştığı bir “metalar evreni”ne dönüşüyor. Meta fetişizmi bu “mükemmeliyete” erişirken, üretimin ve yeniden üretimin bütün girdi ve çıktıları dijitalleşiyor. Barkod sistemiyle başlayan dijitalleştirme, nesnelere interneti ve insani etkinliğin “big data” halinde, bulutlarda toplanması, işlenmesi, geniş bantlarla taşınan komutlara dönüştürülmesi temeli üzerinde işleyen ve **sermayenin belirlediği algoritmalarla çalışan yapay zekâları, şimdilik “akıllı şehirler”de ama giderek tüm ekonomik yönetim ve politik karar süreçlerinde “genel zekâ” veya “toplumsal beyin”in yerine geçmeye aday haline getiriyor.**

Bu değişiklikler bugünün işçi sınıfı mücadelesini “durmuş-oturmuş” bir işçi sınıfı/sermaye karşıtlığı üzerinden kavrayabilmemizi olanaksız hale getiriyor. Bugünün işçi sınıfı mücadeleleri küresel bir proleterleşme ve yeniden proleterleşme sürecinin belirlediği bir “işçi sınıfı ortamı” içerisinde geliyor. Bu ortamı işçi sınıfını sermaye karşısında bağımsız bir sınıf haline getirecek şekilde dönüştürecek mücadelelerin içeriklerini ve biçimlerini, pratik içerisinde kavramamız gerekiyor. Kazanılmış ekonomik ve politik hakları korumaya odaklı ücret ve hak mücadelelerinden yola çıkarak işçi sınıfının bütününü kucaklayan bir “ilerleyici süreç”in 40 yıldır yaratılmamış olmasında, işçi sınıfının geleneksel sendikal/siyasal araçlarının bu yeni ortamı kavramadaki yeteneksizliğinin payı büyük. Dünyanın dört bir yanındaki ve Türkiye’deki işçilerin ve ezilen toplumsal kesimlerin mücadeleleri, ilerlemeleri ve gerilemeleriyle, genişlemeleri ve tıkanmalarıyla artık oldukça geniş bir deneyim havuzu oluşturuyor. Belki de en doğrusu, soruna bakış açımızı değiştirmemizdir: Toplumun, ezilen, sömürülen, baskı altında tutulan (ve hepsi de küresel proleterleştirme sürecinin yerel, somut bir “parçası” olan) “grupları”nın toplum içindeki durumlarını ve konumlarını iyileştiren/güçlendiren mücadelelerine odaklanmak ve bu mücadeleleri işçi sınıfının bu yeni gerçekliğiyle ilişkisi içinde yeniden kavramak.

2. Nick Dyer-Witheford, Siber Proletarya: Dijital Girdapta Küresel Emek, çev. Eylem N. Akçay, Z Yayınları, s.185.

Eski iş, yeni güvencesizlik: Dijital emek platformları

“Yeni” olan ne platform ekonomisi kapsamındaki işler ne de işlerin görülme biçimi... Zira hem bu alandaki işler hem de bu işleri parça başı, çağrı üzerine çalışma veya işi dışarı verme gibi biçimler ile yerine getirme sanayi devrimine kadar tarihlenebilir. Yeni olan, yeni bir işçileştirme dalgası içerisinde ortaya çıkan istihdam biçimlerinin kendisidir. Şirketlere herhangi bir yerdeki emek gücünü ücretsiz ve çalışmaya hazır olarak elinin altında tutma olanağı sağlayan, ihtiyaç halinde on dakikalığına istihdam edip ardından kapının önüne koymasına izin veren; işverene hiçbir sorumluluk yüklediği gibi işçiyi her türlü sosyal güvenceden yoksun bırakan yeni bir tür güvencesizlik, platform ekonomileri sayesinde günbegün yeniden üretiliyor

Can Kaya

Son yirmi yıldır hayatlarımızı neredeyse her yönden kuşatan yeni bir fenomen ile karşı karşıyayız:

platform ekonomileri. Dijitalleşmenin emek alanına yönelik en kapsamlı dönüşümlerinden biri-

nin faili olan platformlar, bir yandan mal ve hizmetlere erişimi muazzam kolaylaştırırken, diğer yandan yeni bir işçileştirme sürecini ve emeğin en güvencesiz formlarını üretiyor.

Kullanıcı sayıları, işçileri ve ciroları her geçen gün daha da artan dijital platformlar çeşitlilik bakımından oldukça zenginler. Bu yazıya dair ilk planlamaları yaptığımız Zoom'dan, bu satırlara erişmenizin muhtemel kaynakları olan Facebook ve Twitter'a ve hatta sendika.org'un bağımsız yayın çizgisini sürdürmek için dayanışma kampanyası yürüttüğü Patreon'a kadar bir dizi platformu yine bu mecralar içinde sayabiliriz; lakin asıl niyetim emek ile platform ekonomilerinin kesişim noktasını, yani dijital emek platformlarını ve hızla işçileşen ancak işçi olduğu kabul edilmeyen milyonların muhatap olduğu sömürü koşullarını tartışmak.

“Yeni” olan ne platform ekonomisi kapsamındaki işler ne de işlerin görülme biçimi... Zira hem platformların kapsamındaki işler hem de bu işleri parça başı, çağrı üzerine ya da taşeron çalışma veya işi dışarı verme gibi biçimler ile yerine getirme sanayi devrimine kadar tarihlenebilir. Yeni olan, yeni bir işçileştirme dalgası içerisinde ortaya çıkan istihdam biçimlerinin kendisidir. Şirketlere herhangi bir yerdeki emek gücünü ücretsiz ve çalışmaya hazır olarak elinin altında tutma olanağı sağlayan, ihtiyaç halinde on dakikalığına istihdam edip ardından kapının önüne koymasına izin veren; işverene hiçbir sorumluluk yüklemeyen gibi işçiyi her türlü sosyal güvenceden yoksun bırakan yeni bir tür güvencesizlik, platform ekonomileri sayesinde günbegün yeniden üretiliyor.¹

Platformların sebep olduğu dönüşüme 1980'lerden beri süregelen işçileştirme dalgası içindeki konumlarına bakarak başlayabiliriz. Platformların emek süreçleri genel olarak istihdam ettikleri işçiler ve onların çalışma koşulları üzerinden tartışılır. Ancak bunun öncesinde platformların büyük bir kitleyi işçileştirdiğini; arabası olan kişiyi

taksici, evi olanı ise konaklama sektörü çalışanı haline getirdiğini belirtmemiz gerek. Bu süreç, kapitalizmin bildiğimiz anlamdaki işçileştirme sürecinden de ciddi farklılıklar arz ediyor. Geçmiş dönemlerde küçük mülkiyet sahibi olması ya da zanaatına tutunabilmesi sayesinde işçileşmekten kaçınabilenler, artık platformlar eliyle işçileştiriliyor. Kitleleri “mülksüzleştirerek” işçileştirmeyle bilinen kapitalizmin bir döneminin aksine bu dalga, küçük mülkiyet sahiplerini “mülkünü de içererek” işçi sınıfına doğru çözüyor; evi, arabası, bilgisayarı olan insanlar yeni bir işçileşme sürecine dahil oluyor. Bu başka bir yazının konusu olsa da kapsamının oldukça geniş olduğunu; sözgelimi yemek dağıtım platformlarına çalışan restoranları (aşçısıyla, servis elemanı ve hatta bir nebze sahibiyse) dahi kapsayacak bir noktaya evrildiğini not edelim.

Platform ekonomilerini kavramak

Dijital emek platformları -teoride- talep ile arzı, yani müşteri ile hizmet vericiyi bir servis sağlayıcı platform aracılığıyla bir araya getirir; yani işin verilmesine aracılık eder. Konaklama, yemek siparişi, taksi çağırma, temizlik, web site kurulumu, tasarım, belge çevirileri gibi aklımıza gelen her türlü iş, platformların çalışma kapsamı içinde. Platformlar bu işlerin görülmesindeki “salt aracı” konumu sebebiyle işe aracılık ederken kullandığı işçileri “kendi nam hesabına çalışan” (bazı yerlerde serbest çalışan ya da bağımsız yüklenici) olarak kabul eder.

Bu platformlar, işin verilmesine olduğu kadar, onun dış kaynak kullanımı ya da alt işverenlik yoluyla görülmesine de aracılık ediyor. Şirketler bu sayede dünyanın her yerinden işçileri istihdam edebiliyor, işi çok daha hızlı ve ucuz bir şekilde gördürebiliyor. Kuzey'deki pek çok iş Güney'e havale ediliyor; İngiltere'deki bir mağazanın katalogları Sahraaltı Afrika ülkelerinde tasarlanırken Alman start-up'larının uygulamaları parça parça Hindistan'da kodlanıyor. Bangladeş'te üretilen bir

1. İfade asıl olarak bir yazılım şirketi olan Crowdfunder'in CEO'suna ait: “İnternette önce uygun birini bulmak, on dakika oturup sizin için çalışmasını sağlamak ve on dakika sonra onu kovmak gerçekten zor olurdu. Ancak teknoloji sayesinde uygun kişileri gerçekten bulabilir, onlara küçük bir miktar para ödeyebilir ve artık ihtiyacınız olmadığında onlardan kurtulabilirsiniz.” Commonwealth Club of California (2010) Crowdsourcing (3/3/10) URL: <https://youtu.be/lxyUaWSblaA?t=391> (06.31)

ayakkabı ayağımıza gelmek için Amazon depolarında beklerken Facebook ve Google'ın içerik denetimlerini Filipinler'deki 100 bin işçi yapıyor.

Platform ekonomilerine ilişkin pek çok sınıflandırma/haritalama çabası olmakla birlikte, ILO'nun, "işin verilmesine aracılık eden" platformları diğerlerinden ayıran sistematigi, emek alanında daha derin çalışmalar yapılmasına imkân sağlıyor. Bu sayede dijital emek platformlarına daha yakından bakabilir, bu alandaki güvencesizliği ve çalışma koşullarını analiz edebilir ve bunu bir adım öteye taşımaya niyetli olan emek örgütlerine elverişli bir zemin yaratabiliriz.

Dijital emek platformları kabaca iki başlık altında incelenebilir (ILO, 2021:105). *İnternet tabanlı çevrimiçi platformlar*, görevlerin ya da işlerin çevrimiçi olarak uzaktan görüldüğü çeviri, tasarım, kodlama, veri analizi ve ses kaydı deşifresi gibi işlerin yapılabildiği zeminlerdir. *Konum tabanlı platformlar* ise işin fiziksel bir konumda, bizzat bir çalışan tarafından yapılmasını sağlar; yemek siparişi, taksi, teslimat, ev işleri ve bakım gibi servisleri barındırır. Platformların bu iki türü beceri seviyeleri bakımından farklılıklar barındırır da işin güvencesizliği hepsinde ortaktır.

Peki bu platformların işçileri kimler? ILO'nun 2017-2020 yılları arasında yüz ülkede ve platform ekonomisi içindeki çeşitli sektörlerde yürüttüğü, yaklaşık 12 bin işçinin katıldığı anketler (2021: 136) bu konudaki en kapsamlı veri setini sunuyor. Kimi sonuçlar internet tabanlı ve konum tabanlı platformlar arasında farklılık gösterse de anketlere göre platform işçileri genelde 35 yaş altı, yüksek eğitilmiş ve çoğunlukla erkek. Eğitim düzeyi internet tabanlı çevrimiçi platformlarda daha yüksek; işçilerin yaklaşık yüzde 60'ı bir üniversite diplomasına sahip. Ancak bu oran taksi ve teslimat gibi yüksek beceri istemeyen işleri barındıran konum tabanlı platformlarda yüzde 20'lere (azımsanmayacak kadar yüksek olmakla birlikte) düşüyor. Toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü platformlar arasında da oldukça yaygın. Kadınlar internet tabanlı platformlarda daha basit görevlerde yoğunlaşırken konum tabanlı platformlarda genellikle bakım ve temizlik alanında istihdam ediliyorlar. Platformların kalabalık işçi

gruplarından birini ise göçmenler oluşturuyor. Göçmenler taksi ve teslimat gibi alanlarda yoğunlaşıyorlar.

Uber şoförleri: SSK'li değil, Bağkur'lu!

Platform ekonomilerinin, dolayısıyla platform işçilerinin güvencesizliğinin merkezinde "serbest meslek erbabı" olarak sınıflandırmaları yatıyor. Bu durum platform ekonomilerinin mevcut işleri daha güvencesiz biçimlerde yeniden üretebilme kapasitesinin de kaynağı ve tam da bu yüzden platformlar için oldukça merkezi.

İşçilerin serbest meslek sahibi, bağımsız yüklenici ya da serbest çalışan olarak sınıflandırılması, bir yandan işverenleri sosyal güvenlik ödemelerinden ve çeşitli vergi kalemlerinden kurtarıyor; diğer yandan işçilerin asgari ücret, hafta sonu tatili, yıllık izin ya da hastalık izni, sağlık sigortası, işsizlik maaşı ve emeklilik gibi işçi olmaktan kaynaklanan kimi haklara ulaşmasını engelliyor. Öte yandan işçiler, bu yanlış sınıflandırma nedeniyle işbaşında oldukları halde sipariş beklerken boşta geçen süreler için ücret alamıyor. İşçilerin toplu pazarlık hakları da yine bu sınıflandırma ile gasp ediliyor. Şirketler "bağımsız yükleniciler" ile olan anlaşmalarını istedikleri zaman sonlandırabiliyor.

"İstedğin zaman, istediğin yerde, istediğin kadar çalış" sloganıyla pazarlanan bu sahte özgürlüğün en popüler örneği Uber. Yaklaşık 5 milyon sürücüyü bünyesinde barındıran şirket, işçilerini bağımsız yüklenici statüsünde, "sürücü ortağı" olarak sınıflandırıyor (Uber, 2020). Şoförlerin kendi araçlarını kendileri sağlamaları gerektiği gibi, kendi sosyal güvenlik ödemelerini yapmaları ve güvenlik önlemlerini almaları bekleniyor.

Uber gibi konum tabanlı platformlarda çalışan işçilerin en büyük problemlerinden biri boşta geçen zaman ve yeterli iş yokluğu. Avrupa Taşımacılık İşçileri Federasyonu (ETF), işçilerin önemli bir süreyi paket ya da yolcu bekleyerek geçirdiklerini belirtiyor (2021:6). Bir ILO raporuna göre bir hafta içinde ortalama 24,8 saat çalışan işçiler, bu sürenin yaklaşık üçte biri için ödeme alamı-

yor (2018: 6). Yine ILO'nun daha önce değindiğim anketinde yemek teslimat işçilerinin yaklaşık onda yedisi, freelance çalışanların ise onda dokuzu daha fazla sipariş almak istediklerini belirtiyor (2021:149, 152).

Çeşitli ülkelerdeki platformları belli kriterlere göre değerlendiren ve puanlayan bir kuruluş olan Fairwork, geçtiğimiz günlerde açıkladığı İngiltere raporunda ülkenin en büyük 11 platformu arasında yalnızca ikisinin işçilerinin asgari ücret düzeyinde bir gelire erişebildiğini belirtmiş (2021: 14). Ücretler bu denli düşük olmasına rağmen yemek teslimatı yapan işçilerin yüzde 86'sının, taksi şoförlerinin yüzde 76'sının ve freelance çalışanların yüzde 59'unun ana gelir kaynağı bu iş (ILO, 2021: 154, 158); yani ek gelir amacıyla platform işi yapan işçiler azınlıkta.

Ücretlerin düşük olması işçileri daha fazla çalışma yönünde baskılıyor. Taksiciler ve teslimat işi yapanlar daha uzun saatler araç kullanmak zorunda kaldıklarından kaza riski artıyor, freelance çalışanlar bilgisayar başında daha çok zaman geçiriyor. Puanlama sistemi bu hız baskısını daha da artırıyor, insanlar yarım saat içinde pizza yiye-bilsin diye kuryeler birbiri ardına hayatını kaybediyor.

İşçi başına düşen sipariş sayısı hâlihazırda düşükken COVID-19 etkisiyle bu ortalama daha da düştü. Bu süreçte işlerini kaybedenler sisteme girişin oldukça kolay olduğu platform ekonomilerine yöneldi; hem internet tabanlı evrimii platformların hem de konum tabanlı platformların işçi sayıları arttı ve işçi başına düşen siparişle birlikte işçilerin gelirleri düştü (ILO, 2021: 51).

Konum tabanlı platformların çalışanları ve bu alanda örgütlenen sendikaların sahte serbest meslek sınıflandırmasına dair farklı ülkelerde açtıkları davalar, tek bir emsal oluşturma yönünde ilerliyor. Hollanda, İsviçre, İşpanya, İngiltere ve Avustralya gibi ülkeler ile ABD'nin bazı eyaletlerinde açılan davalarda işçileri yanlış sınıflandıran platformlar mahkûm edildi. Buna rağmen platformlar henüz "işçi" statüsünü kabul etmiş değiller; ikisinin arasında, asgari bir creti içeren ancak pek çok işçilik hakkını dışarıda bırakan

nc bir kategorinin pazarlığını yapıyorlar.

Yemek teslimat tekelleri: Almanya rneği

Dijital platformların başarı şansları ana akım yazında "ağ etkisi"ne bağlı olarak açıklanır. Platformlar olabildiğince çok kullanıcıyı kendilerine çekerek bir ağ etkisi yaratmaya çalışırlar. Bir platformun kullanıcı sayısı ne kadar fazlaysa, platform herkes için o kadar değerli hale gelir (Srnicek, 2017: 31). Örneğin restoranlar daha fazla kullanıcısı olan platformlarla çalışır, kullanıcılar da daha fazla restoranın bulunduğu platformu kullanır. Bu etki bir müddet sonra pazara yeni platformların girişlerini engellemeye başlar.

Aslına bakarsak "ağ etkisi" terimi, kapitalizmin tekelleşme eğiliminin platform ekonomisine tercümesidir. Tekelleşme, 19. yy. kapitalizmde olduğu gibi dijital platformlar arasında da yeni aktörlerin (oğunlukla start-up'lar) dev şirketler tarafından avlanmasıyla, birleşmeler, satın almalar ya da iflas ettirmeler yoluyla başlarken piyasa hkimiyeti sağlandığı andan itibaren ise algoritmik yönetim yoluyla fiyat belirleme, platformların "hammaddesi" olan veri erişimini engelleme, işgücünü kontrol etme ve piyasaya girişlere bariyerler koyma gibi platformlara özgü metodlarla sürer. Bunları müşteri/restoran komisyonlarının yükseltilmesi, restoranlar ile bağlayıcı anlaşmalar, kuryelere dönük ayrımcılıklar, keyfi ücret kesintileri, kontrat iptalleri ve sendika düşmanlığı takip eder. Bugün Alman yemek teslimat piyasasını (birkaç kk start-up'ı saymazsak) tek başına işleten TakeAway'in büyüme serüvenini özetleyen temel dinamik budur.

Alman yemek teslimat piyasası, başlangıçtaki çeşitliliğine karşın birkaç yıl öncesinde  uluslararası platform tarafından işletiliyordu: Hollandalı TakeAway, Alman Delivery Hero ve İngiliz Deliveroo. Bu  büyük uluslararası tekelin Almanyadaki kk start-up'ları yutarak başlayan tekelleşme süreci, bir müddet sonra kendi aralarındaki acımasız bir rekabete dönüştü. Birkaç yıl içinde piyasadaki tüm kk firmaları topladılar, tüm Alman piyasasını  büyük uluslararası tekel olarak işletmeye başladılar. 2018 yılın-

da Delivery Hero'nun pazar payı yüzde 41 iken, TakeAway destekli Lieferando pazarın yüzde 42'sine, Deliveroo ise yüzde 5'ine sahipti (Wijn-gaarde, 2018).

2019 Alman piyasasının tüm kompozisyonunun değiştiği yıl oldu. Delivery Hero, bir Alman markası olmasına karşın Almanyadaki tüm operasyonlarını 930 milyon avro karşılığında Take-Away'e sattı (TakeAway, 2020). Bu dev genişleme karşısında tutunamayan Deliveroo ise Almanya'dan çekildi. Böylece başlangıçta Almanya sokaklarını (arkasında barındırdığı tüm sömürüye rağmen) sırtlarındaki rengarenk ceketlerle gezen bisikletli kuryeler tek bir renge, turuncuya teslim oldu.

Tekelleşmenin gücüyle beraber TakeAway'in 2019 yılındaki brüt geliri yüzde 145 artarak 210,9 milyon avroya ulaştı (TakeAway, 2020: 53). Tekelleşmenin boyutu Google arama eğilimlerine de yansdı. 2015 yılında TakeAway-Lieferando'nun web sorgu oranı diğer firmalar arasında yüzde 40'tı, 2019'a kadar en fazla yüzde 60'a çıkabildi; piyasadaki tek aktör olmasının ardından da %100'e fırladı (TakeAway, 2020b: 15).

Alman piyasasının hâkimi olmasıyla birlikte TakeAway'in restoranlardan aldığı komisyon da yükseldi. Platformun 2019 yılında restoranlardan aldığı komisyon artışı önceki yılların üzerinde oldu ve komisyon gelirleri bir önceki yıla göre yüzde 76 arttı (2020: 54).

Delivery Hero benzer bir alışverişi 2016'da Danimarkalı Just Eat firması ile yapmış, İngiltere operasyonlarını 300 milyon dolar karşılığında satmıştı (Delivery Hero 2016).

Uluslararası tekeller birbiri ile rekabet etmekten se piyasayı kendi aralarında paylaşıyor; başlangıçta sokaklar arasında çekilen çizgiler sermayenin yoğunlaşmasıyla birlikte şehirlere, ülkelere hatta kıtalara yayılıyor. Nitekim Delivery Hero, Almanya'dan çekildikten sonra Asya, Kuzey Afrika ve Ortadoğu bölgelerindeki yatırımlarına ağırlık vermiş, 2020'nin ilk yarısında Asya'daki gelirlerini geçen yıla göre yüzde 221,7 artırarak 481,5 milyon avroya yükseltmiş, COVID-19'un olumsuz etkilerinden yakındığı 2019 Yıllık Raporu'nda ise Ortadoğu ve Kuzey Afrika pazarındaki yüzde 19,4'lük gelir artışını beğenmemiş (Delivery Hero, 2020:8).

Türkiye de bu tekelleşme eğiliminden uzak değil. Ülkenin en büyük yemek teslimat platformu, pek çok küçük firmayı zaten yutmuş durumda. Ancak Avrupadaki örneklerinden farklı olarak Türkiye’de yemek teslimatı piyasası daha çok restoranlar üzerinden gelişti. Kuryeler doğrudan -çoğu küçük işletme olan- restoranlarla, kaba bir işbölümü içinde, çoğunlukla tek başına, atomize ve informel biçimlerde çalışıyordu (Özdemir, 2017) ve göçmen işçilik oldukça yaygındı. İstihdamın bu biçiminde hak arama kanallarının önünde ciddi engeller vardı ve işçilerin pek çoğu sınıftan ziyade din, kültür ve hemşehrilik gibi ilişkiler ile çevriliydi.

Alman yemek teslimat tekeli Delivery Hero’nun 2015 yılında YemekSepeti’ni satın almasıyla piyasadaki tekelleşme başka bir faza geçti. YemekSepeti’nin Vale ve BanaBi isimleri altında kendi teslimat filosunu kurması, kuryelerin küçük restoranlardaki ilkel istihdam ilişkilerini dönüşüme uğrattı; önceden binlerce farklı restoranda tek tek çalışan kuryeler, uluslararası bir teslimat tekelinin büyük depolarında beraber çalışan işçilere dönüştü.

Platformları örgütlemek

Platform ekonomilerinin kapsamı her geçen gün genişliyor, her geçen gün daha fazla iş alanı platformların konusu haline geliyor; buna paralel olarak işçilerin sayısı artarken işçilerin sorunları da örgütlenmeleri de daha görünür hale geliyor.

İşçilerin talep ve eylem biçimleri, gelişmişlik düzeyine bağlı olarak bölgesel farklılıklar gösterdiği gibi, alandaki sendikaların/örgütlerin türlerine ve mücadele geleneklerine göre de değişiyor.

Leeds İndeksi, platform işçilerinin dünyanın dört bir yanındaki eylemlerini derliyor. Bu eylemlerin tarih, yer, sebep, talep ve özne gibi özelliklerini de kapsayan İndeks, alandaki en kapsamlı veri seti.

İndeks’e göre işçi eylemlerinin ana nedeni “ücret” konusu (Joyce, 2020). Dünyanın her noktasında ortak bir talep olan ücret artışını geliştirmiş kuzey ülkelerinde istihdam biçimi izlerken görece geri ekonomilerde bu talep öne çıkmıyor. Zira Avru-

pa, Kuzey Amerika ya da Avustralya gibi ülkelerde platform işçilerinin “serbest meslek” statüsünden “işçi” statüsüne geçirilmeleri, işçi olmaktan kaynaklı pek çok avantajı ve kalıcı bir istihdamı kazanmaları anlamına gelirken Güney Amerika ya da Asya’da işçilerin faydalanabileceği güçlü sosyal düzenlemeler büyük oranda bulunmuyor. Sahte serbest meslek sınıflandırmasına karşı verilen mücadele genelde yasal düzlemde yürütülüyor; dolayısıyla işçiler hukuki mücadeleyi bilen ve avukatları olan “ana akım sendikaları” tercih ediyor. Kuzey Amerika’daki mücadelelerin yüzde 60’ı açılan davalardan oluşurken, bu mücadelenin özneleri de doğal olarak ana akım sendikalar oluyor (Bessa vd. 2020).

Ancak kuzey-güney fark etmeksizin en önemli talebin “ücret artışı” olduğunu yinelemek ve bu alanda mücadele yürüten öznelerin sendikalarından ziyade resmi olmayan işçi gruplarından oluştuğunu, üstelik sendikalar ile kayda değer bir işbirliğine gitmediklerini de belirtmek gerek (Joyce, 2020).

“Küresel Güney”de ücret talebi diğer taleplerden açık ara üstün. Mücadele hukuki alandan ziyade sokakta yürüyor. Asya ve Güney Amerika’da mücadelelerin başını resmi olmayan işçi grupları çekiyor; en önemli eylem biçimleri ise grev, çevrimdışı olma ve yürüyüşler (Bessa vd. 2020). Güney Amerika’da göze çarpan bir taban sendikaları yoğunluğu olsa da platform işçilerinin asıl gövdesi çeşitli işçi grupları ile birlikte yürüyor. Tabandan gelen inisiyatifler ana akım sendikalara göre fiili mücadelelere daha açık; dolayısıyla ücret gibi konularda işçiler sendikal çekincelere sıkışmaktansa doğrudan eylemi tercih ediyor.

Latin Amerikalı işçilerin ücretten sonra gelen en önemli talebi işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemlerinin alınması. COVID-19 kaynaklı vaka ve günlük ölüm sayılarının oldukça yüksek olduğu Latin Amerika’da işçiler, bir dizi ülkede art arda gelen ücret düşürme kararları karşısında platform ekonomisinin ilk kıta çapındaki grevini örgütledi. Farklı ülkelerdeki farklı platformları hedef alan grev, 1 Temmuz 2020’de Brezilya, Arjantin, Ekvador, Şili ve Meksika’da ücret artışı ve işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemlerinin alınması

talebiyle düzenlendi (Abs vd. 2020).

İtalyan yemek teslimat işçilerinin Delivery Hero'nun sahibi olduğu Foodora'ya karşı örgütlediği grev ise dikkate değer bir diğer örnek. Taban örgütlenmesine dayalı küçük bir sendika olan SI-COBAS'ın Torino'da ücret artışı ve işçi statüsünün kabul edilmesi talebiyle örgütlediği süreç hem restoranları hem de müşterileri taraf edebilmişti (Tassinari ve Maccarrone, 2017). İşçilerin greve çıktıkları gün yüksek komisyonlardan muzdarip restoranlar çevrimdışı oldu, müşteriler de uygulamayı boykot etti.

Platform işçilerini örgütlenme konusunda en ciddi problem somut bir işyerinin, dolayısıyla da kolektif bilincin eksik olması. Bu işçilerin toplu şekilde bulunacağı bir işyerleri olmasa da tüm işçilerin aynı anda buldukları ortak bir alan mevcut: çevrimiçi sosyal platformlar! Uzun bekleme süreleri bu alanı örgütlemek için uygun mücadele araçlarıyla doldurulabilecek bir alan olabilir. Ortak çıkar bilinci ve işyeri ruhu "çevrimiçi" olarak sağlanabilir.

Bunun yanında akılda tutulması gereken bir diğer olgu platformların uluslararası birer tekel olduğu. Sendikaların ulusal sınırları verilmesi gereken mücadeleyi sınırlayabilir. Platform işçilerinin dünyanın dört bir yanında yükselen mücadelelerine kulak kabartmak, bir başka ülkedeki mücadeleye kendi ülkemizden omuz vermek ve bir başkasının omzunu hiç çekinmeden dayanışmaya çağırarak mümkün; mümkün olduğu kadar elzem.

Dünya çapında bir mücadele deneyimi düşse kalka birikiyor. Birbirinden uzak olsalar da aynı kaderi paylaşan platform işçilerinin dertleri, talepleri ve eylemleri Türkiye'deki sendikalara yol gösterebilir; sendikalar bu deneyimler ışığında

sınıfının bu yeni güvencesiz kesimini örgütlemek için kendi stratejilerini oluşturabilirler.

Kaynakça

Abs, D. vd. (2020) "Just because you don't see your boss, doesn't mean you don't have a boss": Covid-19 and Gig Worker Strikes across Latin America, *International Union Rights*, 27(3), ss. 20-21, 28.

Bessa, I. vd. (2020) *Global Labour Unrest on Platforms: The case of food delivery workers*. Elektronik edisyon. Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung. URL: <http://library.fes.de/pdf-files/iez/16880.pdf> (erişim tarihi: 23 Aralık 2020).

Delivery Hero (2016) *Delivery Hero agrees sale of its UK business*. URL: <https://www.deliveryhero.com/newsroom/delivery-hero-agrees-sale-of-its-uk-business/> (erişim tarihi: 31 Mayıs 2021).

Delivery Hero (2020) *Half Year Report*. URL: <https://ir.deliveryhero.com/download/companies/delivery/Quarterly%20Reports/DE000A2E4K43-Q2-2020-EQ-E-00.pdf> (erişim tarihi: 10 Şubat 2021).

ETF (2021) *Fair Platform Work*. URL: <https://www.etf-europe.org/wp-content/uploads/2021/03/ETF-Manifesto-for-Fair-Platform-Work.pdf> (erişim tarihi: 30 Mart 2021).

Fairwork (2021) *Fairwork UK Ratings 2021: Labour Standards in the Gig Economy*. URL: <https://fair.work/wp-content/uploads/sites/131/2021/05/Fairwork-UK-Report-2021.pdf> (erişim tarihi: 25 Mayıs 2021).

ILO (2018) *Decent Work in the Platform Economy*. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---ddg_p/documents/publication/wcms_728139.pdf (erişim tarihi: 11 Nisan 2021).

ILO (2021) *The role of digital labour platforms in transforming the world of work*. URL: https://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/2021/WCMS_771749/lang--en/index.htm (erişim tarihi: 3 Nisan 2021)

Joyce, S., Neumann, D., Trappmann, V. ve Umney, C. (2020) *A global struggle: worker protest in the platform economy*. ETUI, The European Trade Union Institute Policy Brief, European Economic, Employment and Social Policy, N° 2. URL: <https://www.etui.org/publications/policy-briefs/european-economic-employment-and-social-policy/a-global-struggle-worker-protest-in-the-platform-economy> (erişim tarihi: 22 Aralık 2020).

Özdemir, A. (2017) "Tüketim toplumunda müşteri memnuniyeti ve çalışanların iş güvenliği: Moto-kuryeler üzerine bir alan araştırması" Özdemir, M.Ç. (ed.) içinde. *Sakarya Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Seçme Yazılar*, Sakarya: Sakarya Yayıncılık, ss. 249-268.

Srnicek, N. (2017) *Platform Capitalism*, Cambridge: Polity Press.

TakeAway (2020) *Annual Report 2019*. URL: <https://www.justeattakeaway.com/investors/annual-reports/> (erişim tarihi: 28 Kasım 2020).

TakeAway (2020b) *Company Update – February 2020*.

Tassinari, A. ve Maccarrone, V. (2017) "The mobilisation of gig economy couriers in Italy: some lessons for the trade union movement", *Transfer: European Review of Labour and Research*, 23(3), ss. 353-357.

Uber (2020) *2020 Invertor Presentation*. URL: https://s23.q4cdn.com/407969754/files/doc_financials/2019/sr/InvestorPresentation_2020_Feb13.pdf (erişim tarihi: 2 Haziran 2021).

Wijngaarde, Y. (2018) "Takeaway.com acquires Delivery Hero Germany: a closer look". Dealroom. 24 Aralık 2018. URL: <https://blog.dealroom.co/after-delivery-hero-takeaway-com-deal-whats-next-in-food-delivery-tech/> (erişim tarihi: 28 Aralık 2020).

Akıllı şehirler

Akıllı şehir projeleri, şehirlerle ilgili sorunlara karşı geliştirilen teknolojik çözümler olarak ortaya çıktılar. Birçok belediye bu modadan geri kalmamak için şirketlerle işbirliği yaparak akıllı şehir projelerine girişti. Ama son on yıla baktığımızda başarılı olduklarını söylemek zor ve inandırıcılıkları azaldı. Teknoloji şirketlerinin öncülüğünde gelişen akıllı şehir projeleri, çoğunlukla yardıma en az ihtiyacı olanlara yardımcı oldular. Çin’de olduğu gibi, hükümetlerin gözetiminde geliştirilen akıllı şehirler, halkın ihtiyaçlarına karşı daha duyarlıydılar fakat buralarda da gözetim ve denetim uygulamaları yaygındı. Yurttaş odaklı girişimlerin en önemli farkı ise “akıllı şehirde”, “akıl” kısmına değil şehre yoğunlaşmaları ve politik sorunların politik çözümler gerektiğinin farkında olmalarıydı

İzlem Gözükeleş

Akıllı şehir teknolojileri tüm dünyada hızla yaygınlaşıyor. ABD’deki şehirlerin üçte ikisinden fazlası akıllı şehir teknolojilerini uygulamaya çalışıyor. Ama bu sefer en önde ABD değil, Çin var. Çin, eski şehirlerini yeniden inşa ediyor ve sıfırdan yeni şehirler yaratıyor. Akıllı şehir hareketi, bilişim teknolojilerinin bu iki lider ülkesiyle de sınırlı değil. Londra’dan Singapur’a, Rio de Janeiro’dan Delhi’ye ve Güney Afrika’daki Cape Town’dan Pasifik

Adası’ndaki Mauritius Cumhuriyeti’ne kadar akıllı şehir teknolojileri birçok yerde deniyor.

Mosco’nun (2019) dikkat çektiği gibi, son on yıldaki hızlı gelişmelere rağmen insanlar akıllı şehirlerin ne olduğu hakkında yeterli bilgiye sahip değiller. ATG Access’in Birleşik Krallık’ta, 1000 kişinin katılımıyla gerçekleştirdiği bir araştırmaya göre katılımcıların %68’i akıllı şehrin ne oldu-

ğunu bilmiyor, %26'sı konu hakkında yeterli bilgi olmadığı için akıllı şehir kavramını endişe verici buluyor ve sadece %24'ü akıllı şehir kavramının Birleşik Krallık'ta genel güvenliği artıracığını düşünüyor (<https://www.atgaccess.com/files/downloads/atg-smart-cities-whitepaper.pdf>).

Akıllı şehrin herkesin ortaklaştığı bir tanımı yok. Buna karşın akıllı şehir denilince ilk akla gelen, şehirlerle ilgili sorunların dijital teknolojiler yardımıyla çözülmeye çalışılması oluyor. Bu süreçte, özellikle nesnelerin interneti, bulut bilişim, büyük veri ve yapay zekâ (YZ) teknolojileri öne çıkıyor. Aslında akıllı şehir geliştiricilerinin şehirdeki belirli etkinlikler, hareketlilikler ve altyapılar hakkında enformasyon toplayarak ve bunu işleyerek şehirleri yeniden yapılandırmalarının (ya da sıfırdan yaratmalarının) ötesinde bilgisayar gibi çalışan şehirler geliştirmeyi hedefledikleri de söylenebilir. Çeşitli kuruluşlar tarafından yapılan tanımların ise yine teknoloji merkezli olduğunu görüyoruz (<https://www.akillisehirler.gov.tr/akilli-sehir-nedir/>):

Akıllı ve sürdürülebilir şehir, mevcut ve gelecek nesillerin ekonomik, sosyal, çevresel ve kültürel ihtiyaçlarını gözetirken; yaşam kalitesini, şehirçilik hizmet sunumunun verimliliğini ve rekabet gücünü artırmak için bilgi ve iletişim teknolojilerini ve diğer araçları kullanan yenilikçi bir şehirdir (ITU, 2016).

Şehrin planlamasını, yönetimini, inşasını, akıllı hizmetleri kolaylaştıracak Nesnelerin İnterneti, Bulut Bilişim, Büyük Veri ve entegre Coğrafi Bilgi Sistemleri gibi yeni nesil bilgi iletişim teknolojilerinin uygulandığı yeni bir kavram ve yeni bir modeldir (ISO, 2014).

Akıllı Şehir; Ekosistem varlıklarına sürdürülebilir, müreffeh ve kapsayıcı bir gelecek sunmak için fiziksel, dijital ve insani sistemlerin yapılandırılmış bir çevre ile etkin entegrasyonudur (PAS 180, 2014).

Akıllı şehir hareketinin başlangıcı IBM'nin 2009 yılında yayımladığı "Daha akıllı şehirlerin vizyonu" başlıklı rapora dayandırılıyor (<https://bit.ly/3wtItDZ>). Mosco (2019), IBM'nin akıllı şehir hamlesini 2008 ekonomik krizi sonrasında yeni

pazarlar yaratmayı hedefleyen bir açılım olarak değerlendiriyor. Raporda yer alan vaatler akıllı şehir tanımlarında hâlâ oldukça yaygın: Suçla mücadele ve daha sağlıklı yaşam; trafik sıkışıklığını aşmak ve kazalara daha hızlı müdahale edebilmek; daha yüksek bağlantı hızı; su kaynaklarının kullanımında farkındalığı artırmak; tüketicilerin fiyat sinyallerini daha iyi göndermesini sağlayarak enerji sektöründeki pazar performansını artırmak. Cisco ise enformasyon ve iletişim teknolojileriyle elde edilecek verimlilik artışı, maliyet düşüşü ve yaşam kalitesindeki artış üzerinde duruyor. Şirketlere ve şehirlere akıllı şehir uygulamaları üzerine danışmanlık yapan McKinsey 2018 yılında yayımladığı raporunda şehirlerin akıllılığını, akıllı şehir teknolojilerinin varlığı, şehirlerin teknoloji yoğun altyapılara ne kadar iyi uyum sağlayabildiği ve şehir sakinlerinin gerçek zamanlı toplu taşıma bilgileri ve uzaktan tıbbi teşhis gibi akıllı şehir uygulamalarını ne kadar benimseyebildiğiyle ölçüyor. Akıllı şehir teknolojilerinin pazar payının 2027'de 463,9 milyar dolar olacağı düşünülüyor ve teknoloji sektörü, şehirleri ürünleri için önemli yeni bir pazar olarak yeniden inşa etmeye çalışıyor.

Birçok çalışmada akıllı şehirler, bilgisayar ve akıllı telefon metaforlarıyla açıklanıyor. Siemens, akıllı şehirleri bir açık hava bilgisayarına benzetiyor. Jenny McGrath de Kansas City'deki akıllı şehir projesini tartıştığı yazısında akıllı şehri, algılayıcılarla donatılmış ve uygulamalara ihtiyaç duyan dev bir akıllı telefona benzetiyor (<https://www.digitaltrends.com/home/kansas-city-smart-city-technology/>). Ayrıca birçok şirketin akıllı şehir projesinde şehirler bir bilgisayar sistemi gibi ele alınıyor. Hitachi, sibernetik şehir vizyonuyla hareket ediyor (https://www.hitachi.com/rev/pdf/2012/r2012_03_all.pdf); Microsoft; şehri, birbiriyle bağlantısız, ayrı, kapalı, gevşek bir şekilde bağlanmış katmanlar dizisi olarak diyagramlaştırıyor (<https://bit.ly/3sN5TmE>); IBM'nin şehirlerdeki süreçleri kontrol etmek üzere tasarladığı akıllı işlemler merkezi ise bilgisayarların merkezi işlem birimlerini (CPU) animsatiyor (<https://ibm.co/3o64CDE>).

Mosco (2019), bilgisayar ya da akıllı telefon metaforu yerine daha esnek gördüğü platform metaforunu tercih ediyor ve şehri sadece bir şey olarak

değil, bir süreç olarak ele alıyor. Platformlar en genel anlamıyla iki ya da daha fazla kullanıcının etkileşimini sağlayan dijital altyapılar. Son yıllarda yaygınlaşan platform ekonomileri, müşteriler, servis sağlayıcılar, üreticiler, tedarikçiler ve fiziksel nesnelere gibi farklı tarafları bir araya getiriyorlar. Bilgisayar ve akıllı telefon metaforları yerine akıllı şehirleri, kullanıcıların gereksinimlerini karşılayan, fiziksel bir alanda yer alan bir platform olarak görmek buralardaki gerilimleri ve güç ilişkilerini daha açık seçik görebilmemize yardımcı oluyor. Böylece kullanılan teknolojiler yerine farklı çıkar ve çatışmaları tartışabiliyoruz.

Neden akıllı şehirler?

Şirketler, artan dünya nüfusu ve şehirleşme nedeniyle akıllı şehirlerin bir gereklilik olduğunu iddia ediyorlar. 2050 yılında dünya nüfusunun %70'inin şehirlerde yaşayacağını fakat şehirlerin bunun için hazır olmadığını, şehirlerin değişen koşullara uyum sağlaması gerektiğini belirtiyorlar. Her bir şirketin başlangıç noktası şehirlerin gelecekte yetersiz kalacağı tezi olmasına rağmen akıllı şehirlerde öne çıkardıkları konular farklılaşıyor. Enerji tasarruflu cihazlar üreten bir şirket akıllı şehir söylemini çevresel sorunlara karşı geliştirilen çözümler üzerine kuruyor. Yüksek teknolojili aydınlatma altyapıları satan bir şirket kamu güvenliğiyle ilgili konuları gündeme getiriyor. Ağ hizmetleri ve geniş bant altyapısı sağlayan bir şirketin sunumlarında akıllı şehrin olaylara hızlı yanıt verebilmesi başköşede oluyor.

Halegoua (2020), akıllı şehirleri meşrulaştırmak için ortaya atılan iddiaları beş başlık altında ele alıyor: Verimlilik, farkındalık ve yanıt verebilirlik, sürdürülebilirlik, ekonomik gelişme ve yurttaş katılımı.

Son yıllarda uygulanan tasarruf politikaları belediyeleri yeni arayışlara yöneltiyor. Küresel ve ulusal politikadaki sorunlar karşısında belediyeler teknolojiye dayalı stratejilere yönelerek verimliliği artırmaya ve maliyetleri düşürmeye çalışıyorlar. Bu stratejilerin temelinde veri yer alıyor. Kamu hizmetleri hakkında toplanan verinin, hizmetlerin verimini artıracığı vurgulanıyor. Örneğin kar temizleme makinelerinin en gerekli yerlere yön-

lendirilmesi, elektrik kesintilerine daha hızlı yanıt verilebilmesi, enerji kaynaklarının artan veya azalan talebe göre ayarlanması gibi örneklerle sık rastlanıyor. Akıllı şehir anlatılarında verimlilik ve optimizasyon önemli bir yere sahip.

Farkındalık ve yanıt verebilirliğin temelinde şehrin kaotikliğiyle mücadele var. Her yere yerleştirilen kamera ve algılayıcılarla, şehirdeki etkinlikleri izlemeyi ve sorunları önceden tahmin edebilmeyi hedefliyorlar. Bunun için de şehir etkinliklerinin verileştirilmesi ve analiz edilmesi gerekiyor. Donanım ve yazılım satan şirketler verinin yararları ve önemi üzerinde fazlasıyla dursalar da belediyeler, topladıkları veriyi anlamlı amaçlar için kullanmada yetersiz kalıyorlar. Çoğu zaman ne için kullanabileceklerini bilmedikleri veri yığınlarıyla baş başa kalıyorlar.

Başta Siemens olmak üzere bazı şirketlerin akıllı şehir anlatısı sürdürülebilirlik üzerine kurulu. Siemens, enerji rezervlerinin sınırlılığına ve yenilenebilir enerjinin artan önemine işaret ediyor. Siemens'e göre bütünleştirilmiş teknolojiler ve veri, şehirleri daha yeşil, çevre dostu yapacak ve kaynakların daha verimli kullanılmasına yardımcı olacak. Örneğin nesnelere internetin fiziksel yapılara ve yönetim sistemlerine entegre edilmesi ve kullanıcılara enerji tüketimi hakkında gerçek zamanlı bilgi vermesi, evrensel yararlarla beraber maliyet ve enerji verimliliği de sağlayacak.

Akıllı şehirlerin ekonomik gelişmeye katkısı ise üç iddiaya dayanıyor: Şehir yönetimlerinin tasarruflarının artacağı; akıllı şehir ürünlerinin satışının yeni gelir kaynakları yaratacağı; iş ve yeteneklere erişimi yapmanın şehri ekonomik etkinliklerin merkezi yapacağı. Teknoloji firmalarının yanı sıra artan bağlantılılığın ve veri güdümlü servislerin toplumun marjinal kesimleri için de iş olanaklarını artıracığı iddia ediliyor. Ayrıca bu kesimlerin daha sağlıklı gıda kaynaklarına, sosyal hizmetlere ve potansiyel işverenlere erişimi artacak.

Ama akıllı şehrin ne olduğu, kimin çıkarlarını temsil ettiği, hangi sorunların üstesinden gelmeyi iddia ettiği vb. sorular akıllı şehirlerin kim tarafından ve nasıl geliştirildiği ile doğrudan ilişkili bir durum. Bu bağlamda, bir akıllı şehri geliştirmenin

ve yönetmenin çeşitli yolları olsa da üç temel eğilimle karşı karşıyayız. Birinci eğilim, akıllı şehirlerin şirketlerin (çoğunlukla teknoloji şirketlerinin) öncülüğünde geliştirilmesi. İkinci eğilim, özellikle Çin'de olduğu gibi akıllı şehirlerin yerel, bölgesel ve ulusal düzeydeki resmi kurumların öncülüğünde geliştirilmesi ve yönetilmesi. Üçüncü eğilim ise kamusal alanı, verinin kamusal sahipliğini ve yönetimini, akıllı şehir geliştirme sürecine tam katılımı hedefleyen yurttaş odaklı akıllı şehirler.

Şirketlerin öncülüğünde geliştirilen akıllı şehirler

Her akıllı şehir planı kendine özgü olsa da iki temel yaklaşım var. Birinci yaklaşım, var olan bir şehrin altyapısını yeni ulaşım, enerji ve iletişim ağları yaratan yeni internet teknolojileri (bulut bilişim, büyük veri, nesnelerin interneti ve 5G) ile yeniden inşa etmek. İkinci yaklaşım ise yeni bir şehir inşa etmek. Bunun yanında pilot teknolojilerin denendiği akıllı şehir örnekleri de var.

Akıllı şehirler gerçekten de IBM'nin hedeflediği gibi teknoloji şirketleri için yeni bir pazar oldu. Şehirlerini akıllandırmak isteyen belediye yönetimlerine donanım, yazılım ve danışmanlık sattılar; onlarla beraber akıllı şehirler inşa ettiler. Teknoloji şirketleri şehir yönetimlerini merkezi izleme ve karar alma tesisleri için ikna etmeye çalıştılar. Bunda ilk başarılı olan, 2010 yılının sonunda Rio de Janeiro'da, Rio Operasyon Merkezi'ni kuran IBM'ydı. Merkez, başlıca birimlerdeki (polis ve itfaiye gibi) gelişmelerin yanında şehirdeki çeşitli olayları (hava durumu, elektrik, su, çöplerin toplanması vb.) tek bir yerden izleyebiliyordu. Herhangi bir kamu aracının nerede olduğu bilmek mümkün oluyordu.

Ancak Merkez'in faaliyetleri şeffaf değildi ve tüm şehre yayılan bu kameraların konuşlandırılmasında yurttaş katılımı söz konusu değildi. Merkez, 2014 Dünya Kupası ve 2016 Olimpiyatları'ndaki protestoları izlemek için kullanıldı. Belediye Başkanı, yaptığı bir konuşmada her bir köşenin 7 gün 24 saat izlendiğini övünerek anlatıyordu. Fakat akıllı şehir teknolojilerinin, eşitsizlik, yoksulluğun yönetimi veya şehrin planlanması için kullanılmadığını vurgulayan eleştiriler de vardı. Siemens

de Singapur'da Şehir Kabini adı verilen bir merkez inşa etti. Başka şehirlerde de benzer girişimler oldu ancak gözetim ve merkezileşmeden duyulan kaygılar örgütlendiğinde belediyeler ve şirketler projelerini rafa kaldırmak zorunda kaldılar.

Şirketler, şehir yönetimlerine doğrudan teknoloji satmanın yanında akıllı şehirlere farklı stratejilerle ekleniyorlar. Amazon, Seattle'ı tamamen otomatikleştirilmiş Amazon Go dükkânları gibi yenilikleri test edebileceği bir teknoloji laboratuvarı olarak görüyor.

Google, 2015 yılında Sidewalk Labs adlı birimini kurduktan sonra şehirlerin yeniden yapılandırılmasında daha aktif roller üstlenmeye başladı. Ancak kendisine bir şehir teslim edildiğinde ne yapabileceğini tüm dünyaya göstermek isteyen Google'ın hayali, Toronto'yla yapılan anlaşma sonrası gerçek oldu. Artık sürücüsüz araçlar, uyarlanabilen trafik şeritleri ve lambaları, ses ve kirliliğin izlenmesi, İHA'larla teslimat, karın eritildiği ısıtılmış bisiklet yolları gibi yenilikleri deneyebileceklerdi.

Akıllı şehirler, şehirler için fazlasıyla maliyetli ve teknoloji şirketleri için kârlı bir iş. Şehir yönetimleri, şirketlerle farklı ortaklıklar kuruyor. Yurttaşların katılımsızlığının ötesinde şirketler seçilmiş yöneticilerin de yerini alabiliyor. Ama daha ilginç elde ettikleri alanlarda sıfırdan şehirler kurmayı deneyen girişimciler.

Facebook, Menlo Park'taki genel merkezinin yanındaki Willow Village semtinde 1500 apartman dairesinin yanında dükkânlar, okullar, parklar ve bir kültür merkezi içeren bir kasaba inşa ediyor. Genel merkezin yakınında yaşayan çalışanlar bu apartmanların ilk sakinleri olacak.

Elon Musk'ın Tesla'sının Avustralya'da inşa ettiği YarraBend, Tesla bataryalardan, Tesla güneş enerjisinden, Tesla taşımacılıktan ve Tesla şarj istasyonlarından yararlanacak. Tesla ve ortaklarına göre YarraBend sakinleri tipik bir yerleşim yerinden %80 daha az çöp üretecek ve %43 daha az su tüketecek. Fakat içerdiği tüm ileri teknoloji uygulamalarına rağmen 80 yıllık bir kâğıt fabrikasının neden olduğu asbest kirliliği YarraBend'in işini

zorlaştırıyor. YarraBend'i geliştirenler araziyi satın aldıklarında asbestten haberdar olduklarını ama kirliliğin kapsamı ve onu temizlemenin maliyetinden haberdar olmadıklarını iddia ediyorlar. Şehri geliştirenlerle araziyi satan şirket arasındaki dava devam ediyor.

Bill Gates'in adı ise Arizona çölündeki Belmont'ta inşa edilen bir akıllı şehir ile beraber anılıyor. Gates'in sürecin ne kadar içinde olduğu tam bilinmiyor. Şehir yaklaşık 140 km² bir alanda inşa edilecek ve şehrin %10'u ticari faaliyetlere, %1'i de kamu okullarına ayrılacak. Şehirde 80.000 evin olması ve 200.000 kişinin yaşaması planlanıyor. Ama su kaynağı hakkında sorunlar var.

Blockchains LCC, blokzincirinin hayatın her alanında olduğu, sıfırdan bir şehir inşa ediyor. Şehir yapay zekâ, nanoteknoloji ve 3B yazıcılar ile bir teknoloji cenneti olacak. Kuzey Nevada çölünde, 283 km²'lik alanda inşa edilecek şehirde evler, apartmanlar, okullar, üniversite kampüsü ve hatta bir banka olacak. Şirketin sahibi Jeffrey Berns, bankalardan pek haz etmeyen birisi ve kendi başına blokzinciri teknolojisine dayanan bir banka inşa etmek istiyor. Suyun nereden geleceği ise yine belirsiz.

Bir iş geliştirme merkezi olan Y Combinator'ın arkasında olduğu Yeni Şehirler İnisyatifi ise çığgın projelerle arasına mesafe koymaya çalışıyor ve mevcut yasal kısıtlamaları göz önüne alarak mümkün olan en iyi şehri tasarlamaya çalıştığını öne sürüyor. Y Combinator, herhangi bir yer belirtmiyor fakat kriterlerine uyan yerlere yatırım yapacağını söylüyor. Y Combinator, birçok akıllı şehir projesinde hiç gündeme gelmeyen bazı soruları soruyor:

- Şehri ne için optimum hale getirmeliyiz?
- Bir şehrin verimliliğini nasıl ölçmeliyiz?
- Hangi değerleri şehir kültürüne yerleştirmeli veya yerleştirmemeli?
- Şehirler daha fazla insanın mutlu olmasına ve potansiyellerine ulaşmasına nasıl yardımcı olabilir?
- Çeşitli insanlar şehirde yaşamaya ve çalışmaya nasıl teşvik edebilir?
- Yurttaşlar yönetime nasıl rol göstermeli ve ka-

tilmalı?

- Bir şehrin sürekli geliştiğinden ve her zaman değişime açık olduğundan nasıl emin olabiliriz?
- Konutları nasıl ekonomik hale getirebiliriz?
- Bir şehirdeki araçlar için doğru rol nedir?
- Daha yaşanabilir yerler yaratmak için kamusal ve özel alanları nasıl düzenleyebiliriz?
- Şehirler arası hızlı ulaşımı nasıl uygun fiyatlı hale getirebiliriz?
- Kolay anlaşılır ve kapsamlı kural ve düzenlemeleri nasıl yapabiliriz?
- Yeni şehrin çevredeki topluluk üzerinde ne gibi etkileri olacak?

Belki doğru sorular, ama Mosco'nun (2019) endişesine hak vermemek elde değil: Start-up mantığıyla bir şehir kurulabilir mi?

Hükümetlerin yönettiği akıllı şehirler

Çin, akıllı şehir teknolojilerini kullanan, eski şehirlerini yenileyen, sıfırdan yeni şehirler yaratan ülkelerin başında geliyor. Çin'in akıllı şehirleri sosyal kredi notu gibi gözetim uygulamaları ile gündeme gelmesine rağmen Batı'daki örneklerine göre daha planlı ilerliyor. Ama Çin'e geçmeden Singapur'a kısaca bakmakta yarar var.

Singapur, merkezi ulusal hükümetin kontrolünde akıllı şehirler yaratmak isteyen ülkeler için bir model sağlıyor. Singapur, Çin ve Hindistan'daki akıllı şehir projelerine esin kaynağı olmasının yanında Dubai'yi bir akıllı şehir yapmak isteyen Birleşik Arap Emirlikleri'ne de örnek oldu. Altyapıyı ve insanları izlemeyi hedefleyen bir akıllı şehir girişimini 2014 yılında başlatan ve daha en başından gözetim güdüsüyle yola çıkan Singapur, kendi yurttaşları ve ülkeye gelen ziyaretçiler hakkında topladığı verinin kullanımı ve yönetimi üzerine yoğunlaştı. Kısa sürede sokağa çöp atanların belirlenip cezalandırıldığı ve evsizlere sıfır tolerans gösterilen bir şehir haline geldi. 2016'da şirketlerle bir anlaşma yaparak hemen hemen her yeri algılayıcılarla donattı. Böylece kamusal alanlardan alışveriş merkezlerine kadar şehri izlemek, ülkede kayıtlı her bir aracın hareketini takip etmek olanaklı hale geldi. Ayrıca halka açık huzurevleri gibi yerler de yoğun olarak izleniyor ve sürekli gözetim saye-

sinde herhangi bir olumsuz durumda aileler hızla haberdar ediliyor.

Veriler, Sanal Singapur adı verilen çevrimiçi bir platformda toplanıyor ve hükümet bu platform sayesinde gerçek zamanlı olarak ülkenin gidişatı hakkında genel ve özel bilgilere erişebiliyor. Veri yardımıyla geliştirilen algoritmalar hükümete salgınların yayılışı ve kalabalıkların bir terörist saldırıya nasıl tepki verebileceği hakkında kestirimlerde bulunabilmesine; hükümetin insanları belirli davranışlara yönlendirebilmesi için dürtmesine yardımcı oluyor. Siemens'in geliştirdiği Şehir Kabini adı verilen merkezi operasyon birimi çevrimiçi karar almayı hızlandırıyor.

Singapur, tüm bunları kamuoyunun görüşünü almadan ve verinin kullanımı hakkında herhangi bir sınırlama olmadan yaptı. Kararlar merkezi olarak ve kamuoyunun bilgisi olmadan alınıyor. Devlet kurumları, başta ulaşım, iletişim ve barınma altyapısı (nüfusun %80'i devlet konutlarında yaşıyor) olmak üzere olmak üzere gündelik hayatı birçok açıdan kontrol ediyor. Fakat Mosco'nun (2019) vurguladığı gibi Singapur, güçlü merkezi yönetimler tarafından yönlendirilen akıllı şehir projelerinin risklerini de ortaya koyuyor. Temiz sokakların, az suçun, verimli ulaşımın, geniş bant iletişimin ve evsizlerin daha az görünür olmasının bir bedeli var. Yurttaşlar bu bedeli şimdiye kadar görülmemiş bir düzeyde olan ve hayatın her alanını yöneten, yönlendiren ve metalaştıran gözetimle ödüyorlar. Ayrıca bilgisayar korsanlarının düzenli saldırılarına karşı hazırlıklı olmaları gerekiyor.

Çin

5,6 milyon nüfusa sahip bir şehir devleti olan Singapur'un karşı karşıya olduğu sorunlar 1,4 milyarlık Çin'de devasa boyutlara ulaşmasına rağmen akıllı şehirler, Çin hükümetinin politikalarında merkezi bir yere sahip. Dünyada planlama veya geliştirme aşamasında olan yaklaşık 1000 akıllı şehir projesi var ve bunların yarısı Çin'de. Çin'in akıllı şehir stratejisi 2011'de, 12. Beş Yıllık Plan'da yer aldı ve 2011-2013 yılındaki planda Şangay'ın akıllı şehre dönüştürülmesine karar verildi. Şangay gibi eski şehirlerin yanında sıfırdan kurulan akıllı şehirler de var (a.g.e.).

Şangay, kent sakinleri için çoğu devlet hizmetine erişimi birleştiren ve kolaylaştıran bulut tabanlı bir platform olan Citizen Cloud'a ev sahipliği yapıyor. 2017 yılı sonu verilerine göre Şangay sakinlerinin üçte biri bu platformu kullanmış. Şehirde Huawei ile birlikte geliştirilen ve sürücülerin mevcut park yerlerini bulmasını kolaylaştıran bir uygulama kullanılıyor. Kamera ve algılayıcılardan toplanan veri, yeni enformasyon araçları geliştirebilmeleri için şirketlerle de paylaşılıyor.

Pekin, Guangzhou, Xi'an ve Hangzhou gibi eski şehirlerde de çeşitli akıllı şehir uygulamaları var. Pekin'de bilet veya kart almaksızın toplu ulaşım araçlarını kullanabilmeyi sağlayan bir mobil uygulama kullanılıyor. 11.000'i start-up olmak üzere 140.000 teknoloji şirketine ev sahipliği yapan Guangzhou, iş inovasyonunun akıllı şehri olarak görülüyor. Guangzhou'da özellikle sağlık sistemleri ön planda. Guangzhou'daki büyük hastaneler, vatandaşların randevu alabilecekleri, ücret ödeyebilecekleri ve diğer sağlık hizmetlerine erişebilecekleri bir uygulamaya sahipler. Yeni internet teknolojilerinden yararlanan Xi'an, kırdan şehre göçün kaydını tutuyor ve kamu hizmeti programları geliştiriyor. Hangzhou, Çin'in Amazon'u Alibaba ile birlikte çalışıyor. Şehirdeki algılayıcılar ve gözetim kameralarının yardımıyla, yol koşulları hakkında gerçek zamanlı veri toplanıyor ve veriler, şehirdeki büyük kavşaklarda trafik sinyallerini kontrol eden bir yapay zekâ merkezine iletiliyor.

Çin'in Ningsia Hui Özerk Bölgesi'nin merkezi olan Yinchuan, diğer şehirlere göre daha küçük olmasına rağmen daha çok ilgi çeken bir şehir. Şehir nüfusunun üçte biri Müslüman Hui'lerden oluşuyor. Bazıları hükümetin Yinchuan'a yaptığı yatırımı diğer azınlıklara göre daha uysal olan bir azınlığı desteklemesiyle ilişkilendiriyor. Yinchuan, ziyaretçileri selamlayan ve yönlendiren hologramlardan şehrin dört bir yanında bulunan güneş enerjili çöp kutularına kadar tam bir teknoloji cenneti. Bu teknolojiler içinde en çok konuşulan ise yüz tanıma teknolojisi. Yinchuan'da yüzünüz kredi kartı, otobüs bileti ve bazı binalara girebilmeyi sağlayan giriş kartı yerine geçiyor. Yinchuan, gözetim uygulamaları nedeniyle sıkça eleştirilmesine rağmen hükümet bu eleştirileri pek umursamıyor, tam tersine her fırsatta bu şehri sergilemekten gurur duyuyor.

Çin, sıfırdan tamamen akıllı şehir inşa etmede de diğer ülkelerin çok ilerisinde. Genellikle hükümet ve büyük teknoloji firmalarının işbirliğiyle altyapıda (özellikle de taşımacılık ve iletişimde), politika ve güvenlikte verimliliği hedefleyen planlar geliştiriliyor. Ancak Çin'in Xiong'an'da olduğu gibi farklı girişimleri de var. Hükümet Xiong'an'ın yalnız akıllı değil, yeşil bir şehir olması için de çaba gösteriyor. Şehrin düşük karbon ekonomisi için bir model olması bekleniyor.

Başka yerlerde de Xiong'an benzeri girişimler var: Songdo (Güney Kore), Masdar City (Birleşik Arap Emirlikleri), PlanIT Vadisi (Portekiz). Bu yerler başarı ve başarısızlıklarıyla gelecek için bir laboratuvar olma özelliğine de sahipler. Örneğin Songdo da yeni internet teknolojileriyle donatılmış. Çöp kamyonlarına gerek kalmadan çöpler toplanıyor ve elektrige dönüştürülüyor. Şehirdeki algılayıcılar trafiği düzenliyor ve herkesin çevrimiçi eğitime erişim hakkı var. Fakat projenin uzaması, gerçek metropollerden uzak olması, çok pahalı ve fazla arındırılmış bir bölge olması Songdo'yu bir hayalet kasabaya dönüştürmüştü.

Çin, Xiong'an'da bu sorunları aşmak için buranın özel şirketler için bir inovasyon merkezi ve Pekin'in emrinde bir hükümet merkezi olması için çaba gösteriyor. Biyoteknoloji ve tarım endüstrileri için yeşil araştırma, geliştirme ve üretim konusunda uzmanlaşma hedefleniyor. Ayrıca merkezi hükümetin idari faaliyetlerine de ev sahipliği yaparak hava kirliliği ve bürokrasiyle boğuşan Pekin'in yükünü azaltması bekleniyor. Çinli plancıların Songdo'dan aldığı en önemli ders, Xiong'an'ın uzun erimli bir plan olarak değerlendirilmesinin önemli olduğu. Xiong'an, yavaş gelişen ve tam potansiyeline 2035'te erişmesi planlanan bir proje olarak yürütülüyor. Xiong'an, giderek daha önemli hale gelen iklim değişikliği için de bir model olacak. Mosco'nun (2019) vurguladığı gibi çevre duyarlılığı akıllı şehir projelerinde sıkça gördüğümüz gibi basit bir halkla ilişkiler stratejisi değil. Merkezi hükümet, iklim değişikliği, yükselen denizler ve Şangay gibi bazı kıyı şehirlerinin su baskını riski altında olmasını ciddiye alıyor.

Mosco (2019), akıllı şehirlere yapılan büyük yatırımın Çin'in bir tarım toplumundan, önce sana-

yi, sonrasında da enformasyon toplumuna geçiş stratejisi bağlamında ele alınması gerektiğini belirtiyor. Bu geçiş için altyapıya büyük yatırımların yapılması şart. Akıllı şehirler sundukları yeni iş ve yaşam biçimi olanakları ile insanların ilgisini çekiyor. Bu da Çin hükümetinin dijital sektördeki şirketleri desteklemek ve kontrol etmek, toplumu ileri teknolojilerle yönetmek/izlemek gibi tartışmalı politikalarını meşrulaştırmasına yardımcı oluyor.

Alibaba, Ping An, Tencent ve Huawei; Çin'deki akıllı şehir projelerinin önemli bileşenleri. Çin hükümetinin, yabancı şirketlerin faaliyetlerini sınırlandırması Çinli şirketlerin işini kolaylaştırıyor. Amazon'un yerini Alibaba, Google'ın yerini Baidu, Facebook'un yerini Tencent, Uber'in yerini Didi Chuxing dolduruyor. Çin hükümetinin şirketlerle ilişkisi her zaman pürüzsüz olmasa da hükümetin ileri teknolojinin geliştirilmesinde tartışmasız bir otoritesi var. Örneğin, Çin'in akıllı şehir uygulamalarını desteklemesinin arkasındaki en büyük güdülerden biri buralardan elde edeceği devasa miktarda kişisel ve kurumsal veri. Hükümet, fotoğrafları, videoları ve metinleri düşük ücretlerle çalıştırdığı insanlara etiketlettirerek yapay zekâ endüstrisine (sürücüsüz arabalar, yüz tanıma sistemleri ve algoritmik karar alma sistemlerinin geliştirilebilmesi için) önemli bir kaynak sağlıyor.

Çin ayrıca yurttaşlarının davranışlarını izlemek ve düzenlemek için dijital araçlar geliştiriyor. Bunlardan en dikkat çekenini ise Batı'daki finansal kredi notunu örnek alan sosyal kredi notu sistemi. Sosyal kredi notu sistemi, yurttaşların dijital ayak izlerinden besleniyor ve şehir akıldandıkça yaşamın kayıt altına alınma oranı da artıyor. Kişinin kırmızı ışıkta geçmesi, bir kredi ödemesini aksatması, hükümeti eleştiren bir posta atması kredi notunu düşürüyor ve bazı resmi hizmetlerden (ehliyet, pasaport yenilemek gibi) yararlanabilme şansını azaltıyor. Tam tersine, yurtseverliği gösterme veya yasaları ihlal edenleri bildirme gibi hükümetin hoşuna gidecek davranışlar sosyal kredi notunu yükseltiyor. Kişinin vize almasını ya da çocuğunu iyi bir okula kaydını yaptırabilmesini kolaylaştırıyor. Ancak 1,4 milyarlık Çin'den elde edilen büyük verinin analizinde karşılaşılan sorunlar nedeniyle Çin'in sosyal kredi notu uygulaması yavaş ilerli-

yor; daha çok akıllı şehirlerde denemeler yapılıyor.

Mosco (2019), Çin'in teknoloji destekli gözetiminin Batı'nın çok ilerisinde olduğunu iddia etmenin abartılı ve Silikon Vadisi şirketlerinin uygulamalarını hafife almak olacağını yazıyor. Silikon Vadisi'nin gözetim kapitalizmi, Çin'in sosyal kredi notu sisteminin temelini oluşturuyor. Akıllı şehir söylemi, karmaşık bir toplumu daha verimli yönetmenin bir yolu olarak meşrulaştırılıyor. Artan gözetim uygulamaları için de aynı şeyi söyleyebiliriz.

Hindistan

Herhangi bir hükümet, Çin'in başarısının tekrar edebilir mi? Hindistan bunu tartışmak için iyi bir örnek olabilir. Hindistan bir zamanlar Batı'daki çağrı merkezlerinin taşeronlaştırıldığı, BT değer zincirinin altlarında yer alan bir ülkediydi. Ancak son yıllarda yazılım sektöründeki başarıları Hindistan'ı BT değer zincirinde yukarıya taşıdı. Sektördeki işgücü maliyetlerinin Batı ülkelerine göre daha düşük olması Hindistan'ın Batı ülkeleriyle rekabet edebilmesini sağlıyor. Hindistan hükümeti, 2015 yılında 100 akıllı şehir yaratmayı ve 500 şehri de yenilemeyi planlarken en çok nitelikli işgücüne güveniyordu.

Fakat Hindistan'ın Çin'e göre en büyük dezavantajı hükümetin Çin'deki kadar güçlü ve rakipsiz olmaması. Örneğin, akıllı şehirler kapsamında yürütülen projelerden biri olan Aadhaar'ın 1,3 milyar yurttaşın kişisel bilgilerini ve fotoğrafını buluta yüklemek istemesi büyük bir muhalefetle karşılaştı. Aadhaar, yurttaşların indirimli gıda gibi devlet yardımlarını almalarına yardımcı olacaktı. Dükkânlar, kişinin parmak izini tarayarak Aadhaar üzerinden bir doğrulama yapacaktı. Fakat mahremiyet ve sistemin bilgisayar korsanlarının saldırısına uğrama potansiyeli büyük protestolara neden oldu.

Ayrıca parlamentonun daha az merkezi olması ve merkezi yönetimle şehir yönetimleri arasındaki politik tartışmalar akıllı şehir projelerini olumsuz etkiledi. Bazı yerlerde ise şehir sakinlerinin itirazlarına rağmen yürütülen çalışmalar vardı. Bunlardan biri de Bhopal'dı. 2-3 Aralık 1984'te,

Union Carbide adlı şirketin tesislerindeki gaz sızıntısından 500.000 Bhopalli etkilenmiş, binlercesi ölmüştü. Doğal olarak Bhopal halkı Batılı şirketlere güvenmiyordu; akıllı şehir projesinin yine bir Batılı şirketle (Hewlett Packard) beraber yürütülecek olması tepkilere neden oldu. Algılayıcılar veri toplayacak; algoritmalarla işler daha verimli yürütülecek ve maliyetler düşecekti. Fakat şehir akıllanırken, düşük gelirli bölgeler akıllı mahallelere yer açmak için yıkıldı; yoksulların gittiği 11 okul ortadan kaldırıldığı için okula devam azaldı. Verimlilik adına şehrin yönetimi yerel, seçilmiş yöneticiler yerine Bhopal Akıllı Şehir Geliştirme Kuruluşu adlı özel bir birime devredildi.

Hindistan'daki akıllı şehir projeleri Çin'dekiler kadar iddialı değildi ve bunun için ayrılan para daha azdı. Ama sorun paradan çok planlamadan kaynaklanıyordu. Alt sınıfların ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak dikkatli bir planlama yapılmadığından çoğunlukla üst sınıfların çıkarlarına hizmet eden çalışmalar yapıldı ve bu da var olan eşitsizlikleri artırdı. Belirli hedefler, proje teslim tarihleri ve değerlendirme için planlar yoktu. Şehirlere CCTV kameralar yerleştirmek ve güneş enerjili sokak lambaları kullanmak bir şehri akıllı yapmaya yetmiyordu. Yoksullar yerlerinden edilirken buralarda inşa edilen yerlere zenginler taşındılar.

Çin, Hindistan'a göre çok daha başarılı. Akıllı şehirler için daha çok yatırım yapılıyor ve çok sayıda başarı öyküsü var. Fakat şunu da akıldan çıkarmamak lazım: Çin'de Hindistan'da olduğu gibi akıllı şehir çalışmalarının karanlık yönlerini kamuoyuna iletebilecek bir basın yok. O yüzden Çin'in karanlık taraflarını bilemiyoruz. Hindistan'ın önemli şirketlerinden olan ve ülkenin BT'deki başarısında önemli bir yere sahip olan Tata Grup, akıllı şehirler hakkında hazırladığı bir raporda akıllı şehir projelerindeki başarısızlıkları ele alırken katılımcılık sorununa işaret ediyor; insanlara yapılan sunumların teknik içeriklerle dolu olduğunu, insanların kendi ihtiyaçlarını ve taleplerini ifade edebilme şansını bulamadıklarını belirtiyor. Alibaba ve Baidu'nun Çin hükümetinin politikalarını böyle alenen eleştirebilmesi ve Çin hükümetinin de kendini bu eleştirilere yanıt vermek zorunda hissetmesi pek kolay değil.

Yurttaş odaklı akıllı şehirler ve teknolojik egemenlik

Akıllı şehirlere yöneltilen eleştirilerin başında özellikle akıl kısmına odaklanılması ve şehrin göz ardı edilmesi geliyor. Akıllılık ise dijital teknolojilerin kullanımına indirgeniyor. Şehirlerin akıllı işlemediği ve çeşitli verimsizliklerle dolu olduğu, şehrin veriler üzerinden okunmasıyla söz konusu verimsizlik sorununun çözülebileceği düşünülüyor.

Şehir, her şeyden önce insanların yaşadığı ve birbirleriyle etkileşime girdiği bir yer. Ancak akıllı şehir geliştiricilerin vizyonlarında insanlar veri üreticileri, tüketiciler (veya müşteriler) ve şehrin pürüzsüz işleyişinin önündeki engeller olarak yer alıyorlar. İnsanların alışkanlıkları ve istekleri bir engel olarak görülüyor. Bu nedenle var olan bir şehri akıllandırmaktansa sıfırdan akıllı şehirler inşa etmek daha cazip görünüyor. Fakat sıfırdan inşa edilen akıllı şehirler, ne sıradan insanlar ne de girişimciler için bir çekim noktası olabildi; birçoğu hâlâ tenhaliğiyle dikkat çekiyor.

Akıllı şehirler, çeşitli eleştirilerle karşı karşıya: Ütopik vizyonları, verimliliği her şeyin üzerinde görmeleri, gerçekte olmayan (varsaydıkları) sorunlar için çözümler geliştirmeleri, amaçsız ve kontrolsüz biçimde her yere döşenen algılayıcılarla artan gözetim ve mahremiyet ihlalleri... Morozov ve Bria (2018), teknokratik yaklaşımlara yöneltilen bu eleştirilerinin yerinde olduğunu fakat bu eleştirilerde çoğu zaman şehirlerin sosyal aktörler oldukları kadar kapitalist birikimin de motoru olduklarının atlandığını ve bugün şehirlerde yaşanan dönüşümde etkili olan ekonomik ve politik süreçlerin akıllı şehir tartışmalarından çok daha önce sahnede olduğunu savunuyor. Bu bağlamda, jeopolitiği ve neoliberal ideolojinin şehirleri nasıl engellediğini ve kısıtladığını tartışmak alternatif politikaların geliştirilebilmesi için önemli. Akıllı şehir platformlarında sadece şirketler ve belediyeler yok; devletler de var. Bu nedenle Hindistan'da ABD, Alman ve Çin firmaları arasındaki akıllı şehirlerin inşası için pazar kavgası kızıştığında bu üç ülkeden politikacılar arabuluculuk yapmak zorunda kaldılar. Belediye yönetimlerinin şirketlerle

işbirliği de çoğunlukla yoldan çıkmış yetkililer yüzünden değil, neoliberalizmin son otuz yıldır belediyelerin özerkliğini ve alternatiflerini kısıtlamış olmasından kaynaklanıyor.

Belediyeler, farklı nedenlerle akıllı şehir projelerine yöneliyorlar. Birincisi, iddialı ve evrensel olarak kabul gören hedefler (yurttaş katılımını artırmak, kamu hizmetlerini kişiselleştirmek, ulusal ve yerel yönetimlerde bürokrasiyi azaltmak, daha yaşanılabilir bir çevre yaratmak, ekonomik büyüme, yaratıcılığı artırmak vb.) için teknolojiden yararlanmak istemeleri. Önceki bölümde belirttiğim gibi şirketler tam da bu tip ihtiyaçları karşılayabildiklerini iddia eden çözümler satıyorlar. İkincisi ve daha az tartışılan ise bütçe kesintileri ve kemer sıkma politikalarının zorlayıcı etkisi. Akıllı teknolojilerin tasarruf sağlayacağı beklentisi ve şirketlerin dillerinden düşürmediği verimlilik ve optimizasyon sözcükleri belediyelere çekici geliyor.

Morozov ve Bria'nın (2018) altını çizdiği gibi belediyelerin akıllı şehir deneyleri ve neoliberalizmin düzenleyici aygıtları iç içe geçmiş durumda. Neoliberalizm, merkezi hükümetlerin merkezîyetçiliğinden ve düzenlemelerinden muaf olmakla övünse de çeşitli derecelendirme kuruluşları tarafından yapılan ve daha görünmez olan düzenlemeler içeriyor. Şehirlerin derecelendirme kuruluşlarının tablolarındaki yeri, yatırımcıların kararlarında ve borç bulabilmelerinde etkili oluyor. Ulusal hükümetlerin belediyelerin bütçelerini kesmesi, belediyelere borç almaktan başka bir seçenek bırakmıyor. Bu nedenle, akıllılık şehirlerin bir tercihinden çok para bulma ve yatırımları çekmeyi kolaylaştıran bir etiket olabiliyor. Diğer yandan, verimlilik takıntısı ve her şeyi verileştirme tutkusunu, nicelleştirmeye büyük önem veren neoliberal politikaların uygulanabilirliğini artırıyor. Belediye hizmetlerinin özelleştirilmesi ve taşeronlaştırılması uluslararası finans danışmanlığı firmalarının (Ernst & Young, Deloitte, PwC, KPMG) öncülüğünde yürütülüyor. Sosyal ve politik problemlerin metalaştırılmasıyla normal şartlarda çözümün bir parçası olamayacak bankalar ve finansal kuruluşlar gibi aktörler oyuna dahil oluyorlar. Çeşitli veri analitiği uygulamaları ve ölçümlerle, hedefler ve çıktılar karşılaştırılıyor, istenen çıktılara göre süreçler yeniden yapılandırılıyor. Morozov ve Bria (2018), tüm bunların fi-

ziksel ve beşeri kaynakları izleyen ve kontrol eden büyük altyapılar sayesinde hayata geçirilebildiğini vurguluyor.

Ancak bu modelin en büyük sorunu kısa dönemli projelere ağırlık vermesi ve uzun dönemli altyapı yatırımlarından kaçınması. Şirketler, yatırım yaptıkları şehirde kısa sürede kazanç elde etmek ve şehirden ayrılmak istiyorlar. Bu yaklaşım, uzun dönemli planların kaynak bulmasını zorlaştırdığı gibi şirketlerin şehirde bulunduğu kısa süre içinde kârını olabildiğince artırmaya çalışması çeşitli sorunlara neden oluyor. Örneğin, alternatifi olmayan bir altyapıyı kullanan vatandaşlardan yüksek ücretler talep edebiliyorlar. Ya da kaynakları sürekli aktif halde tutarak kaynakların daha hızlı yıpranmasına neden olabiliyorlar.

Morozov ve Bria (2018), akıllı şehirlerde pek tartışmadığımız iki aktöre dikkat çekiyor: Emlakçılar ve inşaatçılar. Akıllılık, binaların inşası ve kiralanmasında (ya da satışında) ev fiyatlarına ekleniyor. Şehir sakinlerinden elde edilen veri ve emlakçıların kiracıları izleyebilmesi, mülk sahiplerinin aldığı riskleri azaltıyor. Örneğin, kirasını geciktiren veya başka sorunlar yaratan kiracılar sistemden takip ediliyor ve risk skorları belirleniyor. Hatta ev sahipleri ve emlakçılar için kiracı adaylarının çevrimiçi etkinliklerini de analiz eden girişimci firmalar var (Kredi alacakları derecelendiren bankalar, suç potansiyeli olan yurttaşlar hakkında kesirimde bulunan güvenlik birimleri gibi).

Alternatif akıllı şehirler yaratabilmenin ön koşullarından biri belediyelerin karşı karşıya olduğu sınırlılıkları ve koşulları göz önünde bulundurarak somut politikalar geliştirebilmek. Ulusal ve küresel ölçekte önemli değişimler yaşanıyor. Belediyelerin kronikleşmiş sorunlarını teknolojik yamalarla çözmeye çalışmalarını sadece yönetenlerin teknokratik bakış açısı veya şirketlerin etkisi altında kalmalarıyla açıklayamayız. Morozov ve Bria'nın (2018) ortaya koyduğu gibi özellikle ABD'de Silicon Vadisi'nin öncülüğünde başlayan, platform ekonomileriyle hız kazanan ve diğer ülkelere yayılan refah devleti hizmetlerinin (ulaşım, sağlık, barınma, eğitim vb.) özelleştirilmesi süreci atlanmaması gereken bir konu.

Morozov ve Bria'nın (2018) "özelleştirilen Keynesçilik" adını verdiği bu süreç, Uber'in Türkiye'ye girişinde bizim yaptığımız gibi, basitçe yenilikçi girişimler ve geleneksel kurumlardan birinin tarafını tutarak geçiştirilemez. "Özelleştirilen Keynesçilik", refah devleti hizmetlerinin özelleştirme saldırıları karşısında eridiği ve işsizliğin arttığı bir dönemde onun yerini alıyor; insanlara daha ucuz ulaşım veya barınma hakkı sağladığı gibi iş olanağı da sağlıyor. Kısa vadeli bu yararların ileride tekelleşme ve daha ağır/güvencesiz çalışma koşulları ile sonuçlanacağını tahmin etmek zor değil. Ancak Uber'e karşı sarı taksileri, Airbnb'ye karşı otelleri desteklemek de pek anlamlı görünmüyor. Airbnb ve Uber gibi platformları doğrudan düzenleme girişimi ise fiyatları artıracığından ve hizmet sağlayıcıların kazancını azaltabileceğinden yurttaşların tam desteğini alamıyor. Fakat platformların faaliyetlerini düzenlememek veya bunu sürekli ertelemek daha sonra daha büyük sorunlara neden olacak.

Günümüzde tartışmalar daha çok Uber ve Airbnb'nin şehirlerdeki faaliyetlerine yoğunlaşmasına karşın Google gibi büyük şirketler de şehirlere yöneliyor. Bazı belediyeler, Google'ın desteğiyle kamusal alanlarda ücretsiz internet erişimi hizmeti veriyor. Google, bunun karşılığında para istemiyor, sadece kullanıcıların verilerini alıyor. Tasarruf etmek isteyen belediyeler için kârlı bir alışveriş olduğu düşünülebilir. Fakat Morozov ve Bria'nın (2018) belirttiği gibi günümüzde akıllı şehirlerde toplanan verinin çoğu zaman reklamcılıkla ilgisi yok. Toplanan veriler, belediye hizmetlerinin sunumunu gerçekleştiren (veya gerçekleştirecek) YZ sistemlerinin yakıtı! Google da elde ettiği verilerle YZ sistemlerini eğitiyor ve iyileştiriyor. Bugün ücretsiz internet erişimi için Google'la anlaşma yapan belediyeler yarın akıllı şehirleri için Google'dan ücretli YZ hizmeti alacaklar...

Akıllı şehirlerde teknolojik egemenlik neden gerekli?

Morozov ve Bria'nın (2018) işaret ettiği gibi şehirler çok önemli olmakla beraber bugün insanların karşı karşıya olduğu tüm sorunları sadece şehir bağlamında yürütülen mücadelelerle çözemeyiz

ve neoliberalizmin dışına çıkmak isteyen şehirlerin öncelikle kendi sınırlılıklarının farkında olması gerekiyor. Şehirler, Google, Facebook ve Uber gibi teknoloji şirketleriyle boy ölçüşebilecek hesaplama gücüne ve veriye sahip değiller. Ayrıca şehirlerin politik ve ekonomik modelleri, yerel olarak değil, ulusal ve küresel politikalarla belirleniyor. Dolayısıyla asi şehirlerin neoliberalizme karşı mücadelesi önemli ve gerekli ama sınırları var. Bu sınırlar, özellikle şehir dışı alanlardaki aktörlerle işbirliğine gidilmediğinde daha belirgin oluyor.

Morozov ve Bri'nin (2018), şehirlerin bağımsız ve etkili politikalarla kendi kaderlerine sahip çıkmaları ve bunda kararlı olmaları gerektiğini savunuyor. Uluslararası sermaye, TTIP (The Transatlantic Trade and Investment Partnership – Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı) gibi anlaşmalarla temel altyapının yeniden belediyeleştirilmesini, alternatif veri sahipliği yönetim biçimlerini veya Airbnb, Uber gibi şirketlerin faaliyetlerinin sıradan yurttaşların hakları doğrultusunda düzenlenmesini engellemeye çalışılıyor. TTIP gibi şehirlerin elini kolunu bağlamaya çalışan düzenlemelere karşı şehirlerin bir araya gelebilmesi önemli.

Ama daha önemlisi dijital teknolojilerin artan önemini doğru değerlendirebilmek. Eğitim, sağlık, ulaşım, enerji gibi hizmetler dijital teknolojilere bağımlı hale gelmeye başladı. Bu hizmetler, akıllı şehirlerle beraber Morozov ve Bri'nin (2018) üst hizmet (meta-utility) adını verdiği algılayıcılar, veri ve algoritmalarından oluşan bir yapının altında toplanıyorlar. Belediyeler teknoloji üzerindeki egemenliklerini kaybettiklerinde diğer altyapılar üzerindeki belirleyicilikleri de zayıflıyor. Bu nedenle, şehirlerin kullandıkları teknolojilerin işleyişi ve hangi amaçlara hizmet ettiği hakkında söz sahibi olabilmesi anlamına gelen teknolojik egemenlik giderek daha fazla önem kazanıyor. Artık, su, enerji, barınma, eğitim gibi hakları dijital teknolojilerden ayrı düşünemeyiz.

Paul Mason'ın, Teknolojik Egemenlik İçin Barselona İniyatifi'nin kuruluşunda vurguladığı gibi şehirlerin teknoloji hakkında bütünsel bir yaklaşıma ihtiyacı var (<https://medium.com/mosquito-ridge/postcapitalism-and-the-city-6dda80bc201d>). Mason'a göre teknolojik egemenlik için yapılması

gerekenler:

- Müştereklerin şehri ve işbirliğine dayalı üretimi kurmak ana referans noktası olmalı.
- Özelleştirmelere son verilmeli; kritik altyapı ve hizmetler yeniden belediyeleştirilmeli.
- Barınma, ulaşım, eğitim ve sağlık gibi hizmetlerin maliyeti toplumun en güvencesiz katmanlarına yardımcı olabilmek için azaltılmalı.
- Gerçek veriye dayalı ekonomik modeller inşa edilmeli ve karmaşık kararları modellemek için katılımcı demokrasiye olanak sağlanmalı.
- Piyasacı ve devletçi çözümlere karşı işbirliğine dayalı çözümler tercih edilmeli ve desteklenmeli.
- Yoksulluğa ve toplumsal dışlanmaya karşı odaklanan Evrensel Temel Gelir kurumsallaştırılmalı.
- Şehir veri müşterekleri kurulmalı ve kamu hizmetlerinin sağlanmasından elde edilecek verinin hizmet operatörlerince sahiplenilmesinin önüne geçilmeli.

Barselona Belediyesi, teknolojik egemenlik ve müştereklere dayalı bir şehrin hayata geçirilmesinde önemli adımlar atan, yurttaş odaklı belediyelerin başında geliyor. Barselona deneyiminin gösterdiği gibi teknolojik egemenlik için mücadele, ittifaklar kurmayı gerektiriyor. Bu nedenle, teknolojik egemenlik için yürütülen mücadele, şehir hakkı için yapılan veya neoliberalizm karşıtı diğer mücadelelerden ayrı düşünülemez. Barselona'da neoliberalizmin statükosuna meydan okuyan belediye başkanı Ada Colau'nun barınma hakkı mücadelesinden gelen biri olması rastlantı değil. Colau yönetime geldikten hemen sonra barınmanın yanında su ve enerji sorunlarıyla ilgilendi; platform ekonomisini düzenlemeye çalıştı. Barselona yönetimi, teknolojinin artık sadece teknoloji olmadığı, bir üst hizmet olduğu bilinciyle temel bileşenleri

- özgür/açık kaynaklı yazılım, açık standart ve mimariler;
- kullanıcı merkezli dijital hizmetlerin geliştirilmesi için esnek yöntemlerin uygulanması;
- hizmet alımlarında şeffaflığı, açık veri ve standartları temel alan bir rehberin oluşturulması;
- merkezinde mahremiyet ve veri egemenliği olan bir veri yönergesinin oluşturulması;

olan Dijital Dönüşüm Yol Haritası'nı yayımladı.

Teknolojik egemenlik nasıl kazanılır?

Şehirler, teknolojiyi gerçekten sürdürülebilirlik, ekonomik gelişme ve yurttaş katılımının bir parçası haline getirebilir. Refah devletinin birçok hizmetinin teknolojiye (ve dolayısıyla bu hizmeti sunanlara) bağımlı hale geliyor olması Morozov ve Bria'nın (2018) dokuz maddede özetlediği teknolojik egemenlik düşüncesini daha önemli yapıyor. On yıl önce dijital teknolojiler daha çok iletişim hakkı ve ifade özgürlüğüyle ilişkilendirilirken artık sağlık, eğitim, su, enerji gibi haklar dijital hizmetleri sunanlara bağımlı hale geliyor. Morozov ve Bria'nın (2018) bazı önerileri şu an bize çok uzak gelse de bu önerilerin arka planında şehrin, kendini bağımsız olarak nasıl yeniden üretebileceği ve sürdürebileceği sorusu var.

1. Alternatif veri sahipliği yönetim biçimleri: Şehir veri müşterekleri

Bir zamanlar veri toplamanın temelinde kullanıcılara en uygun reklamı göstermek vardı. Günümüzde ise veri, YZ'ye dayalı hizmetlerin temelini oluşturuyor. Platform ekonomilerini kamu çıkarları doğrultusunda düzenleyebilmek için kişisel verinin sahipliği, kontrolü ve yönetimi hakkındaki sorunların çözülmesi gerekiyor. Günümüzde nesnelerin interneti teknolojisinin parçalı yapısı, ürünü satan şirketler dışındaki aktörlerin sürece dahil olmasını ve yenilikçi çözümler geliştirmesini zorlaştırıyor.

Bu nedenle, belediyelerin güvenli veri paylaşımı için gerekli koşulları sağlamaları gerekiyor. Airbnb ve Uber ile rekabet etmek isteyen bir şehir, gerekli ham veriye sahip olmadan bunu gerçekleştiremez. Bazı şehirlerin ise ham veriye sahip olmalarına rağmen bunu organize etmekte zorlandıkları ve veriden somut bir değer elde edemedikleri görülüyor. Şehir veri müştereklerinin hayat geçirilmesi, ademimerkeziyetçi yenilik ekosistemi sayesinde yenilikçi girişimcilerin ve teknoloji meraklısı yurttaşların potansiyelini açığa çıkarabilir. Veriye dayalı merkezi platform ekonomilerinin ademimer-

keziyetçi, sürdürülebilir ve müştereklere dayalı bir yapıya geçişi zorlanabilir. Bu geçiş, verinin kamu çıkarları için kullanılabilmesinin önünü açacaktır.

Dünyanın farklı şehirlerinde veri müştereklerine dayalı çeşitli girişimler var. Bu girişimlerin başında, AB destekli DECODE projesi geliyor. Amsterdam ve Barselona'da yürütülen projede, verinin sahipliğini ve kontrolünü yurttaşlara veren, bir yandan veri paylaşımına olanak sağlarken diğer yandan mahremiyet haklarını koruyan ademimerkeziyetçi bir altyapı inşa ediliyor. Veri, onu kullanarak bir şeyler üretmek isteyen herkesin kullanımına açık. Helsinki'deki MyData projesi, kişisel veri yönetimine insan merkezli yaklaşarak kuruluşların veri ihtiyaçlarını insanların dijital haklarıyla birleştirme çalışıyor. Kişisel verilerin ikincil kullanımı için yurttaşların rızası şartını getiriyor. Paris'teki Data-Cités projesi, yine kişisel haklar ve verinin kullanımındaki sorunu aşmaya çalışıyor. Ulaşım, enerji ve atık yönetimi alanlarında şehir hizmetleri için alternatif modeller geliştirmeye çalışıyor. İngiltere'de Nesta'nın öncülüğünde geliştirilen Sağlık Bilgisi Müşterekleri hastalıklar, teşhisler ve tedaviler hakkındaki bilgileri bir araya getiriyor.

Kısacası, veri müştereklerinin iki önemli bileşeni var: mahremiyetin korunması ve yeni ürünler geliştirmek isteyenler için verinin paylaşımı.

2. Özgür Yazılım, açık standartlar ve esnek hizmet sağlama

Özgür Yazılım ve açık standartların temelinde, yeni ürünler geliştirmek isteyenler için gerekli koşulları sağlama ve bir ya da birkaç şirketin dijital altyapının kontrolünü ele geçirmesini önleme hedefi var. Ürünün kaynak koduna erişim ve onu yeni ihtiyaçlara göre yeniden üretebilme hakkı üretim özgürlüğünün temelini oluşturuyor. Açık standartlar da kullanıcıyı belirli bir firmaya bağımlılıktan kurtarıyor ve geliştirilecek yeni sistemlerin eskileriyle uyum halinde çalışabilmesini sağlıyor.

Ayrıca hizmetlerin, toplumun farklı kesimlerinin (dijital okuryazarlığı yetersiz olanlar, engelliler gibi) kolayca kullanabileceği ve erişebileceği biçimde tasarlanması gerekiyor. Modüler ve birlikte

çalışabilirlik ilkesine uyan çözümlerin başka şehirlerde de kullanılabilmesi unutulmamalı. 2017'de Avrupa Özgür Yazılım Vakfı tarafından örgütlenen "Halkın Parası, Halkın Kodu" kampanyası (<https://publiccode.eu/tr/>) akıllı şehirler ve şehirler arası paylaşımlar için önemli.

3. Etik, sürdürülebilir ve yenilikçi kamu alımları

Yeni teknoloji alımlarının daha açık, şeffaf, yenilikçi ve esnek olmasına; tedarikçi yelpazesini geniş tutmasına; özgür/açık kaynaklı çözümleri ve açık standartları sağlamasına özen göstermek gerekiyor. Alımlarda, veri egemenliği ve mahremiyet göz önünde bulundurulmalı. Kamu alımlarında,

- kamu kaynaklarının kullanımının ve yatırımların daha stratejik, verimli ve şeffaf olmasına
- şirketlerin iddia ettiği ihtiyaçların değil, yurttaşların gerçek ihtiyaçlarının karşılanmasına
- KOBİ'lerin ve kooperatiflerin kamu alımlarına erişimlerinin kolaylaştırılmasına
- sosyal etki ve çevresel dönüşümün hizmetindeki yeniliklerin desteklenmesine

dikkat etmek gerekiyor.

4. Dijital platformların kontrolü

Uber, Lyft ve Airbnb gibi platformlar hızla artıyor; girdikleri sektörlerde rakiplerini ortadan kaldırıyor ve kamu düzenlemelerine meydan okuyorlar. Platform ekonomisinin geleceği Avrupa ekonomisi için önemli bir konu ve somut politikaların geliştirilmesi şart. Platformlar şu an yeni bir iş olanağı olarak görülüyor. Ancak bir süre sonra güvencesiz çalışmanın sorunları çok daha yakıcı olacak.

Şehir yönetimleri, verilerine erişim hakkı ve çalışmalarında şeffaflık talep ederek Airbnb ve Uber'in faaliyetlerini düzenlemenin yollarını arıyorlar. Örneğin Uber; Moskova, Boston, New York ve San Francisco'da verilerini paylaşmak zorunda kaldı. Uber'in elindeki verilere erişim, ulaşım sisteminin şehre etkisini değerlendirmek, Uber ortadan kaldırmadan önce taksi piyasasını düzenlemek ve makul taksi ücretleri belirleyebilmek için önemli.

Amsterdam ve Barselona da Airbnb'nin faaliyetlerini düzenlemeye çalışıyor. Amsterdam yönetimi, Airbnb ile yaptığı görüşmeler sonucunda evlerin kiralanmasını yılda 60 geceyle ve evde en fazla dört misafirle sınırlandırdı. Şehir sakinleri gürültü yapan ve çevreyi rahatsız eden kiracıları şikâyet edebilecek. Şehir yönetimi, her üç ya da dört ayda bir anlaşmaya uyulup uyulmadığını kontrol edecek. 31000 ailenin evsiz olduğu Barselona'da ise yönetim, Airbnb'ye karşı daha katı hareket ediyor. Çünkü ev sahiplerinin evlerini Airbnb üzerinden kiralaması, hem şehir sakinlerinin kiralayabileceği evlerin sayısını azaltıyor hem de kira ücretlerini artırıyor. Şehir konseyi yasadışı kiralanmış evlerin üzerine gitti, bunu kontrol etmek için görevlendirilen müfettiş sayısını artırdı ve lisanssız dairelerin reklamına devam ettiği için Airbnb'ye 600 bin avro ceza verdi. Daha sonra sorumlu bir turizmin nasıl olacağını ve yurttaşların şehirlerinde hangi turizm modelini görmek istediklerini tartışmaya açtı.

Fakat var olan platform ekonomilerini düzenlemek yetmeyecektir. Platform kooperatifleri gibi alternatiflerinin geliştirilmesi gerekiyor.

5. Alternatif dijital yapıların inşası

İnternet bir zamanlar dağıtık, ölçeklenebilir ve açık bir mimariye sahipti. Ancak son zamanlarda merkezi, kapalı ve özel mülkiyetli standartlara dayanan, hesap sorulamaz bir yönetime sahip olan bir yapıya doğru evriliyor. Şirketler bu yeni yapıda, ağ dışsallıklarından yararlanarak kazançlarını artırmaya çalışıyorlar.

Şehri bir bilgisayara benzetmeyi doğru bulmuyorum. Ama şehir bir bilgisayar olsaydı şirketlerin akıllı şehirleri, Windows işletim sistemli (daha alımlılar da Mac olsun!) bir bilgisayar olurdu. Çünkü kullanıcı deneyimini kontrol ediyorlar ve daha önemlisi bilgisayarın kullanıcılar tarafından yeniden üretimini sınırlandırıyorlar. Akıllı şehirler GNU/Linux gibi geliştirmeye açık, sosyal değişimlere ve kurumsal yeniliklere uyum sağlayabilecek esneklikte olmalı. İnsanların üretici potansiyelini harekete geçirmeli. Satıcıların teknik öncelikleri ve iş modelleri yerine, yurttaşların yaşamsal öncelik-

leri ve ihtiyaçları ön planda olmalı.

Barcelona'nın geliştirdiği CityOS adlı yatay veri platformu açık standartlara uygun, şehir verisinin yönetimini ve analizini sağlayan bir şehir platformu. CityOS, şehrin açık algılayıcı platformu Sentilo'yu ve şehrin çeşitli analitik gösterge panellerini bir araya getiriyor. Modüler yapısı açık standartlara ve özgür/açık kaynaklı yazılımlara dayanıyor.

Sentilo da açık standartların ve özgür yazılımın akıllı bir şehrin alması gereken ilk akıllı karar olduğuna inanan, farklı şehirlerin toplulukları ve şirketler tarafından geliştirilen, kullanılan ve desteklenen bir platform. Sentilo'nun açık mimarisi sayesinde İspanya'daki diğer şehirlerin yanında dünyadaki başka şehirler de Sentilo'yu kendi ihtiyaçlarına göre uyarlayabiliyorlar.

İlk başta Fab Lab Barcelona tarafından geliştirilen, ama Barcelona'nın yanında Manchester, Amsterdam gibi birçok şehirde de kullanılan, Arduino tabanlı Akıllı Yurttaş Seti, yurttaşlara algılayıcı ağ araçları sağlıyor. Bu araçlarla ev, okul ve ofislerdeki hava kirliliği, gürültü kirliliği veya nem ölçülebiliyor.

Londra ve Helsinki de ekonomi, ulaşım, çevre ve barınma gibi alanlarda topladıkları veri kümelerini paylaşıyorlar. Böylece yurttaşlar, girişimciler, araştırmacılar ve geliştiriciler şehrin sorunlarının çözümü için yeni teknolojiler geliştirebiliyorlar. Şehir yönetimleri, veri kümelerini kamuya açmakla kalmıyor geliştiricileri yeni ürünler ve çözümler geliştirmeye de teşvik ediyor.

6. Kooperatif hizmet sunumu modelleri

Uber ve Airbnb gibi platformların alternatifi yaratılmadığı sürece bu şirketlerin faaliyetlerinin düzenlenmesi yeterli olmayacak. Platformların sahiplik yapısı, bu platformlarda hizmet sağlayan, güvencesiz çalışanlar için büyük risk. Özel mülkiyetli platformlar, girdikleri pazarı tamamen ele geçirip seçenekleri ortadan kaldırdıklarında hizmet sağlayanlara (ve alanlara!) karşı daha pervasız olabiliyorlar. Buna

karşı son yıllarda, üretenlerin sahip olduğu ve yönettiği yönetim modelleri hayata geçirilmeye çalışılıyor.

Platform kooperatifleri, yemek ve taşımacılık hizmetlerinden lojistik ve serbest çalışmaya kadar çok çeşitli alanlarda faaliyet gösteren çevrimiçi örgütlenmeler. Platform kooperatifleri, arada herhangi bir aracı şirket olmadan hizmet sağlayanları ve alanları buluşturuyor. Platformlar, dijital müştereklerin desteklenmesi temelinde, üyeleri tarafından demokratik bir biçimde yönetiliyorlar.

Morozov ve Bria (2018), kamu sahipliği ve müşterekler temelinde örgütlenen alternatif platformların daha demokratik bir ekonomi yaratmaya yardımcı olabileceğini belirtiyor. Böylece ortak kaynakların özel ellerde toplanmasıyla sonuçlanan piyasa modeline karşı bir seçenek oluşturulabilir. Dolayısıyla bu girişimleri, kamu kaynaklarının demokratik yönetimini hedefleyen uzun süreli çalışmalar olarak görmek gerekiyor.

7. Tabandan gelen yenilikler

Şirketlerin öncülüğünde gerçekleştirilen akıllı şehirlere yöneltilen eleştirilerin başında soru(n)ları tartışmaktan çok çözümlere odaklanmaları geliyor. Buna karşı şehir yönetimleri sağlık, eğitim, ulaşım ve enerji gibi kritik alanlarda kamu yararını gözetken ve uzun dönemli yatırımlarla teknoloji ve yenilik kapasitesini gerçek toplumsal sorunlarla buluşturabilir. Böylece kamu sektörü, yeniliğin yönünü belirleyerek toplumun araştırma ve yenilik için yapılan yatırımlardan en iyi şekilde yararlanmasını sağlayabilir.

Bunun için şehirlerin yenilikçi toplulukları ve girişimcileri destekleyen alternatif kooperatif hizmet sunum modellerini göz önünde bulundurması gerekiyor. Yenilik sistemi, eğitim ve araştırmaya yatırım yapan güçlü kamu politikaları ile bir bütün olarak yönetilmeli. Çünkü teknolojik egemenlik, bir ya da birkaç şirketin çizdiği yolda yürüyen belediye yönetimleriyle değil, çeşitli KOBİ'leri ve girişimcileri kamu çıkarları çerçevesinde, bir orkestra şefi gibi yöneten yönetimlerle kazanılabilir.

8. Yerel düzeyde refah düzenlemeleri ve tamamlayıcı para sistemleri

Platform, veri, yapay zekâ ve otomasyon temelli yeni iş modelleri, yeni iş alanları yaratırken bazılarını da ortadan kaldırıyor. Bu dönüşümle baş etmek isteyen hükümetler ve şirketler, istihdam ve sosyal güvenlik sistemi hakkındaki sorunları gündemlerine almak zorunda kaldılar. Çünkü yeni teknolojilerin sağladığı verimlilik, toplumun büyük bir kesimini için artan gelir eşitsizliği ve güvencesizlik anlamına geliyor.

Büyük teknoloji şirketleri, temel gelirin küreselleşme ve teknolojik değişim nedeniyle işini kaybetmesi beklenen insanları koruyacağını ve hükümetleri daha esnek ve verimli yapacağını savunuyorlar. Dünyanın çeşitli yerlerinde temel gelir desteği üzerine sosyal deneyler yapılıyor.

Bazı belediye yönetimleri ise temel geliri daha geniş, yerel refah hizmetlerinin sağlanması bağlamında ele alıyor. Bunun yanında Morozov ve Bria (2018), farklı ihtiyaçlara, kapasite ve etkileşimlere

göre tasarlanmış tamamlayıcı yerel para birimlerinin 21. yüzyıl şehir ekonomisinde önemli bir yere sahip olabileceğini belirtiyor.

9. Dijital demokrasi ve yeni haklar

Yeni dijital araçlar, yurttaş katılımı için yeni olanaklar ve modeller sağlıyor. Doğrudan ve temsili demokrasinin karışımı, çevrimiçi ve çevrimdışı etkileşimler içeren, yeni modeller ortaya çıkıyor. İspanya (Podemos) ve İtalya'daki (M5S) ağ tabanlı partiler bu gelişmelerin etkisiyle ortaya çıktı. Madrid ve Barselona'da geniş katılımlı bütçe görüşmeleri yapılabiliyor. Aşağıdan yukarı dijital ağlar gençlik hareketlerini çekiyor; gençler hesap sorulabilen uygulamalar ve yolsuzluklara son verilmesini talep ediyorlar.

Bugün şirketler yurttaşların ilgisizliğinden yoksunlar da yazının başında belirttiğim gibi temel sorun yurttaşlardan çok şirketlerin katılım merdiveninin üst basamaklarını inşa etmekten kaçınmaları ya da yapılarının buna izin vermemelelerinden kaynaklanıyor. Ancak üst basamakları hedefleyen ve bunun olanaklı olduğunu gösteren

şehirler de var.

Decide Madrid, 2015 belediye seçimlerinden sonra Madrid'de kurulan, bir doğrudan demokrasi platformu. Yurttaşlar platformda öneriler sunuyor, tartışıyor ve önceliklendirmeler yaparak şehir politikasının oluşumuna katkıda bulunuyor. Sitede kullanılan Consul adlı yazılım, 2015 yılında, özgür yazılım olarak kamunun kullanımına açılmış. BM Kamu Hizmeti ödülü alan yazılım, 35 ülke, 135 kuruluş ve 90 milyon insan tarafından kullanılıyor.

Barcelona ise Decidim.Barcelona adlı platformu kullanıyor. Katılımcılığı artırmak için deneyler yapıyor. Şehirdeki farklı örgütlenmeler platformda kendi karar süreçlerini başlatabiliyor. Şehir planlama süreci katılımcı bir biçimde yürütülmeye çalışılıyor. Paris, Porto Alegre, Reykjavik'te de yurttaşların bütçe çalışmalarına katılımını teşvik eden çalışmalar var.

Barcelona'daki Bustia Etica projesi ise şeffaflığı sağlamak ve yolsuzlukların önüne geçebilmek amacıyla geliştirilmiş. Yurttaşlar, gördükleri yolsuzlukları bu sistem üzerinden güvenli biçimde bildirebiliyorlar.

Akıllı şehir projeleri, şehirlerle ilgili sorunlara karşı geliştirilen teknolojik çözümler olarak ortaya çıktılar. Teknoloji, şehirlere benzeri görülmemiş bir değer katacağı. Birçok belediye bu modadan geri kalmamak için şirketlerle işbirliği yaparak akıllı şehir projelerine girişti. Ama son on yıla baktığımızda başarılı olduklarını söylemek zor ve inandırıcılıkları azaldı.

Mosco'nun (2019) üzerinde durduğu gibi akıllı şehir projeleri, çoğunlukla yardıma en az ihtiyacı olanlara yardımcı oldular. Ulaşım ağlarını iyileştirmek, çöp toplamayı otomatikleştirmek, trafiği daha akıllı biçimde yönetmek ve 5G kablosuz ağlar yaratmak şehirleri daha verimli yapabilir. Ama toplumun dezavantajlı kesimlerinin de bu uygulamalara erişebilmesi gerekir. 5G'nin onu nasıl kullanacağını bilmeyenler ya da tamamen otomatikleştirilmiş, kasiyersiz marketlerin burada harcayacak parası olmayanlar için pek bir anlamı yoktu. Bir akıllı şehir, engellilerin hizmetlere erişimini

kolaylaştırmalı, yoksullar için daha ucuz ulaşım ve besleyici gıdalara erişim sağlamalıydı. Çin'de olduğu gibi, hükümetlerin gözetiminde geliştirilen akıllı şehirler, halkın ihtiyaçlarına karşı daha duyarlıydılar. Fakat hükümetlerin baskın olduğu akıllı şehirlerde gözetim ve denetim uygulamaları da yaygındı.

Ancak Clark'ın (2021) savunduğu gibi geniş bant erişimi, uygun fiyatlı konutlar veya toplu taşıma gibi en acil kentsel sorunların çözümleri daha iyi politikalar ve daha fazla finansmana dayanıyor. Bu nedenle, Barcelona gibi yurttaş odaklı girişimlerin en önemli farkı "akıllı şehirde", "akıl" kısmına değil şehre yoğunlaşmaları ve politik sorunların politik çözümler gerektiğinin farkında olmalarıydı.

Bunun yanında, Clark'ın (2021) belirttiği gibi 2010'larda esen akıllı şehir rüzgarı, artık eskisi gibi esmiyor. Şirketlerin şehrin altyapısını baştan sona yeniden düzenleme vaatleri azaldı. Civiq Smartscales (iletişim ağı altyapıları), Nordsense (atık yönetimi için gömülü algılayıcı ağları), Soofa (bilgi ve yön bulma kioskları), UrbanFootprint (bir haritalama analizi platformu ve hizmeti) vb. şirketler belirli bir sektör için yeni dijital hizmetler veya doğrudan şehir sakinlerini hedefleyen uygulamalar sunuyorlar.

Ancak şirketlerin iş modeli değişse de teknolojik egemenlik, bir diğer deyişle şehirlerin

- kendi verilerine sahip olabilmesi,
- kritik altyapıyı (yazılım, donanım ve veri merkezleri) kontrol edebilmesi,
- kendi yapay zekâ kapasitesini geliştirebilmesi
- kendi yurttaşlarının yaratıcı ve üretici potansiyelini açığa çıkarabilecek katılım politikaları oluşturabilmesi

giderek daha önemli hale geliyor.

Kaynakça

Clark, J. (2021). What cities need now?, MIT Technology Review, <https://www.technologyreview.com/2021/04/28/1023104/smart-cities-urban-technology-pandemic-covid/>

Halegoua, G. (2020). Smart Cities. MIT Press.

Morozov, E., Bria, F. (2018). Rethinking the Smart City: Democratizing Urban Technology. New York, NY: Rosa Luxemburg Foundation.

Mosco, V. (2019). The Smart City in a Digital World. Emerald Publishing Limited.

Özgür yazılım: Kendi başına amaç mı?

Gerçek anlamda bir yazılım özgürlüğü mücadelesinin, ekonomi-politik bağlamdan bağımsız değerlendirilemeyeceği ortadadır. Gerçek müştereklerin üretilmesi, kapitalist sistem içerisinde başarılması oldukça zorlu bir süreçtir. Nihayetinde, kapitalizm işine ve çıkarına uygun gördüğü şeyleri alıp kendisine mal etmekte oldukça başarılıdır

Tahir Emre Kalaycı

Özgür Yazılım kavramı ve çevresindeki Özgür Yazılım hareketi, neredeyse 40 yıldır, bilgisayar kullanıcılarının özgürlüğü, dijital özerklik, gözetimle mücadele, özel mülk yazılım üreten şirketlerin kötücül özellikleri, yazılım lisanslarının anlaşılması ve ihlali gibi konularda yürütülen kapsamlı mücadelenin önemli bir ayağını oluşturuyor. Farklı gerekçelerin ve dönüşümlerin etkisi olsa da toplumsal etkileri ve başarılarına rağmen kimi eksiklikleri olduğunu düşündüğüm Özgür Yazılım kavramını özetlemek, farklı kesimlerce, farklı açılardan yapılan eleştirileri ele almak ve nihayetinde kendi düşüncelerimi de paylaşmak için bu yazıyı yazıyorum. Yazıda özet bir tarihçeyle ve Özgür Yazılım'ın tanımıyla başlayacağım ve daha sonra herhangi bir önem

sırasına girmeden kimi eleştirileri kendi düşüncelerimle birlikte paylaşacağım. En temel eleştirim, kapitalist sistemi eleştirmeden ve artı değer sömürsünü ele almadan salt Özgür Yazılım, yazılım özgürlüğü gibi kavramları savunmanın nihayetinde kendi başına bir amaca dönüşeceği ve mücadeleyi kısırlaştırma potansiyelidir. Bu eleştirimi özellikle Dmytri Kleiner'in *Telekomünist Manifesto'sundan*¹ alıntılarla da desteklemeye çalışacağım.

Özgür Yazılım kavramının ilk ortaya çıkışının, GNU² Projesi için Richard Stallman'ın Eylül 1983'te yaptığı ilk duyuruyla olduğunu söyleyebiliriz.^{3,4} Bu ilk duyuruda Richard Stallman, amacının özgür bir Unix yazılım sistemi oluşturmak

olduğunu söyledi.⁵ 1985 yılında daha kapsamlı olan GNU bildirisi⁶ yayımlandı. Bu bildiriye geliştirilecek olan yazılım sisteminin ve hâlihazırda mevcut Unix uyumlu yazılımların, kullanabilen herkese özgür olarak verileceği söyleniyor. Bu şekilde ilk adımı atılan GNU Projesi, Ekim 1985'te kurulan Özgür Yazılım Vakfı'yla birlikte zaman içerisinde Özgür Yazılım kavramını savunan ve geliştiren en önemli oluşumlardan biri haline geldi. 1984 veya 1985 yılında Don Hopkins tarafından espri olarak kullanılan Copyleft kavramı da Richard Stallman'ın dikkatini çekti ve yazılımların dağıtımında kullanmaya başladı. Copyleft kavramı, günümüzde çoğu özgür yazılımın yayımlandığı GNU Genel Kamu Lisansının (GPL) temelini oluşturuyor. Bu lisansın ilk sürümü⁷ 1989 yılında, ikinci sürümü⁸ 1991 yılında, son ve mevcut sürümü⁹ de 2007 yılında yayımlandı. Bu son sürümün yayımlanması bir buçuk yıllık bir kamuoyundan görüş toplanması, tartışma, yorum ve dört taslaktan sonra mümkün oldu. 1990 yılına kadar çekirdek hariç tüm önemli bileşenler bir şekilde GNU projesi kapsamında geliştirilmişti ve 1991 yılında Linus Torvalds'ın Linux çekirdeğini duyurması¹⁰ ve çekirdeğin 1992 yılında Özgür Yazılım olarak yayınlanması en önemli açığı kapattı ve günümüzde GNU araçlarıyla Linux çekirdeğinden oluşan GNU/Linux dağıtımlarının parçaları tamamlanmış oldu.¹¹

Bu tarihçe önemli. Çünkü Özgür Yazılım kavramı öyle tek bir günde ortaya çıkmadı. Özgür Yazılım kavramı ve etrafındaki hareket teknolojideki değişimleri ve açık kaynak gibi "rakip" hareketleri ve hatta dünyadaki toplumsal değişimleri takip etmek zorundaydı ve kendisini gelişen teknolojinin ve kolaylaşan hesaplamanın ortaya çıkardığı kitlesel gözetim, kötü niyetli özel mülk yazılımlar, Yapay Zekâ ve Bulut Hesaplama, yaygınlaşan ve toplumsallaşan İnternet gibi konuların etkileri ve sonuçları konusunda da konumlandırılmıyordu. Zaman içerisinde kelime kullanımından¹² farklı lisans tanımlarına, o lisansların eksikliklerinin veya olası zararlarının görülüp, teknolojideki ve toplumdaki değişimlerin etkileriyle değerlendirilip yeni sürümlerinin yayımlanmasına kadar çetrefilli, bol tartışmalı ve uzun bir süreç sonucunda şekillendi.

Peki nedir bu özgür yazılım? Aslında görece oldukça basit bir tanıma sahip, aşağıdaki dört temel özgürlüğü sağlayan bir yazılım veya program özgür bir yazılımdır:¹³

1. Herhangi bir amaç için, istenen şekilde yazılımı çalıştırma özgürlüğü
2. Her ne istiyorsanız onu yapmak için programın nasıl çalıştığını öğrenme ve onu değiştirme özgürlüğü (bunun için yazılımın kaynak koduna erişim şart).
3. Kopyaları dağıtma özgürlüğü, böylece başkalarına yardım edebilirsiniz
4. Değiştirilmiş sürümlerin kopyalarını dağıtma özgürlüğü

Bu özgürlükleri (başka hiçbir ek koşul sunmadan) sağlayan programlar özgürdür. Bu bağlamda vurgulamak istediğim önemli bir noktadır: Stallman ve Özgür Yazılım Vakfı, özgür yazılımların ekonomi-politik boyutuyla ilgili olarak "özgür yazılım parayla da satılabilir" şeklinde özetlenen fikrin dışında pek de söz etmezler. Ne yazılım üretim süreçleriyle ilgili ne de kapitalizme karşıt ve eleştirel bir tutum sergilerler. Hatta şirketlerin kullanımının engellenmesini, devletlerin kullanımının engellenmesini, ücretsiz dağıtmanın zorunlu olması gibi durumları Özgür Yazılım tanımının ihlali olarak görürler. Bu gibi kısıtlamalar içeren lisansları da özgür olmayan lisans kategorisine almışlardır¹⁴. Özgür Yazılım Vakfı ve Richard Stallman için tek önemli konu, yazılımın bu dört özgürlüğe uyması ve özel mülk yazılımların kötücül özelliklerinden kurtulmaktır.¹⁵ Nihayetinde konunun etik ve felsefi boyutuna odaklanıp, kavramı ve çevresindeki tartışmaları bu boyutların dışında tartışmaktan kaçınırlar. Onlar için önemli olan kullanıcıların özgürlüğüdür, bu da etik bir sorundur. Tüm yazılımların, tüm kullanıcılar tarafından kullanılabilir, geliştirilebilir, değiştirilebilir ve yeniden dağıtılabılır olması durumunda bu sorun çözülmüş olacaktır. Bu nedenle yazılımların nasıl, neden, kimin için, kimin ve neyin pahasına üretildiğini pek dikkate almazlar, çoğu dijital sorunu ve etrafındaki fikri mülkiyet tartışmalarını yazılım özgürlüğü ekseninde ele alırlar. Bu söylediklerimden ilgili kişilerin dünya sorunlarına, çevre sorunlarına, politik ve eko-

nomik sorunlara ilgisiz olduklarını çıkarmayın, muhtemelen bilinçli bir tercih olarak, Özgür Yazılım kavramını ve hareketini salt yazılım özgürlüğü ekseninde ele aldıklarını vurgulamak istiyorum. Eleştirim, özel mülk yazılımların yarattığı sorunların, dijital gözetim, dijital özerklik, kullanıcıların özgürlüğü, ekonomi-politik, kapitalizm eleştirisi vb. konulara bulaşmadan salt yazılım özgürlüğü ekseninde kalarak, sadece etik bir tutumla çözülemeyeceği şeklinde.

Özgür Yazılım kavramının, Açık Kaynak kavramıyla karıştırılmaması çok önemlidir. İkisi temelde farklı dünya görüşlerine dayanıyorlar ve farklı amaçlara sahipler. Açık Kaynak fikri işin pratik ve teknik yararlarına odaklanıp daha gevşek kullanım şartları ve şirketlerle daha uyumlu bir işbirliğini savunurken, Özgür Yazılım işin etik ve ilkesel boyutuna odaklanıyor. Bu nedenden dolayı, büyük şirketler Özgür Yazılım kavramından, GPL gibi lisansları kullanmaktan mümkün olduğunca kaçınıırken, Açık Kaynak kavramını ve fikirlerini büyük bir hoşgörülle ve kucaklamayla benimsemişlerdir. Günümüzde Facebook, Google, Microsoft, IBM, Oracle gibi birçok bilişim devinin, en azından onlarca Açık Kaynak proje ürettiğini veya desteklediğini görmemiz bundandır. Ne de olsa Açık Kaynak projeler kolektif bir şekilde üretildiği için sermaye ve şirketler açısından daha kârlıdır. Risk ve harcanan sermaye farklı şirketler, kişiler ve üniversiteler gibi kamu kurumları arasında bölünmüş olur. Nihayetinde, Evgeny Morozov'un da dediği gibi, Açık Kaynak hareketinin önemli temsilcilerinden olan O'Reilly¹⁷, Stallman'ın Özgür Yazılım hareketini alıp, şirket dostu Açık Kaynak hareketine dönüştürmüştür.¹⁸ Bunu "başarılı bir darbe" olarak gören Morozov, Stallman'ın böylece marjinalleştirildiğini de söylemektedir. Kazanan daha iyi savlar değildi, daha iyi bir halkla ilişkiler çalışmasıydı. Morozov'un da ipuçlarını yazıda verdiği gibi, benim de katılacağım üzere, Açık Kaynak hareketinin özgür yazılımdan daha başarılı olmasının ve gözükmemesinin temelinde, Stallman'ın çabalarının çok fazla lisans merkezli olması da yatıyor. Tabii unutmamak gerekir ki, Morozov'un da vurguladığı gibi Açık Kaynak hareketinin ekonomiye dayalı dili (ekonomi, verimlilik, yenilikçilik vb.), çok daha ya-

bancılaştırıcı etkisi olan Stallman'ın etik diline de baskın gelmiştir. Böylece, Açık Kaynak hareketinin savunduğu özgürlük, Özgür Yazılım hareketinin savunduğuna zamanla baskın geldi: geliştiricilerin yazılımı canlarının istediği şekilde dağıtma özgürlüğü. Böylece, çok çeşitli yazılım lisanslarının da ortaya çıkması söz konusu oldu. Hiç ummadığımız (!) bir yerde karşımıza çıkan bu "bireysel özgürlüğün" etik ve toplumsal özgürlüklere baskın gelmesi, arka planını düşündüğümüzde kapitalizmin nasıl da kimi bireysel özgürlükleri bağlamından ve toplumsal etkilerinden kopararak, bu özgürlüklerin kendisini en önemli amaç haline getirdiğinin de bir örneği belki de.

Richard Stallman, özgür yazılım üzerindeki çalışmasının özgürlüğü ve işbirliğini yayma idealist hedefinden kaynaklandığını söyler.¹⁹ Dolayısıyla, başkaları, GNU GPL kullanımı nedeniyle Linux ve açık kaynak yazılımları "kanser" ve "komünist fikirler" gibi görürken²⁰, Copyleft olarak yazılmasındaki temel mantığı kavramış oluyoruz. Başkaları bu lisans türlerini viral lisanslar olarak damgalayıp ciddi bir sorun olarak görse de, zaten Copyleft lisanslarla amaçlanan Özgür Yazılım'ın durdurulmaksızın yayılmasıdır. Copyleft, bir programın Özgür Yazılım haline getirilmesi, programın tüm değiştirilmiş ve geliştirilmiş sürümlerinin de Özgür Yazılım olması için genel bir yöntemdir.²¹ GPL ile yayımlanmış bir yazılımı, bir kod parçasını veya herhangi bir şeyi kullanan bir yazılım da nihayetinde GPL ile yayımlanmalıdır düşüncesi, Copyleft'in özetini oluşturur. Copyleft sayesinde, telif hakları kullanılır ancak tersine çevrilerek, amacının aksine hakların korunması için değil, çalışmaların herkesçe kullanılabilmesinin yolu sağlanır.

Kuşkusuz önemli bir etik ilke olarak dünyayı değiştirecek bir kavram olsa da, elbette bu idealizmin ve Özgür Yazılım'ın da kendi sınırları var. Richard Stallman, ilkeli, tutarlı ve etik duruşunu hiç bozmadan korurken, bu tavrın Özgür Yazılım'ın yayılması ve kapsayıcı olmasında bir engel oluşturduğu iddiaları da yok değil.^{22 23 24 25} 2019 yılında Marvin Minsky'yi^{26 27} savunduğu iddiasıyla yoğun eleştirilerle karşılaşmış Özgür Yazılım Vakfı yönetim kurulundan ayrılmak zorunda

kalan Richard Stallman²⁸, birkaç yıl sonra tekrar geri döndüğünde hem Özgür Yazılım Vakfı hem de kendisi bir yandan ciddi eleştirilerin hedefi oldu²⁹, öte yandan da kapsamlı bir şekilde destek gördü.³⁰ Stallman, toplumsal normlara uymamak konusunda yoğun eleştirilere maruz kalırken, kimileri başarısını tamamen buna borçlu olduğunu da söylüyor.³¹ Elbette, toplumsal normlara uymamak, başkaları için yıkıcı ve zararlı etkilere sahipse, belli bir hareketin kapsayıcılığını etkiliyorsa, ayrımcı sonuçlar doğuruyorsa, o zaman bu durumu savunmadan önce bir kere daha düşünmek lazım. İnsanlara (ve elbette doğaya ve canlılara) zarar verdiğini bilerek ve görerek bir fikri salt etik olarak doğru bulduğumuz için çok tutarlı bir şekilde savunmak, çoğunluğun iyiliği için kimi fedakârlıklar yapmak veya savunmak nihayetinde bizi salt o fikrin önemli olduğunu düşünen bir müritler topluluğuyla karşı karşıya bırakabilir. Elbette, Özgür Yazılım fikrinin insanlara, doğaya ve canlılara doğrudan zarar verdiğini söylemiyorum ama Richard Stallman'ın pek çok kişi tarafından bir şekilde doğrulanan kimi davranışlarının, özellikle Özgür Yazılım ve bilişim alanındaki kadınlara ve LGBTİ bireylere yönelik ayrımcılığı pekiştirdiğini ve ayrıca "nerd" erkek imgesiyle yüklü bir "otoriter" ve "tek adamlık" sorunu oluşturduğunu düşünüyorum. Eğer, bir tek kişinin bırakmasıyla zayıflayacak bir hareket yaratmışsanız, o hareket zaten hiçbir zaman toplumsallaşamamış demektir.

Bu noktada Açık Kaynak kanadından yapılan eleştirilerle, yapıcı eleştirelilik sunan kesimlerin eleştirileri karıştırılmamalı. Açık Kaynak Girişimi'nin (OSI)³² ve Açık Kaynak dünyasının ve bir ayağı her zaman şirketler ve sermayedeyken, bu sözünü ettiğim eleştirileri yapanlar genellikle farklı nedenlerden dolayı Özgür Yazılım'ın daha kapsayıcı bir hat savunmasını önerenler. Bunlara bir örnek olarak Yazılım Özgürlüğü Muhafazası verilebilir.³³ Açık Kaynak kavramını kullanmaktan çekinmeyen bu oluşum kâr amacı gütmeyen özgür ve Açık Kaynak yazılımları tanıtmayı, geliştirmeyi ve savunmayı amaçlıyor. 2006 yılında Yazılım Özgürlüğü Yasa Merkezi'nin desteğiyle kurulan bu kuruluş, Microsoft gibi şirketlerden destek almaktan da çekinmiyor. Kendisini FSF'den daha etik ve kapsayıcı şekilde konum-

landırıldığını söyleyen SFC, Stallman'ı yoğun bir şekilde eleştirenlerin başında geliyor.³⁴ Elbette kimileri tarafından SFC, OSI gibi oluşumlar, GNU'yu, FSF'yi ve GPL'i marjinalleştirmenin bir aracı olarak etiketleniyor³⁵. SFC, OSI gibi oluşumların sırf bu nedenlerle tekeller tarafından desteklendiğini ve amacın dijital özerkliği tamamen ortadan kaldırmak olduğunu, şirketlerin çıkarlarını korumak olduğunu öne sürüyorlar.

Bir başka eleştiri hattını da Stallman'ın özgürlük tartışmasındaki konumunun, yazılım müştereklerinin gerçekleştirilmesinin gerekliliğinden ortaya çıktığı halde, müşterekler konusunda Stallman'ın, Hardin'in³⁶, denetimsiz özgürlüğün yıkıma götüreceği şeklindeki kusurlu görüşünü paylaştığı eleştirisiyle Mathias Klang oluşturuyor.³⁷ Eleştirisine göre Stallman tarafından oluşturulan müşterekler, tamamen özgür olmayan, kısıtlı müştereklerdir ve birtakım seçkinler tarafından denetlenmektedir. Klang, Özgür Yazılım hareketini ve Stallman'ı bu hattan eleştirirken, OSI'yi de ticari çıkarları tatmin ederken, özgür/açık kaynak hareketinin felsefesinin sularını bulandırmakla suçluyor. Nihayetinde, Açık Kaynak yazılımlarda bir artış olsa da, bazı temel felsefik ve etik hususları tartışmanın azaldığına işaret ediyor. Açık Kaynak hareketinin bu tartışmayı ticari aktörlerin kolayca anlayabileceği (ve faydalanabileceği) kavramlara tercüme etmesi sonucunda, tartışmanın en önemli hususu olan *altyapımızın en temel öğelerinin sahibi kim olmalıdır* sorusunun yitirildiğini söyleyerek de yazısını bitiriyor.

Özgür Yazılım hareketine yönelik bence oldukça önemli ve kapsamlı eleştiriler Dmytri Kleiner'dan geliyor. Kleiner yazdığı *Telekomünist Manifesto*'da³⁸ soldan olarak tanımlayabileceğim eleştiriler yapıyor. Stallman'ın copyleft ve Özgür Yazılım fikrinin sistem içi bir çözüm olduğunu ve telif haklarına, fikri mülkiyete doğrudan karşı çıkmak yerine bir geri adımı temsil ettiğini söylerken, bir başka eleştirisini de ekonomik boyuttan yapıyor. Özgür Yazılım hareketinin GPL ve Copyleft nedeniyle sıklıkla ticaret karşıtı olarak konumlandırılmasının yanlış olduğunu söylerken, yukarıda da sözünü ettiğim gibi dört özgürlüğün kapsamında olmayan ticari olmama

koşulunun olmamasının buna yol açmadığını söylüyor³⁹. Yazılımı üretenler isterlerse bu yazılımı bir ücret karşılığı satabilirler. Bu bağlamda haklı bir şekilde şunu söylüyor: “Bazı Özgür Yazılım hayranlarının iddia ettiğinin aksine ne mübadeleyi ortadan kaldırır ne de artı değer hırsızlığına dayalı kapitalist ekonomiyle uyumsuzdur.” Kleiner’ın da vurguladığı gibi dört koşul sağlandığı sürece o yazılımın nasıl üretildiği, ne tür bir sömürü mekanizmasından çıktığı, ticari dağıtılıp dağıtılmadığı o yazılımı Özgür Yazılım olmaktan çıkarmıyor. Kleiner’a göre, her nerede üretiliyorsa üretilsin, bütün bu kurumlarda yazılımın kullanım değeri kendi normal üretimleri içerisinde mübadele değerine dönüştürülür, iş ne olursa olsun, hangi ürünü satarlarsa satsınlar, yazılımı üretkenliklerini artırmak için kullanırlar. Dolayısıyla lisanslar için ödeme yapmalarını ve kısıtlayıcı koşullarını kabul etmelerinin kendi çıkarlarına uygun olmadığını söyleyen Kleiner, Microsoft gibi bir yazılım şirketinin çıkarıyla, kullanıcıların çıkarlarının her zaman zıt olacağını vurgular. Bu eleştirilerinin ötesinde Kleiner, copyleftin politik konumunun da sosyalist solun konumuna göre geri bir konum olduğunu söyler. Eben Moglen gibi copyleft savunucularını, Marx ve Engels’in kapitalizmin ortadan kaldırılması çağrısını, yüzüstü bir “dot Komünist Manifesto”⁴⁰ ile fikri mülkiyetin dar alanına sıkıştırdıklarını vurgular. Bu, kendisine göre geri bir konumlanmadır. Bütün bu eleştiri ve eksikliklere rağmen, copyleftin ve Özgür Yazılım hareketinin enformasyon müşterekleri yaratma konusunda etkili bir araç olduğunu söylemekten de geri durmaz. Ancak, özgür yazılım hareketi artı değer sömürüsüne ilişkin bir eleştiri veya öneri sunmuyor. Bu nedenle salt boş zamanda yapılacak olan çalışmaların neden zamanla Özgür Yazılım ve Açık Kaynak hareketinin yarattığı ürünlerin, nasıl da şirketlerin yararına kullanıldığını açıklamakta zorlandığını düşünüyorum. Elbette, böyle bir kaygıları da, yukarıdaki anlattığım gibi, yok. Yine kapitalist şirketlerin, mevcut bir fikri alıp kendi pragmatist ilkelerine uydurup, çıkarlarına uygun bir şekilde kullandıklarını görüyoruz. Bu da nihayetinde Özgür Yazılım’ın geri planda kalmasına yol açıyor. Bunu salt bir halkla ilişkiler başarısı olarak veya FSF’nin ve Stallman’ın katı duruşlarıyla açıklamaya çalışmak yetersizdir. Bu

daraltmalar, yazılım üretimindeki kapitalizmin ve kapitalist üretim sürecinin etkilerini yok saydığınız anlamına gelir. Dilediğiniz kadar Özgür Yazılım savunun ve üretin. Geçiminizi sürdürmek için emeğinizi satmak zorundaysanız, o sattığınız emek zaman içerisinde ürettikleriniz üzerindeki tasarruf tamamen şirketin, yani sermaye sahibinin olacaktır. Bu noktada Kleiner’ın ağ üretim lisansı, sermayenin artı değer sömürüsü olmadan yazılım ve eserleri, nihayetinde müşterekleri üretmek için önemli bir model işlevi görse de, kapitalizmle mücadele etmeden, özgür yazılımın gerçek anlamda bir özgürlük sağlamayacağını da kavramak şarttır. Gerçek anlamda bir yazılım özgürlüğü mücadelesinin, ekonomi-politik bağlamdan bağımsız değerlendirilemeyeceği ortadadır. Benim kavrayışıma göre, gerçek müştereklerin üretilmesi, kapitalist sistem içerisinde başarılması oldukça zorlu bir süreçtir. Nihayetinde, kapitalizm işine ve çıkarına uygun gördüğü şeyleri alıp kendisine mal etmekte oldukça başarılıdır.

Yukarıda anlattığım tarihçe ve paylaştığım eleştiriler, kapsamlı bir mücadelenin durmaksızın sürdüğünü, farklı politik ve pragmatik konumlanışları gösteriyor. Richard Stallman, Özgür Yazılım hareketini pragmatik bir idealizm olarak ortaya koyarken, dünyanın farklı yerlerinden çeşitli insanlar farklı amaçlarla bu kavramı benimsediler, kendi politik ve dünya görüşleri doğrultusunda yeniden ürettiler. Nihayetinde Stallman ve diğer Özgür Yazılım düşünürleri en başta amaçlamamış olsa da, tıpkı açık kaynak hareketinin kendilerinden bağımsız olarak ortaya çıkması gibi, Özgür Yazılım kavramı da kimi durumlarda oldukça politik bir içerik kazandı ve kapitalizmle mücadelenin bir aracına da dönüştü. Ne de olsa fikri mülkiyet, dijital özerklik gibi kavramları kapitalizmin kendisini tartışmadan veya en azından eleştirmeden tartışmak yeterli olmazdı.

Her şeye rağmen, sonuç olarak, yazının başlığundaki iddiamı destekleyen bir durum da söz konusu. Stallman ve Özgür Yazılım Vakfı özgüllüğünde baktığımızda Özgür Yazılım, kendi başına bir amaç haline gelmiş durumda ve bu amaç başka önemli noktaları gözden kaçırma veya yok

sayma konusunda hiç de masum değil. Yine de bu kavramın kapitalizmle mücadelenin, politik mücadele hattının bir parçası olması dünya görüşünü solda kuranların kaçınamayacağı ve kaçınmaması gereken bir olgu olarak önümüzde duruyor. Nihayetinde, tüm insanlık, canlılar ve gezegenin geleceği için amaçlanan müşterek bir gelecek tahayyülü için herkes için ve herkesten yeteneğine göre şiarının altını yazılım gibi fikri alanlarda da doldurmamız şart. Bunun bence başarılı bir potansiyelini ve daha dayanışmacı ve paylaşımcı bir geleceğin nüvelerini sunan Özgür Yazılım hareketi yadsınamaz bir şekilde yol göstericidir.

Notlar

- 1) Dmytri Kleiner, Telekomünist Manifesto, https://sendika.org/wp-content/uploads/2016/11/telekomunist_manifesto_2016.pdf, Kasım 2016
- 2) "GNU's Not Unix!" (GNU Unix Değildir!) ifadesinin özyinelemeli kısaltması, Unix gibi olduğunu ama aynı zamanda da ondan farklı olduğunu vurgulamak için kullanılıyor.
- 3) Richard Stallman, GNU Projesi Hakkında, <https://www.gnu.org/gnu/thegnuproject.tr.html>
- 4) Elbette, Richard Stallman pek çok yazıda da söylediği gibi yazılım paylaşımı konusunu ve özgür yazılım, yazılımın özgürce dağıtılması kavramlarının tartışılmaya başlanmasını çok daha eski zamanlara da uzatabiliriz. 1980'lerin başındaki bu ihtiyaç, bir bakıma kişisel bilgisayarların ve dolayısıyla özel mülk yazılım üreticilerinin, işletim sistemlerinin ortaya çıkışından da etkilenmiştir şeklinde bir yorum da yapabiliriz. Çünkü, kanımca, kişisel bilgisayarların ortaya çıkışı, donanımdan mümkün meretebe bağımsız yazılım üretimini de tetikleyen ve çeşitliliği artıran bir etki de yaratmıştır.
- 5) Richard Stallman, İlk Duyuru, <https://www.gnu.org/gnu/initial-announcement.tr.html>
- 6) Richard Stallman, GNU Bildirisi, <https://www.gnu.org/gnu/manifesto.tr.html>
- 7) GNU General Public License v1.0, <https://www.gnu.org/licenses/old-licenses/gpl-1.0.html>
- 8) GNU General Public License v2.0, <https://www.gnu.org/licenses/old-licenses/gpl-2.0.html>
- 9) The GNU General Public License v3.0, <https://www.gnu.org/licenses/gpl-3.0.html>
- 10) Linux'un geçmişi, https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Linux%27un_ge%C3%A7mi%C5%9Fi&oldid=22310774
- 11) Richard Stallman, Neden GNU/Linux?, <https://www.gnu.org/gnu/why-gnu-linux.tr.html>
- 12) İngilizcede "free" kelimesinin çift anlamlılığı ("ücretsiz" ve "özgür" anlamlarına gelmesi) yıllar boyunca sorun yaratmıştır, kimi durumlarda bu karmaşıklıkla aşmak için Libre kelimesini kullanıyorlar. Türkçede böyle bir kavram karmaşası yok diyebiliriz. Bkz. Özgür Yazılım Nedir? Yazısı Çevirmen Notları, <https://www.gnu.org/philosophy/free-sw.tr.html#fl>
- 13) GNU Projesi, Özgür Yazılım Nedir?, <https://www.gnu.org/philosophy/free-sw.tr.html>
- 14) GNU'nun Özgür Olmayan Yazılım Lisansları sayfasında Anti-Kapitalist Yazılım Lisansı, Anti-996 lisansı, JSON Lisansı, Ağ Üretim Lisansı, Kişisel Kamu Lisansı Sü-rüm 3a gibi lisanslardaki notlarda bunu görebiliriz: <https://www.gnu.org/licenses/license-list.tr.html#NonFreeSoftwareLicenses>
- 15) Özgür olmayan yazılımların ortaya çıkardığı sorunlarla karşılaştıkça kısa bir özette paylaştıkları düzenli olarak güncellenen "Özel Mülk Yazılım Genellikle Kötüçül Yazılımdır" başlıklı bir bölümde ne gibi sorunların öncelikli olduğunu görebilirsiniz, Bkz. <https://www.gnu.org/proprietary/proprietary.tr.html>
- 16) Adrian Bridgwater, The Impact Of The Tech Giants On Open Source, <https://www.forbes.com/sites/adrianbridgwater/2019/09/07/the-impact-of-the-tech-giants-on-open-source/>, 7 Eylül 2019

- 17) O'Reilly Media'nın kurucu ve CEO'su olan Tim O'Reilly, Silikon Vadisi'ndeki en önemli "düşünürlerden" biridir. "Açık kaynak", "Web 2.0", "bir platform olarak hükümet", "katılım mimarisi" gibi kavramları popüleştiren önemli bir şahsiyettir. 1998 yılında "özgür yazılım" kavramının, "açık kaynak" olarak markalaşmasına katkısı çoktur.
- 18) Evgeny Morozov, The Meme Hustler, <https://thebaffler.com/salvos/the-meme-hustler>
- 19) Richard Stallman, Copyleft: Faydacı İdealizm, <https://www.gnu.org/philosophy/pragmatic.tr.html>
- 20) Başkaları tarafından derken elbette özgür yazılım, açık kaynak gibi toplumsal hareketleri kendilerine rakip ve tehlike gören Steve Ballmer gibi büyük şirketlerin yöneticilerini kastediyoruz (bkz. <https://www.cnet.com/news/microsoft-red-hat-argue-open-source/>). Zaman geçti ve yöneticisi olduğu Microsoft şimdi çoğu şeyi Açık Kaynak olarak yayınlıyor (bkz. <https://github.com/microsoft/>), sanırım IBM gibi büyük şirketlerin önceden gördüğü Açık Kaynak potansiyelini (!) sonunda gördüler.
- 21) GNU Projesi, Copyleft nedir?, <https://www.gnu.org/licenses/copyleft.tr.html>
- 22) Clint Finley, Where The Free Software Movement Went Wrong (And How To Fix It), <https://techcrunch.com/2013/04/06/where-the-free-software-movement-went-wrong-and-how-to-fix-it/>, 6 Nisan 2013
- 23) Steven J. Vaughan-Nichols, Free Software Foundation leaders and supporters desert sinking ship, <https://www.zdnet.com/article/free-software-foundation-leaders-and-supporters-desert-sinking-ship/>, 29 Mayıs 2021,
- 24) Selam G., Remove Richard Stallman. And everyone else horrible in tech., <https://selamje.medium.com/remove-richard-stallman-fec6ec210794>, 12 Eylül 2019
- 25) It's time to talk about post-RMS Free Software, <https://mjg59.dreamwidth.org/52587.html>, 14 Eylül 2019
- 26) 1958'den Ocak 2016'daki ölümüne kadar MIT'de profesör olarak çalışan Marvin Minsky'nin, Jeffrey Epstein'in bir kurbanının tanıklığında adı geçiyor: 17 yaşındayken, Mayıs 2016'da Jeffrey Epstein'in evini ziyaret ettiğinde Minsky ile cinsel ilişkiye zorlandığını söylüyor. Bkz. Russell Brandom, AI pioneer accused of having sex with trafficking victim on Jeffrey Epstein's island <https://www.theverge.com/2019/8/9/20798900/marvin-minsky-jeffrey-epstein-sex-trafficking-island-court-records-unsealed>
- 27) Yapay Zekâ alanında Marvin Minsky ve Jeffrey Epstein ilişkisine ve aşırı sağın etkisine ilişkin ayrıntılı bir bilgilendirme için şu iki yazıyı önerelim:
- T. E. Kalaycı, Yapay Zekâ | İyimser olmak için erken (2. Bölüm): Kapitalizm, teknoloji ve Yapay Zekâ, <https://sendika.org/2020/07/yapay-zeka-iyimser-olmak-icin-erken-2-bolum-kapitalizm-teknoloji-ve-yapay-zeka-592021/>
- Sarah Myers West, Yapay Zekâ ve Aşırı Sağ: Görmezden gelemeceğimiz bir tarih, <https://sendika.org/2020/05/yapay-zeka-ve-asiri-sag-gormezden-gelemecegimiz-bir-tarih-sarah-myers-west-588063/>
- 28) Jon Brodtkin, Richard Stallman returns to FSF 18 months after controversial rape comments, <https://arstechnica.com/tech-policy/2021/03/richard-stallman-returns-to-fsf-18-months-after-controversial-rape-comments/>
- 29) An open letter to remove Richard M. Stallman from all leadership positions, <https://rms-open-letter.github.io/>
- 30) In Support of Richard Stallman, <https://stallmansupport.org/>
- 31) People are complaining a lot that Stallman isn't complying with the social norm ..., <https://news.ycombinator.com/item?id=3086230>, 7 Ekim 2011
- 32) Açık Kaynak Girişimi, Open Source Initiative, <https://opensource.org/>
- 33) Software Freedom Conservancy, <https://sfconservancy.org/>
- 34) Richard Stallman Does Not and Cannot Speak for the Free Software Movement, <https://sfconservancy.org/news/2019/sep/16/rms-does-not-speak-for-us/>, 16 Eylül 2019
- 35) Dr. Roy Schestowitz, Creating Parallel 'Movements' (Backed by Monopolies) to Marginalise the FSF, GNU, and GPL, <http://techrighs.org/2021/04/27/monopolies-vs-fsf/>, 27 Nisan 2021
- 36) Garrett Hardin, 1968. "Tragedy of the commons," Science, volume 162, s. 1243-1248. <http://dx.doi.org/10.1126/science.162.3859.1243>
- 37) Mathias Klang, View of Free software and open source: The freedom debate and its consequences, <https://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/1211/1131>
- 38) Dmytri Kleiner, "Telekomünist Manifesto" içinde "4.3 Özgür Yazılım: Kendini Tüketen Telif Hakları" bölümü, https://sendika.org/wp-content/uploads/2016/11/telekomunist_manifesto_2016.pdf, Kasım 2016
- 39) Örneğin Telekomünist Manifesto kitabında önerilen Ağ Üretim Lisansı (Bkz. 5. Bölüm: Copyleft için Bir Model: Ağ Üretim Lisansı), FSF ve GNU tarafından özgür bir yazılım lisansı olarak değerlendirilmiyor (Bkz. <https://www.gnu.org/licenses/license-list.tr.html#NonFreeSoftwareLicenses>).
- 40) Eben Moglen (çev. Necla Öztürk), The dotCommunist Manifesto - noktaKomünist Manifesto (Bilgiye Ücretsiz Erişimi Savunuların Manifestosu), <https://birikimdergisi.com/guncel/303/the-dotcommunist-manifesto-noktakomunist-manifesto-bilgiye-ucretsiz-erisimi-savunularin-manifest>, 24 Aralık 2009

Özgür Yazılım Derneği ile söyleşi: “Bu bir yazılım değil özgürlük vaadidir”

“Airbnb, barınmayı; Uber, ulaşımı; Tinder, aşklarımızı; Instagram, ilgimizi; Yemeksepeti, mutfaklarımızı özelleştirip ortaya çıkan veriyi insanlar aleyhine kullanmakta. Hali ile WhatsApp’ın son denemesi malumun ilanından öteye bir önem taşıyor. WhatsApp ve diğerlerini dün neden kullanmamak gerekiyor ise bugün değişikliklerden sonra da kullanmamak gerekiyor. Bu bakımdan değişim bireysel çabalarla başlayacağından özgür yazılımların ihtiyaçlarımıza uygun olduğu her yerde kullanılması ilk adım olmalıdır”

Diyar Saraçoğlu & Ozan Cırık

Özgür Yazılım Derneği, Özgür Yazılım kullanımının kendi başına yeterli bir hedef olup olmadığı, dijital alandaki mahremiyetin önemi, WhatsApp tartışmaları ve pandemi sürecinde hızlanan dijitalleşmede özel mülk yazılımların tercih edilmesi karşısında bir alternatif geliştirmenin olanakları hakkındaki sorularımızı yanıtladı.

Öncelikle röportaj talebimizi kabul ettiğiniz için

teşekkür ederiz. Özgür Yazılım üzerine uzun yıllardır çalışmalar yürütülüyor. Türkiye’de de pek çok oluşum, dernek kuruldu. Özgür Yazılım Derneği’ni kurarken siz neyi amaçladınız veya diğer oluşumlardan nasıl bir farka sahipsiniz?

Türkiye’nin köklü bir Özgür Yazılım geçmişi olduğu doğru. Mustafa Akgül hocamız, Türkiye bilişim dünyasına verdiği katkılarla birlikte özgür yazılım

mücadelesini de bize kazandırdı. Özgür Yazılım Derneği (ÖYD) olarak biz de bu mirasın takipçisiyiz. Sanırım derneği diğer mücadele odaklarından ayıran en önemli özellik Özgür Yazılım mücadelesini insanlığın tüm özgürlük mücadeleleri ile birlikte görmemiz ve bu amaçla hareket etmemiz. Bu bakımdan Özgür Yazılım sadece teknik bir alanın hayata dokunmayan bir çabasından ziyade insanlığı ve geleceği şekillendirecek önemli bir mücadele olduğunu düşünüyoruz. Bu yüzden ÖYD sadece Özgür Yazılım hakkında konuşmadığı gibi özgür yazılımla bağlantısı şimdiye kurulamamış hareketlere de bunun önemini anlatmakla meşgul.

Birkaç büyük şirketin egemenliği altındaki bilişim dünyasında gerçek bir fark yaratabilmek için Özgür Yazılım ne kadar elverişli bir hat sizce? Ya da şöyle soralım insanlara özel mülk yazılım kullanmayın, özgür yazılımları tercih edin demek sizce yeterli mi? Özgür Yazılım bu anlamıyla ne vaat etmeli?

Bilişim dünyasının bir grup tekelin egemenliğinde olduğu gerçeği ne yazık ki yadsınamaz bir durum. Lakin Özgür Yazılım hareketi bu egemenlik ile rekabeti temel alarak hareket edemez ve etmemektedir de. Özgür Yazılım hareketi kapitalist bilişim üretimi yerine toplumcu bir görüşü ortaya koyar. Sonuçları itibariyle milyarlarca dolar harcanan süreçlerle yarışmak, onlar gibi güzel görünmek ve bu konuda bir savunuyu vermek zorunluluğu yoktur. Özgür Yazılım, açık kaynak gibi yazılım geliştirme süreçlerini değil yazılımın insanlara ve topluma sağlayacağı özgürlüğü hedefler. Hali ile Özgür Yazılım hareketi, sunduğu yazılım ile özgürlük elde edilmesini amaçlar ve kullanım yaygınlığı veya başarısı gibi görece kapitalist pazar değerleri öncelik değildir. Bu bakımdan mülk yazılım kullanmayın, Özgür Yazılımları tercih edin demek yeterli görülebilir şayet özgürlüğün değeri sözün edildiği yerde yeterince önemli görülüyor ise. Hali ile Özgür Yazılım hareketi yazılım değil özgürlük vadeder.

İnsanların gözetimle gelen bu iktidar ilişkisini anlaması gerek

Web sitenizdeki açıklamalarınızda, yazılarınızda sıklıkla mahremiyet konusuna vurgu yapıyor-

sunuz. Dijital alanda mahremiyet sizce neden bu denli önemli? Ve mahremiyetin sağlanmasına yönelik nasıl bir yol öneriyorsunuz?

Mahremiyet sadece dijital alanlarda önemli olan bir sosyal olgu değil. Yıllardır bireye karşı güçlenen devletlerin topluma karşı sürdürdüğü bir işgal ve kontrol çabasının sonucu olarak hem fiziki alanlarda hem de dijital alanlarda giderek kaybolan bir özgürlük mahremiyet. İnsanlar bu çabanın eseri olarak giderek propagandaya yenik düşmekte. Mahremiyet bireyin topluma ve onun örgütlü gücü olduğu iddiasındaki devletlere karşı var olabilmesinin en önemli koşullarından biri. Demokrasiler, varlığını bireysel mahremiyet ve bununla ilişkili olan ifade özgürlüğüne yaslanmadan kendini haklı kılmasının bir imkânı bulunmuyor. İnsanların devletler ve şirketler hakkında hiçbir şey bilemediği ama insanlar hakkındaki her bilginin tüm açıklığı ile bu kurumlarca bilindiği bir dünyada insan olmak mümkün değildir. Her sosyal alanın bir şekilde devletçe kontrol altında olduğu günümüzde belki garip gelebilir ama devletlerin bireysel yaşama bu kadar müdahil ve kayıt altına aldığı bir başka zaman olmadı. Bugün sanki devlet her sokak köşesini, her alışverişini, her iletişimi kaydetmezse kıyamet kopacakmış gibi bir algı pek çok insana mahremiyetini düşünenlerin bir şey sakladığı imasını da getiriyor.

“Saklayacak şeyi olanlar” devletin ve meşruiyet kaynağı olan toplumun düşmanı sayılıyor. Kimse neyin saklandığını ve nedenini sorgulamıyor. Bundan sadece yüz sene önce insanlık bu şekilde gözetim altında değildi ve her şey bugünlere kadar geldi. Nedense bugün devletlerin bir endişesi var bireylerin yaşantısını izlemek adına. İnsanların mahremiyetleri için ilk yapmaları gereken gözetimle gelen bu iktidar ilişkisini anlamak ve gereken her yerde bu duruma karşı koymaktır. Her kolaylık için feda edilen bilgi, her zorlukta pes edilerek işgaline izin verilen kişisel alanlar bir sonraki bireye karşı aynı saldırıyı kolaylaştırmakta. Her toplumsal durum gibi mahremiyet sorununun çözümü de topluluktan geçmekte.

Facebook bir şirket değil bir toplumsal kontrol aracı ve failidir

Ocak ayında yoğunlaşan WhatsApp tartışmaları-

la birlikte uygulamaların kullanımlarımızdan elde ettikleri verileri ve meta verileri hem ticari hem de siyasi amaçlar için kullanmaları tekrardan gündeme geldi. Sizce bu konu nasıl ele alınabilir, mesela salt bir mahremiyet sorunu olarak mı görmeliyiz?

Bugün herhangi bir mahremiyet sorunu salt ele alınmaz. WhatsApp yani Facebook bir şirket değil bir toplumsal kontrol aracı ve failidir. Bu bakımdan şirketler ile devletler arasında bir fark gözetmek anlamsız olur. Keza devletler şirketlerden bu verileri alabildiği gibi şirketler de devletlerle aynı alışverişi yapabilmekte. Birinin kazancı diğerini beslemekte. WhatsApp ve diğer tüm gözetim kapitalisti şirketler ve sundukları hizmetlere(!) temelde bir şekilde yaklaşılabilir; terk ile. Keza tüm bu toplumsal düğüm noktası olduğu iddiasındaki şirketler sosyal araçlarımızı özelleştirmekte, eski araçları imha etmekte ve daha sonra elde ettikleri tekel konumlarını diledikleri gibi kullanmakta. Airbnb, barınmayı; Uber, ulaşımı; Tinder, aşklarımızı; Instagram, ilgimizi; Yemeksepeti, mutfaklarımızı özelleştirip ortaya çıkan veriyi insanlar aleyhine kullanmakta. Hali ile WhatsApp'ın son denemesi malumun ilanından öteye bir önem taşımıyor. WhatsApp ve diğerlerini dün neden kullanmamak gerekiyor ise bugün değişikliklerden sonra da kullanmamak gerekiyor. Bu bakımdan değişim bireysel çabalarla başlayacağından özgür yazılımların ihtiyaçlarımıza uygun olduğu her yerde kullanılması ilk adım olmalıdır.

‘Mahremiyetinize dikkat edin’ dedikten sonra nasıl sorusunun da cevaplanması gerekiyordu

Biraz da sizin çalışmalarınızdan söz etmek istiyoruz. ÖzgürKon'dan ve hazırlamış olduğunuz Güvenlik Rehberi'nden söz edebilir misiniz? Neden böyle bir rehber hazırlamak istediniz?

Özgür Yazılım Derneği bugüne kadar teknik görülen bir alanın genişliğini göstermek için var oldu. Bu amaçla özgür yazılım mücadelesinin duyulması ve ulaşılabilir olmasının da sağlanması gerekiyor. ÖzgürKon ve Güvenlik Rehberi bu temel çabanın eserleri. ÖzgürKon Türkiye ile uluslararası özgürlük hareketlerinin kesişimini oluşturmak ve COVID

zamanında eksilen özgür yazılım odaklı konferansların açığını kapatmak için 2020 yılında ilk defa yapıldı. Bu sene ikincisi 29-30 Mart tarihlerinde düzenlendi ve yine çok değerli konuşmacıların katılımı oldu. Güvenlik Rehberi ise yine yurtdışı kaynakları çokça bulunan lakin Türkçe eksik kalan dijital güvenlik konularının referansı olmak üzere tasarlandı. İnsanlara güvenliğimize ve mahremiyetinize dikkat edin dedikten sonra nasıl sorusunun da cevaplanması gerekiyordu ve bu amaçlar bir rehberin gerekli olduğu ortaya çıktı. Pek çok katkı sunanın kişisel deneyimleri ile ortaya çıkan rehberde dijital alanların güvenliğinin sağlanabilmesi için pratik çözümler ortaya konmakta. Belki eserin kitaplaşması ihtimali de gündemde.

Sorun, kullanılabilir özgür yazılımın yokluğu değil

Pandemi süreciyle birlikte uzaktan çalışma ve eğitim oldukça yoğunlaştı ve pek çok okul ve işyeri uzak bağlantılar için özel mülk yazılımları zorunlu kılıyor? Sizce başka bir yol mümkün mü?

Her zaman bir başka yol mümkündür. Mesele kullanıcıları türlü zorbalıkla bu yazılımları kullanmaya iten kişi ve kurumların düzeltilmesinde. Artık 21. yüzyılın ilk çeyreğine yaklaşıyoruz, kimse bu kadar basit bilişim süreçlerinin özgür alternatiflerini, bilinçli olarak gözlerini kapatmadıkça, görmezden gelemez. Kimi kurumlarda yazılım özgürlüğü farkındalığı olmadığından bir hatırlatma ve açıklama ile sorunlar düzelebiliyor ve Big Blue Button veya Jitsi gibi özgür çözümlere hızlı bir dönüş yapılabilir çünkü kurumlar sorumlu oldukları insanlara karşı hassas davranıyor. Kimileri de zaten faşist tutumlarının bu alana da geliştirip özgür olmayan yazılımlarının kullanımı için sizi her türlü zorbalığa maruz bırakabiliyor. Burada sorun kullanılabilir özgür bir yazılımın olması değil, insan olarak kurumlar ile aramızdaki ilişkide. İnsan olarak değeriniz yok ise hali ile düşünceleriniz, ahlaki duruşunuz ve varlığınızın da muktedir olanların gözünde de bir değeri olmayacaktır. Yaşamın her alanında özgürlük düşmanı davranışlara direnmek gerektiği gibi hayatınızın zorunlu alanlarındaki mülk yazılım zorbalığına da elden geldiğince direnmek gerekiyor. Yeri geldiğinde yenilseniz de her söz, her hareket bir alanın özgürleşmesine katkı sağlıyor.

Dijital sektör artık değer üretir mi? Facebook örneği¹

İddiamız, Facebook emekçilerinin nihai ürününün birçok hizmet sektörü çalışanının ürettiğinden daha maddi olduğudur. Bir konseri artık değer üretimini de içeren bir meta olarak görebiliyor isek, sosyal etkileşim ortamını da artık değer içeren nihai bir ürün, bir meta olarak ele almamız gerekmez mi?

E. Ahmet Tonak

1. Giriş

2004'te kurulan Facebook, bilindiği üzere, merkezi ABD Kaliforniya Menlo Park'ta olan bir çevrimiçi (*online*) sosyal medya şirketi. Facebook, Twitter ile birlikte, sosyal medya alanının en bilinen markalarından. Ayrıca, Çin'in, WeChat, Sina Weibo gibi sosyal medya platformlarının da Facebook'tan etkilendiği aşikâr. Facebook benzeri bir platform olan WeChat'in bir mil-

yardan fazla kullanıcısının yaklaşık yarısı aynı zamanda Facebook da kullanıyor. Hisselerinin borsada ilk kez satılmaya başladığı Şubat 2012'de Facebook'un 104 milyar dolar olan değeri Ağustos 2020'de yaklaşık 720 milyar dolara, Haziran 2021'de ise 952 milyar dolara yükseldi. Devletlerin gözetim faaliyetleri ile kurduğu işbirlikleri, sahte haberlerin dolaşıma kolayca girdiği bir platform olma özelliği ve kullanıcıların özgüvenlerine yönelik psikolojik saldırılara açık nite-

1) Bu yazının İngilizce ilk versiyonu ODTÜ Gelişme Dergisi'nde Aralık 2020'de yayımlanmıştı. Yazının oluşturulması sırasında Emrah Irzık, Vijay Prashad, Jacob Rigi, Sungur Savran, Oktar Türel ve dergi editörleri görüş ve eleştirilerini esirgemediler, sağ olsunlar. Burada yayımlanan versiyon o ilk yazının kısmen kısaltılmış ve revize edilmiş biçimidir.

liği şirketin imajını zedelemeye devam etmesine rağmen Facebook hala dijital sosyal medya alanındaki hâkimiyetini sürdürüyor.

Facebook gibi dijital sektörde faaliyet gösteren şirketlere ilişkin en büyük soru işareti bu şirketlerin nasıl kâr ettiği. Bilindiği gibi, Facebook kullanıcılarından herhangi bir ücret talep etmiyor. Şirketin iki temel gelir kaynağı platformda yayımladığı reklamlar ve hedef kitlelere dönük reklam üreten şirketlere kullanıcılar hakkında sattığı yığınsal veriler. O zaman, sorulması gereken soru, Facebook'un sadece reklamlarla ayakta duran herhangi bir medya portalı mı, yoksa başka bir şey mi olduğudur.

Bu soruyu Marksist açıdan ele aldığımızda Facebook'un elde ettiği artık değerın kaynağının ne olduğunu belirlemek zorunda kalırız. Bu şirketin işçileri kimdir; artık değeri yaratan canlı üretici emeği kim sağlamaktadır? Marksist perspektif, özel olarak Facebook'un faaliyetlerini, genel olarak da ekonominin dijital sektörünü anlamamıza yardımcı olabilir mi? Dijital ekonomide artık değerin kaynağı belirlenebilir mi?²

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) verilerine göre, 2019'da küresel işçi sınıfının büyüklüğü 3,3 milyardır (çalışma çağındaki nüfus 5,7 milyar) (ILO, 2020). Bu sayı işçi sınıfının insanlık tarihinde ulaştığı en yüksek seviyedir. Otomasyonun işgücünü ciddi oranda ve kalıcı bir biçimde daralttığına dair tatmin edici bir kanıt henüz yok. Dijital ekonomi için kilit nitelikte olan madencilik, altyapı inşaatı ve bilgisayar imalatı gibi belirli sektörler otomasyonun en az kullanıldığı alanlar. Örneğin, Zambiyadaki bakır madencileri oldukça basit aletlerle çalışırken, bilgisayarlara basılı devre kartı üreten Malezyadaki işçiler el havyası kullanıyor. Kablo üretimi için bakırın, bilgisayarlar için basılı devre kartlarının dijital ekonominin işlemesi için ne denli gerekli olduğu açık. Maalesef dijital ekonominin ayakta kalmasını sağlayan düşük vasıflı işgücünün büyüklüğüne ilişkin elimizde sağlıklı bilgi bulunmuyor.

Dijital ekonomiye emek gücü sağlayan işçiler üretken olabileceği gibi üretken olmayabilir de. Aralarındaki önemli farklara rağmen, bu işçilerin tamamı emek güçlerini ücret karşılığında sattıkları ve sermaye tarafından sömürdükleri için küresel işçi sınıfının üyesidir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi dijital ekonomiye ilişkin en başta gelen sorulardan biri dijital emek sürecinde artık değerin kaynağının belirlenmesidir. Bu soru da Marx'ın en temel keşiflerinden "artık değer" kavramının anlamını netleştirmeyi gerektirir. Sol cenahta genellikle kârın kaynağının artık değer olduğu bilinir. Bu görüş doğru olmakla birlikte Marx'ta iki farklı kâr kaynağı olduğunu hatırlatmakta yarar var:

■ Transfer Kârı: Bu terim, ticaret kârı ya da "yabancılaşma kârı" (*profit on alienation*)³ olarak da bilinir (Marx, 1969). Kapitalizm öncesi dönemin hâkim kâr biçimi olan bu tür kâr kapitalist sistemde de var olmaya devam eder. Bu terimi en iyi şekilde açıklayan ifade "ucuza al pahalıya sat" deyimidir –ki, metaları satış fiyatından daha düşük bir fiyatla alıp, alış fiyatı ile satış fiyatı arasındaki farktan kaynaklanan transfer kârını elde etmek anlamına gelir. Bu ilişki servete el koyma biçimlerinden biri olabilir. Bir başka ifadeyle bir tüccarın kazancı bir başka tüccarın zararı olur. Kapitalizm içinde de bu eşitsiz mübadele biçiminin yaşandığı bir başka durum üretken sektörlerde üretilen artık değerin finans veya ticaret gibi üretken olmayan sektörlerle transferidir.

■ Artık Değer Kârı: Artık değer üretiminden elde edilen kâr kapitalist sistemin hâkim biçimidir. Artık değer temellük dolaşım veya ticaret alanında değil, üretim alanında gerçekleşir. Kâr elde etmenin bu biçiminin ön koşulu ise kapitalist ile işçi arasında özgür ve eşitler arası bir mübadeledir. İşçi, kapitaliste "emek gücünü" –ya da işgücü girdisine tekabül eden üzerinde uzlaşmış emek zamanını satar. Piyasa fiyatı üzerinden satın alınan emek gücü eşitsiz bir mübadelenin parçası değildir; bu alım-satım ilişkisinde bir *hile* söz konusu değildir. Kapitalist, işçiye toplumsal olarak geçer-

2) Facebook üzerine mevcut literatürde bu sorulara verilen cevaplar tatmin edici değildir. Söz konusu literatürü temsilen Fuchs'un makalelerine bakılabilir (Fuchs: 2015 ve 2012). Fuchs'un eleştirisi için Kangal yararlı bir kaynaktır (Kangal: 2016).

3) Bu kavramın teorik ve ampirik olarak tartışıldığı bir metin Shaikh ve Tonak'ın kitabıdır (Shaikh ve Tonak: 2012).

li karşılığı öder. Ki, bu meblağ hem işçinin emek gücünün hem de işçiye bağımlı olanların yeniden üretimini karşılamak içindir. Öte yandan, işgünü, işçilerin kendi emek güçlerini yeniden üretmesini sağlamak için gereken zamandan daha fazla çalışma saatini içerecek şekilde düzenlenmiştir. Toplam işgününün uzunluğu ile işçilerin emek gücünün yeniden üretimi için gerekli olan işgününün uzunluğu (gerekli emek-zaman) arasındaki fark (artık emek zaman) artık değerdir. İşte, bu artık değer, kapitalist düzende kârın özü, kaynağıdır.

Öte yandan, günümüz kapitalizminin üretken olmayan sektörlerinde, yani üretim sürecinde emeğin artık değer yaratmadığı sektörlerde (örneğin, ticaret ve finans) elde edilen kârın çok yüksek miktarlarda olduğunu biliyoruz. *Üretken olmayan sektörlerde artık değer üretilmediğine göre* söz konusu yüksek miktarlardaki kârın temeli üretken sektörlerdir. Üretken sektörlerde yaratılmış artık değer bir kısmı, faiz, rant ve vd. mekanizmalar yoluyla bu üretken olmayan sektörlerle aktarılır.

Emeğin sömürü oranı, artık emek zamanının gerekli emek zamanına oranıdır. Bu emek ister üretken isterse de üretken olmayan emek olsun, emeğin sömürü oranı istihdam edilen her tür ücretli emek için hesaplanabilir.⁴ Yukarıda da bahsedildiği gibi, gerekli emek-zaman işçilerin kendi emek güçlerini yeniden üretmesi (ve de bakmakla yükümlü olduğu kişilerin) için gerekli parasal değere eşit metaların üretimi için harcanan zamandır. Artık emek-zaman, gerekli emek-zamanı aşan çalışma süresidir. Üretken işçiler söz konusu olduğunda, bu işçilerin sömürü oranı aynı zamanda artık değer oranıdır; çünkü bu işçilerin artık emek-zamanı, üretim sürecinde el konacak artık değer yaratıldığı süredir. Üretken olmayan işçilerin sömürülmesinin temeli üretken işçilerinkinden farklıdır. Artık değer üretmeyen, ama üretken işçiler tarafından üretilen artık değer üretken olmayan işletmelere transferini sağlayan bu işçilerin artık emek zamanları sömürülmesinin temelidir.

Facebook gibi sosyal medya ortamı sağlayan veya

Google gibi kullanıcılara kimi hizmetler sunan dijital şirketlerdeki emekçilerin çoğu üretkendir ve artık değer üretirler. Bu ortamlar ve hizmetler kullanıcıların kullanımıyla nitelik değiştirdikten (bir bakıma zenginleştikten) sonra yeni metalar olarak reklam verenlere satılır. Dijital şirketler tarafından yapılan bu nihai satış eylemi artık değer gerçeğeleşmesi (para biçimine dönüşmesi) demektir.

Dolayısıyla, ekonominin diğer sektörlerindeki şirketlerde olduğu gibi dijital ekonomi şirketlerinde de artık değer üretiminin boyutu bu şirketlerdeki üretken ve üretken olmayan emek faaliyetlerini somut bir biçimde belirleyerek tespit edilebilir.

2. Facebook'un ekonomi politikası

Facebook bir sosyal medya platformu. Bu platformu kuran şirket yaklaşık 30000 sunucuya sahip, istihdam ettiği programcı, tasarımcı ve medya uzmanı sayısı 59000 civarında. Kapitalist bir şirket olarak Facebook hem bir sosyal etkileşim ortamını hem de bu sosyal etkileşim ortamının -pazarlanabilir- insanlarını üretiyor. Bu ortamının kendisi hem sosyal etkileşim için hem de reklam verenler için somut bir metadır. Bu metanın üretiminde kullanılan birçok Facebook çalışanının emeği hem üretken emektir hem de sömürülmektedir. Facebook'un üretken emekçileri de artık değer üretir ve bu artık değer, nihai ürün -yani pazarlanabilir nitelikte *sosyal etkileşim ortamı*- reklamcılara satıldığında gerçekleşir, para biçimi alır. Haliyle, bazı Facebook çalışanları, tıpkı üretken sektörlerdeki herhangi bir şirket çalışanı gibi, üretim dışında denetim ve yönetim işi yapmakta oldukları için üretken değildir.

Şubat 2021 itibarıyla, Facebook'un aylık aktif kullanıcı sayısı 2,8 milyar. Kullanıcılar birden fazla hesap açabilir ve Facebook'un kabul edilebilir bulduğu her türlü bilgiyi yayımlayabilir. Küçük meta üreticisi konumundaki kullanıcıların ürünü kendi profilleri ve paylaştıkları içeriktir. Ücretli işçi çalıştırmadıkları için kimseyi sömürmedikleri gibi emek güçlerini Facebook'a

4) Üretken olmayan emekçilerin sömürü oranının hesaplanmasına bir örnek olarak Karahanoğulları ve Tonak'a bakılabilir (2009).

satmadıkları için kendileri de sömürülmezler. Küçük meta üreticisi olarak değer üretirler ama artık değer üretmezler. Bilindiği gibi bu üretim tarzında kişi üretim araçlarının sahibi olarak piyasa için herhangi bir ücretli emekçi istihdam etmeksizin kendisi meta üretir. Facebook kullanıcısının konumu tam da bu duruma tekabül eder.

Facebook'un gelir kaynağı nedir? Gelirin büyük kısmı Facebook'a verilen reklamlardan bir kısmı da kullanıcılar tarafından paylaşılan içerik ve profil verilerinin satışından geliyor. Reklam vericiler reklam üreten, potansiyel tüketicilere erişmeyi amaçlayan kapitalist şirketlerdir. Bu reklamların üretimi için istihdam edilenler ücretli emekçilerdir, artık değer üretirler. Reklam şirketleri, hedefledikleri kitleye (*pazarlanabilir ortamda sosyal etkileşimde bulunan insanlara*) erişimi Facebook'tan meta olarak satın alır. Reklamcılar için Facebook tarafından derlenmiş bu metanın -yani pazarlanabilir ortamın- potansiyel kullanım değeri, kullanıcının dikkatini çekerek reklamı yapılan metayı satın alma kararını verdir. Satın alma kararı verildiğinde kullanım değeri tüketilmiş, gerçekleşmiş olur.

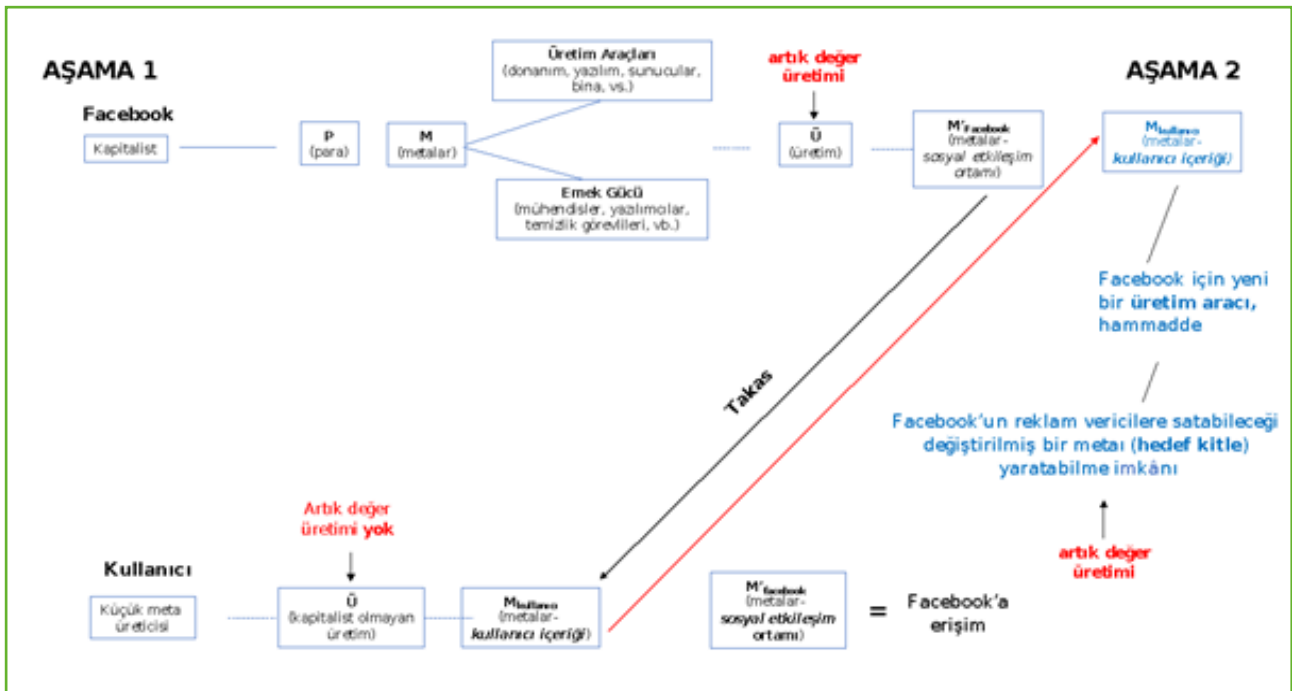
Buraya kadar söylenenlerden binlerce Facebook çalışanının kendi emek güçlerini Facebook'a satarak bu şirketin artık değerinin bir kısmını ürettikleri çıkıyor. Ya kullanıcılar? İçerik ve pro-

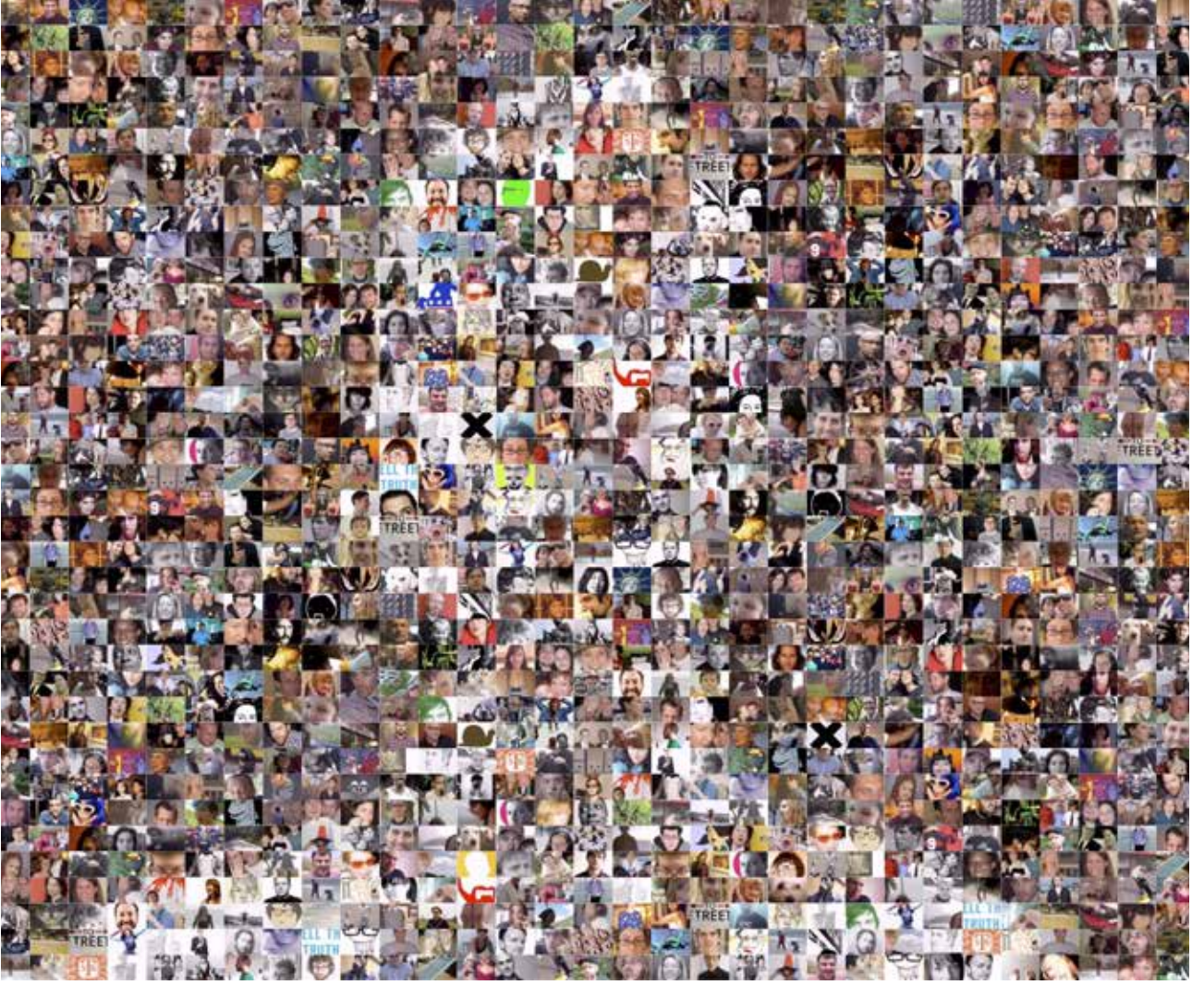
fil verisi üretirken emek güçlerini Facebook'a bağışlıyor mu? Facebook özelinde kullanıcının rolü -kullanıcıların emeği- nedir?

Biraz daha yakından bakalım: Facebook, tıpkı diğer kapitalist şirketler gibi satacağı metaları üretebilmek için piyasadan metalar (donanım, yazılım, altyapı, vd.) satın alır. Bilindiği gibi Facebook bu ihtiyaçlarının bir kısmını (ücretsiz yazılımlar, devletin sunduğu metalaşmamış altyapı imkânları vd.) herhangi bir ödeme yapmaksızın da elde eder. Bir yandan da kendi kapitalist bir biçimde üretilmemiş kullanıcı içeriklerini, verileri de toplar.

Facebook, diğer kapitalist şirketler gibi güne belirli bir miktar parayla, Marx'ın deyimi ile para-sermaye (P) ile başlar. Bu parayla Facebook, bilgisayarlar, tarayıcılar, kablolar, monitörler, yazılımlar, binalar, masalar, sandalyeler, sunucular vb. satın alır. Facebook'un satın aldığı bu metalar üretim araçlarıdır. Yukarıda belirttiğimiz gibi, Facebook da -diğer pek çok özel şirket gibi- kamu mülkiyetindeki kablo ağlarına erişim imkânına sahiptir. Bu mallar, kamuya ait oldukları için meta olmamakla birlikte Facebook'un faaliyetleri için piyasadan satın alınan üretim araçları kadar gereklidir.

Facebook para-sermayesinin (P) bir kısmını sa-

yıları 59000'i bulan çalışanını istihdam etmek için kullanır. İşçilere ödenen para miktarı emek gücünün mübadele değerine tekabül eder.

Facebook'taki üretim süreci nedir? Bu soruya verilecek cevabı netleştirmek için aşağıdaki şekilde gösterildiği gibi üretim sürecini aşamalara ayırdık:

Facebook ve artık değer üretimi

Aşama 1:

Facebook çalışanları emek sürecinde üretim araçlarını kullanarak *sosyal etkileşim* için bir ortam üretir. Emek süreci boyunca çalışanların çeşitli becerileri -sunucu mühendisliği, web tasarımı- tüketici/kullanıcı tarafından erişilebilen web sayfaları üretmek için kullanılır. İşçiler, elektromanyetik alanda belirli bir ömrü ve varlı-

ğı olduğu için haliyle *maddi* nitelikte olan ve *fiziki* bir arayüz (bilgisayarlar, mobil telefonlar ve internet) ile erişime açık bir nihai ürün, *sosyal etkileşimin* gerçekleştirildiği web sayfaları geliştirir. Bu *üretken faaliyet* otomobil üretimi kadar *maddidir*.

Facebook'un ürettiği *sosyal etkileşim ortamı* bir meta mıdır? Kullanıcı para ödemediği, Facebook hesapları "ücretsiz" olduğu için Facebook'un *sosyal etkileşim ortamı* meta değilmiş gibi görünebilir. Ancak, bu değerlendirme önemli bir noktayı gözden geçirir: Kullanıcının *sosyal etkileşim ortamına* ücret ödemeksizin erişmesine izin verilmesi kullanıcının Facebook'un bu birincil ürününü (*sosyal etkileşim ortamını*) üretim sürecinin nihai ürününe (*reklam vericilere satılabilecek bir meta*) doğru zenginleştiren içerik üretme kapasitesi yüzündendir.

Bu açıdan bakıldığında, kullanıcı ile Facebook arasında bir mübadele ilişkisi olduğu görülecektir. Mübadele para aracılığıyla gerçekleştirilmediği için ilişkinin meta mübadelesi niteliği ilk bakışta sezilmeyebilir. Facebook metanın (sosyal etkileşim ortamı) “fiyatı” kullanıcının sağladığı içerik ile aynı olarak ödenmektedir, yani mübadele bir takas ilişkisidir. Bu bağlamda kullanıcı ikincil ürünü (*reklam vericilere satılabilecek*) sağlayan meta üreticisidir.

Kullanıcının sağladığı içerik yeni bir metadır. Bu meta değiştirilmiş bir Facebook ürününün, yeni içerik ile diğer kullanıcılar ve reklam vericiler için daha değerli hale gelen bir *sosyal etkileşim ortamının* üretilmesine katkıda bulunur. İçerikler ne kadar iyi gruplanırsa Facebook algoritmalarının reklamları hedef kitleye yönlendirmesi o kadar etkili olur.

Aşama 2:

Facebook kullanıcının içeriğinin sahibidir. Bu içerik Facebook için değiştirilmiş ve daha yeni bir ürünün üretiminin temelidir. Kullanıcının ürettiği içerik -bir meta olarak- artık Facebook’un üretim araçlarının bir parçası, adeta altın bir yüzük üzerindeki pırlanta gibi “değerli” bir hammadde olarak işlenecektir. Pırlanta, nasıl yüzüğü tanımlıyor, değer katıyor ise kullanıcı içeriği de Facebook’un *sosyal etkileşim ortamının* modifiye edilmesine hizmet eder. Facebook, bu değiştirilmiş ürünü -kullanıcı içeriği ile modifiye edilmiş sosyal etkileşim ortamını- alır ve gruplandırarak hedeflenebilir bir kullanıcı kümesi olarak tanımlar. Facebook’un *nihai ürünü* de tam olarak bu *hedeflenebilir*, yani *pazarlanabilir bir ortam üreten sosyal etkileşimdeki kullanıcılarıdır*. İşte bu *hedeflenebilir kullanıcılar* belirli erişim sınırlamaları çerçevesinde Facebook’un reklam vericilere sattığı nihai üründür.

3. Sonuç

Bu yazının çıkış noktası dijital ekonominin Marx’ın artık değer ve kâr teorisi temelinde analiz edilebileceğini göstermek idi. Facebook’un faaliyetlerini ele alarak aşağıdaki sonuçları çıkarıyoruz:

■ Diğer üretim faaliyeti yapan kapitalist şirketler

gibi Facebook’un da ürettiği ürün bir metadır;

■ Bu meta Marx’ın terimleriyle, *değişmez sermaye ve değişir sermaye* ile üretilir;

■ Marx’ın üretken emek ile üretken olmayan emek arasında yaptığı ayrım Facebook’un istihdam ettiği çalışanlara da uygulanabilir;

■ Facebook’un üretken işçilerinin ürettiği artık değer, şirketin kârının ve üretken olmayan işçilerinin ücretlerinin ana kaynağıdır;

■ Kullanıcıların sağladığı içerik Facebook’un nihai üretimine adeta bir hammadde olarak girer ve kullanıcılar takas ilişkisi içinde olduğu Facebook tarafından sömürülmez.

Yukarıda sunduğumuz kavramsallaştırma, aynı zamanda emek değer teorisinin dijital ekonomi ve maddi olmayan emek bağlamında yetersiz kaldığını iddia eden görüşün dolaylı bir eleştirisi olarak görülebilir. İddiamız, Facebook emekçilerinin nihai ürününün birçok hizmet sektörü çalışanın ürettiğinden daha maddi olduğudur. Bir konse-ri artık değer üretimini de içeren bir meta olarak görebiliyor isek, sosyal etkileşim ortamını da artık değer içeren nihai bir ürün, bir meta olarak ele almamız gerekmez mi? Bizce gerekir. Bu yazıda, genelleştirilmiş meta üretimini en yetkin bir biçimde kavramamızı sağlayan emek değer teorisinin Facebook ve *mutatis mutandis* diğer tüm dijital şirketlerin faaliyetlerinin analizinde de başvurulabilecek en verimli teorik çerçeve olduğunu gösterdiğimizi düşünüyoruz.

Kaynakça

FUCHS, Christian (2015), “The Digital Labour Theory of Value and Karl Marx in the Age of Facebook, YouTube, Twitter and Weibo”, *Reconsidering Value and Labour in the Digital Age*, (edited by Eran Fisher and Christian Fuchs), London: Palgrave.

FUCHS, Christian (2012), “The Political Economy of Privacy on Facebook”, *Television and New Media*, 15 February.

KANGAL, Kaan (2016), “The Karl Marx Problem in Contemporary New Media Economy: A Critique of Christian Fuchs’ Account”, *Television and New Media*, Vol. 15: 5.

KARAHANOGULLARI, Yiğit ve TONAK, E. Ahmet. (2009). “Türkiyede Üretken Olmayan Enekçiler Sömürülüyorlar mı?”, *Toplum ve Hekim*. Sayı: Mart/Nisan.

SAVRAN, Sungur and TONAK, E. Ahmet. (2011) TONAK, E. Ahmet. “Üretken Olan ve Olmayan Emek: Açıklığa Kavuşturma ve Sınıflandırma Denemesi”, *Praksis*. Sayı: 16.

SHAIKH, Anwar ve TONAK, E. Ahmet (2012), *Milletlerin Zenginliğinin Ölçülmesi: Ulusal Hesapların Ekonomi Politikası*, İstanbul: Yordam Kitap.

Çeviri: Aylin Aydoğan

TikTok nereye düşer?

TikTok siyasi kimliğin henüz oluşmakta olduğu yaşlara hitap eden ve en çok bu yaş aralığındaki gençler tarafından kullanılan bir platform. Neoliberal politikaların yarattığı daha eşitsiz, daha yoksul, daha kötümser ve daha kutuplaşmış dünya ahvali, başta gençler olmak üzere insanları daha radikal fikirlere kulak vermeye iterken; liberal söylem, sosyal medya platformları ile aşırı sağın büyümesi arasında doğrudan bir ilişki tespit edip ve bu konuda bir ahlaki panik yaratıp, aslında sosyalist siyasetin gençlerle buluşmasının önünü kesmeyi amaçlıyor

Emre Tansu Keten

TikTok, son yılların belki de en çok tartışılan sosyal medya uygulaması oldu. Bir yandan bazı devletler, bu uygulamanın ahlaki bir tehlike barındırdığını iddia eder, Hindistan, Pakistan gibileri kendi sınırları içerisinde bir dönem TikTok'u yasaklarken, ABD başta olmak üzere bazı ülkeler ise Çinli bir şirkete ait olan bu uygulamayı bir ulusal güvenlik meselesi haline getirdi. Trump'ın giderayak TikTok'la ettiği kavga herkesin hatırladadır. Sosyal medya alanının çok büyük bir

bölümünü elinde tutan ABD, her nasılsa birden kişisel verilerin gizliliğinin ve mahremiyetin önemini kavramıştı. Ancak bu kavga şu an için sonuçsuz görünüyor.

TikTok'un Türkiye'deki serüveni ise, "ayaktakımı"nın İnternete üşüşmesi olarak algılandı. Twitter ve Instagram'daki "cool" hesaplarından "ibretlik" TikTok videoları paylaşanlar, bir yandan bu içerikleri üreten insanları aşağılarken, as-

lında bir yandan da TikTok fenomeninin yayılmasına yardımcı oldu. Ortalama sosyal medya kullanıcısı bu içerikleri “varoş” diye nitelerken, muhafazakârlar ahlaki bir yozlaşmadan, solcular ise hayallerindekinden çok farklı bir işçi sınıfıyla karşılaşmaktan dolayı öfkeye kapıldı. Çalıştığı süt ürünleri fabrikasında süt banyosu yapan işçinin videosu örneğin, herkesin kendi durduğu yerden kendi taşını attığı bir nefret nesnesi haline geldi.

Ancak aradan geçen birkaç senede, TikTok’a yönelik bu nefretin dozunun bir nebze azaldığını, uygulamanın kendi meşruluk alanını genişlettiğini söyleyebiliriz. Artık TikTok’ta ünlene ve bu sayede para kazanan influencerlar var örneğin. Para kazanmanın her şeyi meşrulaştırdığı geç kapitalist çağımızda, artık bu yolda ilerlemek isteyenler profillerine TikTok bağlantılarını da ekler hale geldi. (Kim bilir birkaç sene öncesine kadar kaç bu uygulamayı aşağılıyordu?) Başka bir açıdan bakarsak da, Instagram’ın TikTok’un formatını çalarak oluşturduğu Reels videoları, bu mecrada kusulan TikTok nefretinin aksine kısa sürede büyük bir ilgi gördü, anında sahiplenildi.

Bunun yanı sıra, emekçilerin işyerlerinde, kadınların görünmeyen emeğin işlik sahası olan evlerinde, kağıt toplayıcılarının sokaklarda çektikleri videolar, aşağıdan politika üretme derdinde olanlar için ilgi odağı haline geldi. İşçi sınıfı bu uygulamada gündün güne daha görünür olmaya başladı. Ayrıca, son dönemde bir fenomen haline gelen “AKP çocukları”nın zenginliğini görmemiz konusunda da TikTok epey yardımcı oldu. AKP’li yöneticilerin akrabaları ya da bir şekilde parti sayesinde haksız şekilde zenginleşmiş olan yeniyetmeler için bu uygulama bir nevi ifşa alanı olarak işlev gördü. Onlar zenginliklerini teşhir etmenin havalı bir şey olduğunu düşünürken, bu videoların toplamı politik bir olguyu ortaya koydu. AKP’li yöneticiler, teşhiri abartan bazı isimler hakkında açıklama yapmak zorunda kaldı.

Bu yazıda, bütün bu anlattıklarımız bağlamında, TikTok’un sosyal medya alanında nereye denk düştüğünü, bu uygulamanın sol siyaset açısın-

dan nasıl imkânlar taşıyabileceğini ve bunun sınırlarını tartışmaya çalışacağım.

TikTok ve diğerleri

2016’da kurulan ve 2017’de dudak senkronizasyon uygulaması Musical.ly ile birleşmesiyle atak yaparak üye sayısını 500 milyona çıkartan TikTok’un kısa sürede bu denli popüler olmasını sağlayan şey, aslında diğer bütün sosyal medya mecralarını da popülerleştiren aynı itki: içerisinde bulunduğumuz sosyal medya çağında, kimse kendisini bu alandan uzak tutma gibi bir lüksünün bulunmaması. Çevrimiçi olmayanın, fiziki varlığının da tartışıldığı böyle bir dönemde, herkesin kendi meşrebince, mekânın bir köşesinde kendine yer bulma çabası oldukça anlaşılır bir şey. TikTok da, sürece daha geç adapte olmuş insanlar için, oldukça elverişli bir mecra olarak işliyor. New Yorker’dan Jia Tolentino’nun aktardığı gibi TikTok aslında tam anlamıyla bir sosyal medya gibi de çalışmıyor.

Instagram veya Twitter’ı düşündüğümüzde, bu mecralarda bir sanal benlik oluşturmanın para, zaman, efor, kültürel sermaye açısından karşılığı yoğunken, TikTok, belirlediği algoritmalarla, kullanıcılarına verdiği görevlerle ve şarkı söylemek, dans etmek ya da taklit etmek ağırlıklı içerik tarzıyla bir video fabrikası gibi çalışıyor. Şirketin geliştirdiği algoritmalar, “sizin için” ya da “keşfet” bölümlerini, kullanıcıların ilgilerinden çok kendi stratejisi üzerinden kurguluyor. Yeri geldiğinde, kullanıcıların tutacağı düşünülen içeriklerini akım hâline de getiriyor. Şirket, milyonlarca kullanıcıya, kolaylıkla kopyalanabilen görevler veriyor. Böylece doktor veya avukat olmanıza, bunların getirdiği simgesel sermayeye bel bağlamanıza, vücudunuzu geliştirip, en güzel kıyafetlerle, en prestijli mekânlara gitmenize gerek olmadan, sadece bedeninizle var olabileceğiniz ve böylece yüzbinlerce kişi tarafından görünür olma şansına erişebileceğiniz bir sahne sağlıyor TikTok.

Bu da beraberinde seri üretime benzer bir şekilde bir aynılaştırma, tektipleştirme getiriyor. Algoritmalar ve genel işleyiş, aslında sizin yaratıcılığınıza ve özgünlüğünüze ihtiyaç duymuyor. Akım’a

dahil olup var olabilmenizi, kendinizi gösterebilmenizi sağlayan sonsuz bir akış söz konusu. Binlerce takipçiniz olmasa bile birilerinin karşısına çıkabileceğiniz bir formattan söz ediyoruz. Bu, TikTok'a katılmanın cazibesini artıran bir şey. Ancak tabii ki, bazı içerikler diğerlerinin önüne geçiyor. Burada da birtakım iyi fikirler ya da sergilenen şeylerin albenisi etkili oluyor.

TikTok özelinde öne çıkan tektipleşmenin diğer sosyal medya mecralarında olmadığını iddia edemeyiz. Kullanıcılarına daha geniş bir hareket alanı tanıyan Twitter ve Instagram gibi uygulamalarda da benzer bir aynışma, formatın ya da ana akım kullanım tarzının içeriği belirlemesi durumu var. Örneğin, Twitter'ın anonim hesap furyası da belli bir mizah kalıbını, fotoğraf kurgusunu, paylaşım standardını ana akım haline getirdi. Arkadaşlarla veya aileyle yapılan WhatsApp konuşmalarının ekran görüntüleri her gün defalarca karşımıza çıkıyor bu mecrada. Ya da tutan bir espri kalıbının anında binlerce tıpkıbasımı ürüyor. Instagram'da standartlaşan bir fotoğraf estetiğinin, bir hikâye paylaşım şeklinin varlığı üzerine onlarca yazı yazıldı. Üstelik bu mecraların kullanıcıları, üzerinden çok zaman geçmeyen bir tarihte, bu uygulamalar kullanıma açıldığında, direkt olarak bu kullanım alışkanlıklarının içerisine doğmadı, belki ciddi bir kısmı zihnen bu mecraların mantığına direndi, ancak zaman içerisinde bu mecraların içerisinde doğan kültür bir meşruiyet çerçevesi oluşturdu.

Yıllar öncesine dönüp bir şimdiye bakma olanağımız olsa, içerisinde nefes aldığımız alanları garipsemeyeceğimizin bir garantisi yok. Aynı şey TikTok için de geçerli. Nasıl ki, Twitter anonim hesaplar açıp, gündelik hayatımızın birçok alanından fotoğraflar paylaşmamıza, özel hayatımızın ayrıntılarını hikâyeleştirmemize ya da Instagram yediğimiz içtiğimizi sergilememize,

gittiğimiz her mekânı story'lerde göstermemize olanak sağlayan bir meşruluk alanı yarattıysa, TikTok'ta üretilen içeriklerin de böyle bir meşruluk alanında, geri besleme ve etkileşimle üretildiğini akılda tutmamız gerekiyor. Üstelik, girişte bahsettiğimiz gibi, TikTok bu meşruiyet alanını genişletiyor. Gerek TikTok'a akın eden influencer adayları, gerekse Instagram'ın Reels özelliğini devreye sokması bunun göstergesi. Erving Goffman'ın dediği gibi: "Bir dönem şarlatanlık kabul edilen profesyonel etkinlikler on yıl içinde meşru bir meslek haline gelebilir. İçinde bulunduğumuz toplumda kimi seyircilerin meşru kabul ettiği bir etkinliğin başkaları tarafından sahtekârlık kabul edildiğini görürüz."¹

Evet, TikTok'u yaratan bir toplumsal dönüşüm olgusundan bahsedebiliriz, ancak bu, bütün toplumu etkileyen, onun farklı kesimlerini farklı şekillerde dönüştüren aynı olgudur.

“Ucube” söylemi

Yukarıda değindiğimiz gibi, TikTok'un ortaya çıkması ve o güne dek sosyal medyada karşılaşmadığımız kesimlerden insanların buna ilgi göstermesiyle birlikte aşağılayıcı bir söylem de peşinden geldi. Diğer mecralarda varoş² ve cringe kelimeleri havada uçuşurken, bu olguyu bilimsel ya da entelektüel bir temelde anlama iddiasıyla ortaya çıkanlar da “ucube” kavramını dolaşıma soktu. Araştırma nesnesini anlamak yerine yargılayarak yola çıkan bu metinler, TikTok videoları ile 16. yüzyılın ucube gösterileri (freak show) arasında benzerlikler kurdu, tuhaf ve yadırgatıcı olanın ilgi çektiğini söylediler.

Oysa bu iki açıdan yanlış bir tespitti. Birincisi, dönemin “ucube” gösterileri nadir rastlanan, özel hastalıklara sahip insanların (fil adam, istakoz çocuk, iskelet adam) “sergilenmesi”ni nite-

1) Erving Goffman, *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, çev. Barış Cezar, Metis Yayınları, 2014, s. 70

2) Varoş kelimesi aslında TikTok'a yönelik tepkileri anlamak açısından açıklayıcıdır. TikTok'a karşı diğer sosyal medya platformlarında dile getirilen aşağılamaları 90'lı yılların sonunda mizah dergilerinin popüler tipleştirmesi magandaya bir geri dönüş olarak okuyabiliriz. 1950'lerden itibaren taşradan İstanbul'a akan ve şehri resmen “istila” eden, arabesk ile birlikte kendi kültürünü dolaşıma sokan insanların bir karakterde cisimleşmiş haliydi maganda: “1990'ların ortalarına gelindiğinde, maganda sözcüğü işgal ettiği toplumsal alanı kirletecek şekilde aktif olarak içeri sızan, 'alenen' rahatsız edici olan bir ötekini betimlemek ve tanımlamak için geniş kapsamlı bir sıfat olarak egemen dile girmiştir. (...) başka bir deyişle, maganda kendi kabalığının farkında olmayan cahil taşralılar değil, kendi tiksindiriciliğinden zevk alan, aynı zamanda hoşlanılmayan (sadece zevksiz değil) ve saldırgan (sadece kaba değil) bir figürdür.” Bkz. Aşşe Öncü, “1990'larda Kültürel Tüketim”, Kültür Fragmanları, der. Kandiyoti & Saktanber, Metis Yay. 2003, s. 195

liyor. TikTok videolarında şarkı söyleyen, dans eden ya da kafasına estiği gibi kendisini çeken insanları bu gösterilerle özdeşleştirmek olsa olsa aşağılayıcı söylemi besleyen, kibirli bir bakış. İkinci olarak ise günümüzde, “ucube”liğin değil normal olanın, hatta normal olanın içerisinde saklı olanın bir haz kaynağı olarak öne çıktığı söylenebilir. Aksi takdirde, gerçekte ünlü olmayan, herhangi bir yeteneğiyle ya da mesleğiyle ün kazanmamış ve oldukça “normal” insanların bir milyonu aşkın takipçi toplamasını da, “Stalk” mefhumunun bu denli önem kazanmasını da açıklayamayız. Kendi normalimizi paylaştığımız kadar, diğer normallerin de önem kazandığı ve içerisine aldığı her şeyi çok kısa bir süre içerisinde normalleştiren bir âlem sosyal medya.

Bu hattan ilerlediğimizde, Mihail Bahtin’in karnavala yüklediği bazı anlamların TikTok’u açıklayabileceğini düşünüyorum. Bahtin, Orta Çağ dönemi insanların ikili bir yaşam sürdürdüğünü söyler. Birinci boyut, dönemin havasıyla birlikte düşünüldüğünde, ciddi ve asık suratlı olan boyuttur ve hayatın büyük bölümünü esir alır. Diğer boyut ise gülmeye, kahkahayla tanımlanır ve karnavallarda ortaya çıkar.³ Çeşitli maskelerle, danslarla, oyunlarla bezeli karnavallarda insanlar, her türlü resmi hiyerarşi, kültürel kod ve sosyal baskıdan arınırlar. Burada ortaya çıkan, halkın ciddi yaşamında bastırıldığı şeyler, yani küfür, müstehcenlik, aşağılama, kabalık ve aşırılıklardır. İletişim bilimci John Fiske de, popüler kültürün her zaman için kaçamak, utanılabilecek, kaba ve dirençli öğeler barındırdığını not eder.

Bahtin’in burada gördüğü sistem dışına çıkma potansiyelinin TikTok’ta var olduğunu söyleyemesek de, TikTok’un, kullanıcıları için, sosyal baskı ve egemen ahlak kodlarının dışına çıkmaya fırsat veren sürekli bir karnaval olarak işlediğini iddia edebiliriz. Bunu belki de en iyi şekilde BBC Türkçe’nin “TikTok’un İki Yüzü” videosunda konuşan Zeynep Yatkın’ın sözleri açıklıyor: “Bir insanı güldürüyorsun yani, bundan güzel bir şey olabilir mi? (...) Gençliğimizde duygu-

larımız hep bastırıldı. Bastırıldığı için böyle çıkıyor belki de. Gençliğimiz Kur’an kurslarında geçti. (...) O halden bu hale gelince insanlar ‘sen çarşaflyydın, dinden çıktın’ diyorlar. Çünkü biz de öyle görüyorduk.”⁴ Muhtemelen TikTok fenomeni olma yolunda ilerleyen pazarcılar, otobüs şoförleri, muavinler, berberler, inşaat işçileri de pek farklı düşünmüyordur.

Emekçiler ve TikTok

Sadece Türkiye’de değil, dünyanın birçok ülkesinde TikTok işçi sınıfının kendisini ifade ettiği bir alan haline geldi. Hatta bazı yazarlar bunu “proleter kamusal alan” olarak da tanımlamaya başladı. TikTok’un yukarıda andığımız algoritmik yapısı, içerik üretmek için oldukça kolaylık sağlayan arayüzü ve “akım”larla insanların birbirlerini cesaretlendirmesi bunu yaratan etkenlerin başında geliyor.

Denebilir ki, Instagram’ın teşvik ettiği ana akım format, üretilen içerikleri coğrafi ve mekânsal olarak ne kadar merkezleştiriyorsa, TikTok’un açtığı alan o oranda dağıtıyor. Urfânın tarlalarından Kayseri’nin fabrikalarına, büyükşehirde olsa da görünmez olan inşaat şantiyelerinden küçük tekstil atölyelerine kadar birçok mekân, belki de başka türüsü mümkün olmayacak oranda, siber âlemde görünür oluyor.

Ayrıca yine Instagram’ın tam tersine, burada bedenler, “gösterişsiz beden” diyebileceğimiz bir tarzda var oluyor. Geçtiğimiz aralık ayında Karşı Sanat’ta açılan ve emekçilerin TikTok’a yükledikleri videolardan oluşan “TikTok’un Emek Sineması” başlıklı serginin küratörü Ezgi Bakçay’ın sözleriyle: “Emek-bedene bahsedilen duygu ve duyu dünyası çok sınırlı. Yani ne beklersiniz? Güçlü kuvvetli olmasını, sebatkâr olmasını; en fazla direnmesini ve başkaldırmasını... Ama burada oyun oynayan, haz alan, başka türde bir itiraz geliştiren işçilerle karşılaşırız. Burada işçi sınıfına bahsetmediğimiz yepyeni bir kendini inşa etme alanı var. Mesela bedenlerin güzelliğinden bahsetmek, işçi bedene en son atfe-

3) Mihail Bahtin, Karnavaldan Romana, çev. Cem Soydemir, Ayrıntı Yay., 2017, s.116

4) TikTok’un İki Yüzü, BBC Türkçe, <https://www.youtube.com/watch?v=1FURmgQJYHY>

dilecek şey değil mi? Aslında acıların yıpratdığı bir bedendir o. Çalışma şartlarının ne kadar zor olduğunu atlamadan, oradaki sömürü koşullarını reddetmeden, bunların içerisinde yarattığı kendine saygıyı, kendine kendi hakkını verme halini çok sevdim.”

TikTok, aşağıdakiler için sosyal medyada kendisini olduğu gibi var edebildiği bir sahne olmasının yanı sıra, politik eleştirisini dolaşıma sokabildiği bir mecra olarak da işliyor. Örneğin, pandemi politikalarına isyan eden TIR şoförü, ayçiçek yağının fahiş fiyatlara gelmesini düzenledikleri mizansenle tiye alan aile, -daha lüks bir dert gibi gözükse de- Türkiye Cumhuriyeti pasaportunun yaşadığı itibar kaybını kendi meşrebince anlatan genç çift, eleştirilerini bu platformda kurgulayan ve mesajları kısa sürede yaygınlaşan örnekler. Üstelik bunlar, politikadan çok uzak, sadece saçma sapan videolarla dolu olduğu düşünülen bir platformda gerçekleşiyor. Oysa, Sedat Peker videolarının konu ya da malzeme edildiği TikTok içeriklerinin toplam izlenme sayısının 20 milyonu aşmış olması bile bize başka şeyler söylüyor.

TikTok ve aşağıdan siyaset

Zoe Williams, The Guardian'daki yazısında tam da bu durumdan söz ediyor. TikTok müptelası ergenlik çağındaki çocuklarının bu mecrada

sadece eğlendiğini düşünürken, George Floyd cinayeti hakkında kendisinden daha fazla şeyi, daha doğru şekilde bildiklerini ve kolluk kuvvetleriyle devlet arasındaki ilişki konusunda oldukça isabetli fikirler edindiklerini anlayınca şaşırıyor.

Joshua Citarella'nın aktardığı gibi, TikTok siyasi kimliğin henüz oluşmakta olduğu yaşlara hitap eden ve en çok bu yaş aralığındaki gençler tarafından kullanılan bir platform. Neoliberal politikaların yarattığı daha eşitsiz, daha yoksul, daha kötümser ve daha kutuplaşmış dünya ahvali, başta gençler olmak üzere insanları daha radikal fikirlere kulak vermeye iterken; liberal söylem, sosyal medya platformları ile aşırı sağın büyümesi arasında doğrudan bir ilişki tespit edip ve bu konuda bir ahlaki panik yaratıp, aslında sosyalist siyasetin gençlerle buluşmasının önünü kesmeyi amaçlıyor. Yani egemen siyasetin “sosyal medya radikalleştiriyor” diyerek kopardığı yaygaranın asıl hedefi devrimciler oluyor. Bunu da ırkçı faşist gruplarla, Marksist ve anarşist grupları eşitleyerek yapıyor.

Peki solun buna cevabı nasıl olmalı? Olmakta olana baktığımızda iki tablo ile karşılaşılıyor. Birincisi, sol gruplar yıllar içinde sosyal medya platformlarına daha fazla ilgi gösterse de, bunu en meşrulaşmış mecralarda, kurumsallığa ve ciddiyete hanel getirmeden gerçekleştiriyorlar.

Bu mecraların bir avuç insanın mülkiyetinde, sadece kâr elde etmek için oluşturulmuş olduğu gerçeği ile aşırı sağın bu mecralardaki abartılmış temsilinin yarattığı çekingenlik kadar, solun geleneksel yöntemlere olan bağlılığı da etkin bir sosyal medya kullanımını önlüyor.

İkincisini ise, ABD ve Avrupada görüyoruz. Örgütlü veya örgütsüz birçok solcu başta TikTok olmak üzere birçok platformu kendi sözünü yaymak için bir araç olarak kullanıyor. Örneğin iki sene önce #KarlMarxismyDaddy hashtagi bir milyondan fazla görüntüleme alıyor TikTok'ta. (Tabii videoların çoğu beklediğimiz "ciddiyetten" uzak.) ABD'deki seçim döneminde de #bernie2020 ve #socialism hashtagleri beklenmedik bir ilgi görüyor. Kimisi rap şarkılar yaparak, kimisi eğlenceli videolar kurgulayarak, kimisi doğrudan kitaptan okuyarak sosyalizmi anlatmaya çalışıyor. Bunlardan birisi olan Gem Nwanne, akademik olmayan bir dille sol fikirlerin aktarılmasının öneminden ve insanları bugüne kadar sola uzak tutan şeyin, biraz da, bu fikirlerin sunulmuş şekli olduğundan söz ediyor. Sosyalist fikirleri herkes için erişilebilir kılmayı amaçladıklarını söyleyen Nwanne, TikTok üzerinden tanıştıkları insanlarla bir okuma grubu oluşturmuş ve birlikte siyaset tartışıyorlar.

Bu konuda daha örgütlü diğer bir hareket ise Breadtube. İsmi Kropotkin'in "Ekmeğin Fethi" kitabından alan kanal, aşırı sağın ve Alt-Right hareketin etkisine karşı mücadele eden anarşist ve komünist isimler tarafından kurulmuş. Fa-

şistlerin sosyal medyada cirit atmasını oturup izlememek gerektiğini, İnternet'i onlardan daha etkili bir şekilde kullanmak zorunda olduğumuzu söyleyen BreadTubeçular, bugüne kadar iyi bir sınav vermişler. Bazı Reddit altgruplarında bu videolar sayesinde faşist ve ırkçı fikirlerden nasıl kurtulduklarını anlatan insanlara rastlamak mümkün.

Bütün bunları bir arada düşündüğümüzde, TikTok'u ve diğer mecraları sol siyaset açısından daha ciddi bir şekilde ele almamız gerektiği ortaya çıkıyor. Bugünlerde sıkça konuşulan Z kuşağını devrimci fikirlere kazanmak için siber âlemi hesaba katmamak gibi bir şey söz konusu değil örneğin. Bunun dışında -devlet baskısıyla- siyasetin sosyal medyaya sıkıştırılmaya çalışıldığı bir ülkede yaşadığımızı da hatırlamamız lazım. Sokağı yeniden kazanma mücadelesi verirken, aynı zamanda yıllardır içerisinde yer aldığımız bu sanal ortamı daha etkili bir şekilde kullanmanın yollarını aramamızın önünde bir engel de yok.

Bunun yanında sosyal medyanın kitleleri toptan faşistleştirdiği ya da kendi başına devrimler yapabildiği -tekno-determinist- saçmalıklara kanmadan, siyasetin ancak gerçek hayatta kurulabildiğini de unutmadan bir İnternet politikası oluşturmamız gerekiyor. Sonuç olarak, insanlığın ortak kaynağına el koyan bir avuç kapitalistin gasp ettiği ve bu alana kendi neoliberal-girişimci mantığını dayattığı İnternet'i insanlığın çıkarlarına kazanma mücadelesi de bir sınıf mücadelesi halini alacaktır.

Dünden bugüne sanaktivizm ve net art

Sanat, malzeme olarak, bizi sürekli çevreleyen şeylerle çalışır. Sanatın gerçekte yaptığı tek şey, algı kalıplarını ve alışkanlıklarını kırmaktır. Sanat, yaşamı öğrendiğince düz bir çizgide ilerletmek için kullandığımız kategorileri ve sistemleri kırmalıdır. Herkesin kafasında bu kalıplar ve sistemler vardır. Sonra sanat gelir, alışık olduğumuz şey bozulur ve şaşırırız. Yeni ve alışılmadık algı kalıpları aynı şeyleri tamamen yeni bir bağlamda sunar. Böylelikle düşünce sistemleri sorgulanır. Ve sadece bunu arayanlar harbinden sanatla ilgilenenlerdir

Tuğçe Oklay

Sanaktivizm, sanat ve aktivizm kelimelerinin birleştirilmesinden ortaya çıkmış bir ortak alan tarifi, iki alanın sınırlarının muğlaklaştığı, üretilen eserin/eylemin iki taraftan da okunabileceği örnekleri ifade etmek için kullanılıyor. Net art ise radyo ve telefondan itibaren ilk örnekleri ortaya çıkan, ancak özellikle 90'larda bilgisayarların ve ağ üzerinden iletişimin yaygınlaşması ile daha da çok üretime sahne olan, Türkçeye Ağ Sanatları diye çevirebileceğimiz eserler bütünü ifade ediyor. Bu eserleri bir dönem, grup veya araç ile sınırlandır-

mak pek mümkün değil, zira temel özellikleri ağ olarak adlandırılabilen ortamlarda icra edilebilir olmaları.

1970'lerde video kameraların yaygınlaşması sonrasında dönemin medyasına eleştirel yaklaşan ve hareketli görüntünün farklı kullanımları üzerine düşünen, en önemlileri Ant Farm (1968), Videofreex (1969), People's Video Theater (1969), TVTV (1972), Deep Dish TV (1986), Paper Tiger Television (1987) olan korsan [Guerilla] televizyon-

lar ortaya çıktı. Bu korsan televizyonlardan Deep Dish hakkındaki “Ticari ağların kesintisiz, tek boyutlu bir toplum görüşü sunduğu yerde, Deep Dish çeşitlilik üzerinde büyüyor; Pasifliği teşvik eden televizyon yerine Deep Dish eğiten ve harekete geçiren yaratıcı programlar sunuyor” tespiti dönemin ruhunu ve bu yeni formun sunduğu imkânları resmetmek açısından önemli¹.

Medya eleştirisi üzerine kurulu bu projeler, gündelik yaşamda, gündelik medyayı kullanarak bir deneyim üretiyorlardı. Bu projeler, tıpkı bugünkü muadilleri gibi toplumun “anlam arayışının” da bir parçasıydı. Pek tabii 70’lerden önceki dönemden Dada, Fluxus ve sitüasyonistleri de aynı çerçevede içerisinde anmak mümkün. Reklam panoları üzerinde oynama yapan subvertising ve kültürel alanla izleyenleri mesafelendirmeyi amaçlayan culture jamming [kültür bozumu/kültür paraziti] de internet ve world wide web öncesi dönemin sanaktivizm örnekleri arasında sayılabilir. Bu ikisi herkesin gerçekleştirebileceği pratikler olmakla birlikte, ünlü feminist kolektif Guerilla Girls’de olduğu gibi kolektif hareket etmek ve daha aktivist içerikli müdahaleler yapmak da mümkün. İnternetin toplumsal hayata dahil olması, kültürel alanla oynamaya ve keşfetmeye meraklı sanatçıları ve hacker’ları bu yeni araçla/ortamda neler yapabileceklerini bakmaya yöneltti.

90’lar bu anlamda üretken bir dönem oldu. Bu dönemde net art olarak tanımlanan tüm klasik eserleri burada paylaşabilmek olanaklı değil. Ancak yakın zamanda Rhizome tarafından oluşturulan Net Art Anthology, bu eserler hakkında daha fazlasını keşfetmek isteyenler için önemli bir kaynak. Burada, bu döneme dair seçtiğim iki örneğin ortak yanı ise sinematografik teknikleri internet ortamının sunduğu olanaklar ile buluşturmaları. İlki, My Boyfriend Came Back From The War (Olia LIALINA, 1996) tarayıcı tabanlı bir net art eseri, hiper bağlantılara tıklandığında çerçeve daha küçük çerçevelere bölünüyor ve kullanıcı, hangisi olduğu belli olmayan bir askeri çatışmanın ardından yeniden bir araya gelen bir çift hakkında doğrusal

olmayan bir hikâyeyi hem izliyor hem de yönlendiriyor. Bu eserde sinematografik estetiğe ve çizgi roman estetiğine referanslar görebiliyoruz. İkinci örnek olan Deep ASCII (Vuk ĆOSIĆ, 1998) ise klasik bir porno olan Deep Throat’ın ASCII koduyla görselleştirilmesinden oluşuyor. Her bir sahne ASCII sanatı/kodu ile tekrar üretilmiş ve film formatında sergileniyor. Bu film, King Kong, Psycho gibi yedi filmde oluşan bir serinin parçası.

Kod yazımı ve net art

Bu ilk dönem eserleri, internet ve world wide web ile birlikte her şeyin kod yazımı ile başladığını gösteriyor. Burada üç kültür arasındaki yakınlığa dikkat çekmek gerekiyor. Birincisi, net art’ın daha eski ve daha medyaya ilişkin Chaos Computer Club, 2600 vb. hacker kültürünün dili ve kodlarıyla münasebeti. İkincisi, net art estetiğinin internetteki deneysel edebiyat -özellikle de şiir- üzerindeki etkisi. Üçüncüsü ise, net art’ın internetteki siyasi aktivizmle ilişkisi. Net art’ta kod yazımına dair öne çıkan pratiklerden birisi code poetry [kod şiiri]. Bu pratiğin uygulayıcısı olan “Kod şairleri”, Florian Cramer’in belirttiği gibi çeşitli hacker alt kültürleri tarafından geliştirilen, ASCII Art [ASCII sanatı], slang code [argo kodu] (örneğin, ‘7331 wAr3z d00d = leet wares dood’ gibi internet için üretilmiş bir çeşit alfabe ile yazışma) ve Perl Poetry [Perl programlama dilinde şiir] gibi pratiklerle hem “hacker” hem de “sanat” kamplarına aitler². Elbette burada hacker kültürü veya yazılım korsanlığı denildiğinde dar anlamıyla bilgisayarları çökertmek veya veri hırsızlığından değil, yaratıcılığın, kullanıcıları araçlara dair şüpheye düşürmenin, eldeki malzemenin olanakları ve yoksunlukları ile oynamanın, teknolojinin herkesçe erişilebilir olmasının ve eşitlikçi bir denetimin hedeflendiği bir anlayışın kast edildiğini belirtmek gerekiyor.

Yine Kod Şiiri alanında, 1984’ten beri düzenlenmekte olan Uluslararası Gizlenmiş C Kodu Yarışması (The International Obfuscated C Code Contest - IOCCC) önemli bir yere sahip. Bu yarışmada en okunamayan, yaratıcı ve tuhaf (ama kod olarak

1) Laurie Ouellette, “Will the Revolution be Televised: Camcorders, Activism and Alternative Television in the 1990s”, In P. d’Agostino, & D. Tafler (Eds.), Transmission: Toward a Post-Television Culture, Sage, 1995, (s. 165-185), s.179.

2) Florian Cramer, Digital Code and Literary Text, 2001, https://www.netzliteratur.net/cramer/digital_code_and_literary_text.html

çalışan) C programını üreten yarışmayı kazanıyor. Yani, C programlama dili ile yazılmış tuhaf ve komik kodlar, aynı zamanda nefes kesici birer sanat eseri olarak değerlendiriliyor. 3

Kod ve hacker kültürü ilişkisine dair önemli bir örnek olan Jaromil'in 2002'de yazdığı ASCII Shell Forkbomb, kodu şu 13 karakterden ibaret “:(){:|;&};”. Aslında bir virüs olan bu kod, bir Unix sisteminin komut satırına yazılıp enter tuşuna basıldığında, kendisine kendisinin birden fazla kopyasını yapma komutu vererek bir zincir oluşturuyor ve sistemin bütün kaynaklarını hızla tüketerek bilgisayarın saniyeler içinde çökmesine neden oluyor. Yaratıcısı fork bomb'u şöyle anlatıyor:

“Bir kaynak kodunu edebiyat olarak ele alırken virüsleri, İnternet'i bir burjuva toplumu için güvenli bir alan olarak satanlara karşı poésie maudite [lanetli şiir], giambi [oldukça sert polemik veya hicivli tür veya şiir] olarak tasvir ediyorum. Dijital alanı yöneten ilişkiler, kuvvetler ve yasalar doğal alandan farklıdır. Dijital alan, gezinmek için kaotik bir form sunar, bu bazen rahatsız edici olabilir çünkü olağandışıdır ama verimlidir de. Bu kaosta, virüsler spontane bileşimlerdir, hizmet için üretilmiş makinelerde kusurlara neden olmakta ve dijital kulluğumuzun (serf) isyanını temsil etmekte liriktirler.”⁴

Jaromil ve diğer kod şairleri gibi yine bu araçlara ve mecraya eleştirel bir gözle yaklaşan net art ikilisi JODI 1994 yılı civarında interneti malzeme olarak kullanmaya başlar. Arayüzler, komutlar, hatalar ve kodlar dahil olmak üzere bilgisayar sistemlerinin dilini kökten bozan JODI, bilgisayar teknolojisi ile kullanıcıları arasındaki ilişkiyi istikrarsızlaştıran müdahalelerde bulunur. JODI ile aynı dönemin önemli hacker sanatçılarından Cornelia Sollfrank alanın önemli kayıt tutucularından Tilman Baumgärtele sanat ve hack arasındaki ilişkiye dair şöyle der:

“Hack' terimine daha yakından bakarsanız, bilgisayar korsanlığının bir bilgisayarla uğraşmanın

sanatsal bir yolu olduğunu hemen keşfedersiniz. Öyleyse, hackerlar aslında sanatçıdır ve bazı sanatçılar da hacker olabilir... Bana göre, hackleme ile sanat arasındaki önemli bir paralellik, her ikisinin de belirli bir şeyle uğraşmanın eğlenceli ve amaçsız yolları olmasıdır. Bir şeye kasıtlı olarak yaklaşma meselesi değil, daha ziyade, bir şeyleri denemek ve mutlaka yararlı bir sonuç olmadan onlarla oynama meselesi... Hacking sınırlamalarla, hatta daha fazlası normlarla ilgilidir. Bu, sanatla bir başka paralelliktir. Sanat, malzeme olarak, bizi sürekli çevreleyen şeylerle çalışır. Sanatın gerçekte yaptığı tek şey, algı kalıplarını ve alışkanlıklarını kırmaktır. Sanat, yaşamı olabildiğince düz bir çizgide ilerletmek için kullandığımız kategorileri ve sistemleri kırmalıdır. Herkesin kafasında bu kalıplar ve sistemler vardır. Sonra sanat gelir, alışık olduğumuz şey bozulur ve şaşırırız. Yeni ve alışılmadık algı kalıpları aynı şeyleri tamamen yeni bir bağlamda sunar. Böylelikle düşünce sistemleri sorgulanır. Ve sadece bunu arayanlar harbiden sanatla ilgilenenlerdir.”⁵

Cornelia Sollfrank'in alanda büyük ses getiren bir çalışması bu teorik girişini desteklemekte: 1997'de Kunsthalle Hamburg isimli sanat müzesi bir dijital sanat yarışması yapacağını duyurur. Sollfrank, müzenin internete “uzantı” çağrısına referansla, Female Extension [Kadın Uzantısı] ile bu yarışmaya mizahi bir şekilde yanıt verir. Dünyanın dört bir yanından 288 sözde kadın sanatçı yaratır, adlarına posta ve e-posta adresleri oluşturur. Rastgele HTML verilerini toplayan ve otomatik olarak birleştiren bir program kullanarak bu uydurma sanatçıların 127'si için net art projeleri üretir (eser üretme makinası hâlâ kullanıma açık). Kunsthalle, yarışmaya bu kadar çok kadın sanatçının katılmasından mutluluk duyduğunu açıklarken bütün ödüller erkek sanatçılara verilir. Sollfrank, ödül töreninin ardından, o zamana kadar fark edilmeyen müdahalesini açıklamak üzere bir basın açıklaması düzenler. Günün sonunda bu basın açıklaması, ödüllerini toplayan erkeklerden ve onların eserlerinden daha fazla ses getirir.

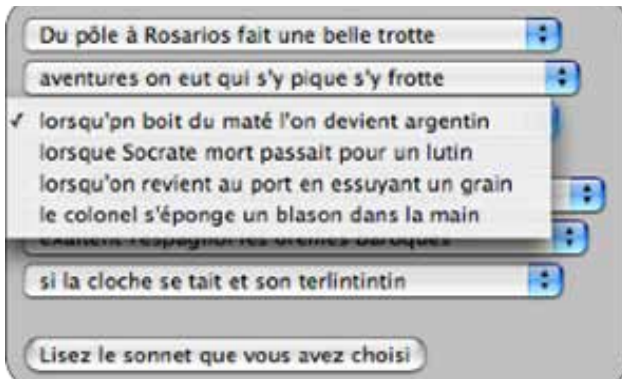
Kod yazmanın bir başka önemli tartışması ise bil-

3) <http://www.catb.org/jargon/html/O/Obfuscated-C-Contest.html>

4) <http://www.p0es1s.net/en/projects/jaromil.html>

5) <http://amsterdam.nettime.org/Lists-Archives/nettime-l-9810/msg00083.html>

gisayar programının inisiyatif almasına referansla “rastgele” [random] çalışması prensibi. Yani esas fikir, bir sanat eserinin kendisini yaratmaktan ziyade, onun yaratılmasına yardımcı olan ve bir dereceye kadar özerkliğe sahip bir sistem yaratmak. Bu denemelerin ilham kaynakları arasında Raymond Queneau ve François le Lionnais’in başını çektiği l’Ouvroir de Littérature Potentielle (OULIPO) [Potansiyel Edebiyat Atölyesi] çevresini ve Italo Calvino’nun The Literature Machine [Edebiyat Makinası] eserini anabiliriz. Örneğin Queneau’nun 1981 tarihli Cent mille milliards de poèmes [Bir Trilyon Şiir] isimli eseri farklı kombinasyonlarla sone oluşturmak için yaratılmış bir kitap makinası. Solda 1981 basımı, sağda Florian Cramer tarafından oluşturulan dijital bir sürümünün fotoğrafı bulunuyor. ALAMO (1981) ve RIALT (1988) da yine deneysel edebiyat gruplarının önemli örneklerinden. İnternet âlemindeyse generative.net ve runme.org siteleri, generative art’ın [üretken sanatların] önemli temsilcileri. Geoff Cox ve Alex McLean’in 2002 tarihli projesi Shakespeare’in Bütün Eserleri, “maymunlara bir bilgisayar klavyesi ve çok fazla zaman verilirse Shakespeare’in tüm çalışmalarını yazabilirler” sözünü hayvanat bahçesinde uygulamaya geçiren rastgele bir metin oluşturucu. Bu proje, şüphesiz “Sonsuz Maymun Teoremi” isimli ünlü matematik teoreminden esinlenmiş.

Tarihi Joseph Weizenbaum’un 1964-1966 tarihli ELIZA’sına⁶ kadar dayanan, bugünse Facebook ve birçok başka sitenin de parçası olan ise bir bilgisayardan “anamlı” bir yanıt alma fikri üzerine kurulu sohbet robotları (chatbot) 2000’lerin başında bazı yaratıcı net art uygulamalarında karşımıza çıkıyor, örneğin 2007’de iGod, Tanrı ile hızlı yazışmayı mümkün hale getiriyor. Tek amaca hizmet eden sumeyyegeldimi.com gibi web siteleri de yaratıcı chatbot uygulamaları ile biçimsel ve estetik benzerlikler gösteriyor.

Ağı fiziksel bir mekân olarak deneyimlemek

Ağ ve fiziksel alan arasındaki değiş tokuşla ilgili ilk denemelerden olan Roy Ascott’un 1980 tarihli telematik çalışması La plissure du texte [Metnin Kıvrımı], “sanatçı, sanat eseri ve izleyicinin geleneksel estetik kategorilerine meydan okuyan bir sanat eserinin etkileşimli, uzaktan, ortaklaşa yaratımı için bilgisayar ağının potansiyelini sorguluyordu.” Projeye katılanlar, ABD, Kanada, Avrupa ve Avustralya’da, on bir farklı mekândan, her bir mekân bir karakteri (sihirbaz, prenses, canavar vb.) temsil edecek şekilde, kolektif metinler ve ASCII tabanlı görüntüler oluşturup birbirleriyle paylaşarak bir çocuk masalının yazarlığını paylaşmaya soyundu. Başlığın da kendini ele verdiği gibi, bu eser, Roland Barthes’in metnin katmanlarının sürekli olarak iç içe geçerek üretilmesi fikrinden hareketle (Le Plaisir du Texte [Metnin Hazzı], 1973) ve bu kitabın ismiyle kelime oyunu yaparak, sürekli iç içe geçmenin üretkenliğini vurguluyor, buna ek olarak geleneksel özne-nesne ilişkilerine dair de bir itirazda bulunuyor, çünkü çalışma tek bir yazarın ürünü değil, süreç boyunca birbirine eklemlenmiş dağıtılmış bir yazarlık sürecinin ürünü ve dahası, bitmiş bir çalışma da değil. Yani, nihai bir sonucu yok.⁷

Yine yazıyı kendisine dert edinmiş başka bir eser The Legible City [Okunaklı Şehir] (Jeffrey Shaw,

6) ELIZA hastanın ifadelerini soru olarak tekrar eden bir psikoterapisti simüle eden program. Joseph Weizenbaum, “ELIZA—a computer program for the study of natural language communication between man and machine”, Communications of the ACM, Volume 9, Issue 1, Ocak 1966, s 36–45. <https://dl.acm.org/doi/10.1145/365153.365168>

7) <http://www.artelectronicmedia.com/artwork/la-plissure-du-texte>

1989), ziyaretçinin örneğin New York'un üç boyutlu harflerden oluşan bir simülasyonunda sabit bir bisiklete binerek sokak isimleri arasında dolaşabildiği avangard bir interaktif sanat enstalasyonu. Bu enstalasyon Manhattan, Amsterdam ve Karlsruhe'nin gerçek boyuttaki planlarını kullanarak, bu şehirlerin mevcut mimarisini metin bloklarıyla değiştiren bir programla çalışıyor.

Bir başka interaktif yeni medya enstalasyonu A Hole in Space LA-NY [Uzaydaki Delik], 1980'de Kit Galloway ve Sherrie Rabinowitz tarafından NASA'ya uydu iletişim sistemlerini kullanacak bir proje olarak sunuldu. Üç gün boyunca New York'taki Lincoln Sahne Sanatları Merkezi'nin ve Los Angeles'taki The Broadway mağazasının vitrinlerine karşıdakilerin birbirlerini gerçek boyutta görebileceği ekranlar yerleştirildi. Binlerce kilometre uzaklıktaki yayalar "aynı kaldırımında karşılaşıyorlarmış gibi birbirlerini görebiliyor, duyabiliyor ve konuşabiliyorlardı. [...] İlk keşif akşamının ardından bu eser kulaktan kulağa duyuldu ve karşılıklı randevular verilmeye başlandı, yirmi yıldır birbirlerini görmemiş ailelerin ve sevdiklerinden uzak düşenlerin akınına uğradı."⁸

1980'de herkesin ulaşamadığı bu deneyimin 2000'li yıllarda ulaştığı nokta ise görüntülü internet görüşmelerinin hangi dezavantajları ya da samimiyetsizlikleri yanında getirdiği üzerineydi. 2010 yılında, 0100101110101101.org olarak da bilinen Eva ve Franco Mattes çifti, internet kullanıcılarını web kameraları aracılığıyla rastgele birbirine bağlayan ünlü anlık mesajlaşma sitesi Chatroulette'te canlı yayında bir intihar sahnelediler ve bu sahnelemeye verilen tepkileri kaydettiler. No Fun, bu araçlara olan güvenimizi hack'lemek adına oldukça düşündürücü ve aynı zamanda rahatsız edici bir performanstı zira eğlencesine rastgele sohbet edilen bir ortamda, bir yandan da ne kadar da çaresiz ve duyarsız olabildiğimizi bize gösteriyordu.

Julian Oliver ve Danja Vasiliev'in 2011 tarihli projesi Newstweek kamusal bir alanda, kafede, havalanında kablosuz ağa bağlıyken New York Times gibi kitlesel bir gazeteyi okuyanların, okumakta olduğu içeriği eşzamanlı değiştiren, mekânın elekt-

rik prizine saklanmış bir cihaz. İsmi de bir kelime oyunundan, Newsweek'in ismini İngilizce "ayarlamak, küçük bir değişiklik yapmak" olan tweak fiiline göndermeyle değiştirmekten geliyor. Bu cihazla sanatçılar, insanların okuduklara metinlere, metin onlara ulaşmadan önce ufak bir ayar veriyor. Bunun bir benzeri ise Chrome web tarayıcı uzantısı olarak bobiler.org tarafından hizmete sunuldu. Hala kullanıma açık olan Politabiler uzantısı, internet üzerinden okumakta olduğunuz metinlerde politikacıların isimlerini teletabilerin isimleriyle değiştiriyor: Tayyip Erdoğan, Tinky-Winky, Devlet Bahçeli, Laa-Laa; Kemal Kılıçdaroğlu; Selahattin Demirtaş, Dipsy; Ahmet Davutoğlu, Umpie-Pumpie oluyor. İç karartan gündemlerin ağırlığından ara sıra uzaklaşmak isteyenlere önerilir.

Yine başka bir manipülasyon cihazı, 2016'da Adam Harvey tarafından üretilen SkyLift WiFi Gelocation Spoofing Device, sergi ziyaretçilerini sanal olarak Julian Assange'ın Londra'daki Ekvador Büyükelçiliği'ndeki odasındaymış gibi gösteren bir coğrafi konum yeniden yönlendirme cihazı. WiFi sinyalleri yayarak çalışmakta ve sergiyi ziyaret edenler sanal olarak yeniden konumlandırıldıktan sonra, Assange'ın odasındanmış gibi fotoğraflar ve tweetler paylaşabilmekte. Bu cihaz, dönemin medyaya dair en çarpıcı eserlerini ortaya koyan kolektiflerinden biri olan !Mediengruppe Bitnik'in bir sergisi için üretildi. Bu kolektifin Delivery for Mr. Assange [Assange Bey için Teslimat] isimli eseri ise, mail art adı verilen posta sanatına referansla, bir canlı posta sanat eseri. 16 Ocak 2013'te !Mediengruppe Bitnik, Wikileaks'in kurucusu Julian Assange'a iletilmek üzere Londra'daki Ekvador Büyükelçiliği'ne bir paket yolladı. Kolideki minik bir delikten dışarıyı kısmen gören bir kamera, GPS takibi ile beraber, paketin İngiliz Kraliyet Posta Servisi'ndeki yolculuğunu belgelemekteydi. Kameranın çektiği görüntüler gerçek zamanlı olarak bir web sitesine ve kolektifin Twitter hesabına aktarılmaktaydı. Yaklaşık 32 saat sonunda, kameranın pili bitecek mi endişesine rağmen paket Assange'a zamanında ulaştı, Assange kamerayı aldıktan sonra postanın amacını hemen kavrayıp tecritte bulunduğu odadan dış dünyaya "Aaron Swartz için adalet", "mücadeleye devam" gibi me-

8) <http://www.medienkunstnetz.de/works/hole-in-space/>

sajlar gönderdi.

Aynı sergideki başka bir parça yine WikiLeaks ile ilgiliydi. İki Reuters muhabiri de dahil olmak üzere sivillerin hedef alındığını gösteren 12 Temmuz 2007 tarihli Bağdat saldırısının videosunu ve Amerikan diplomatik belgelerini Wikileaks'e sızdırdığı için Mayıs 2010'da tutuklanan Chelsea Manning, 2012 yılında casusluktan suçlu bulundu ve 35 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Nisan 2015'te Kansas'taki Fort Leavenworth askeri hapisanesinden avukatı aracılığıyla ilk tweetini attı. Chelsea's Wall [Chelsea'nin Duvarı] ile !Mediengruppe Bitnik, Manning'in, sırları ifşa edenleri (whistleblower) nelerin beklediği, hapisanedeki yaşam ve kadın olma yolunda fiziksel dönüşümlerinden bahseden tweetlerini kamusal alana yansıtarak ona olduğundan daha fazla görünürlük ve farklı kitlelere ulaşma imkanı sağlayarak Manning'in sesine güç kattı.

Bir mücadeleye ses katma denildiğinde Electronic Disturbance Theater'ın (EDT) Zapatistalar'a destek olmak için geliştirdiği 1998 tarihli FloodNet'i unutmamak gerek. O tarihte Ricardo Dominguez, Brett Stalbaum, Stefan Wray ve Carmin Karasic'ten oluşan EDT, bugünün DoS saldırısına benzer performanslar sergiledi. "FloodNet, kavramsal bir sanat eseri ve çevrimiçi toplu eylem için bir araç. [...] Kullanıcıların koordine bir şekilde uzak bir web sunucusuna gereksiz istekler veya kişisel mesajlar göndermesine izin veren, böylece siteleri yavaşlatan ve hatta sayfalarını anlamsız kelimelerle veya protesto mesajlarıyla dolduran bir Java uygulaması - bir tür sanal oturma eylemi. [...] FloodNet, siyasi taktikleri poetikayla birleştiriyor, yıkıma neden olmayı değil, insanların 'adaletsizliğe tanıklık etmeleri' için çevrimiçi ortamda bir araya gelmeleri için bir ortam yaratmayı hedefliyordu."⁹

Bir kara delik olarak ağ: güvenlik, mahremiyet, gözetim ve sansür

İnternetin ortaya çıkışıyla birlikte ifade ve iletişim

özgürlüğü kadar güvenlik, mahremiyet, gözetim ve sansür kavramları da farklı boyutlar kazandılar ve gündeme yerleştiler. Alanda faaliyet gösteren sanatçılar da bu konuları ele alan, internete ve aktörlerine olan güvenimizi sorgulatan eserler ortaya koydular. Bu türün öncüsü bir sanatçı olan Antonio Muntadas'ın 1994 tarihli The File Room [Dosya Odası] isimli enstalasyonu, dünyanın her yerinden sansür vakalarının kayıtlarını içeren bir veritabanı, fiziksel olarak sergilenmesi halinde de ortasında bir bilgisayar bulunan bir arşiv odası. Bu enstalasyon herkese ve eklemelere açık, sosyal bir diyalog ve tartışma alanı.¹⁰

Yukarıda NoFun isimli eserlerini andığımız Eva ve Franco Mattes de tahmin edilebileceği gibi güvenlik, mahremiyet ve gözetim konuları ile oldukça ilgili. Çift Life Sharing'de 2001 ile 2003 yılları arasında üç yıl boyunca ev bilgisayarlarının içeriğini halka açık hale getirdi. Dosyalar, e-postalar, banka hesap özetleri vb. dahil tüm içerikler gerçek zamanlı olarak okunabilir, kopyalanabilir ve indirilebilirdi. "Başlangıçta Walker Sanat Merkezi tarafından yaptırılan ve Steve Dietz'in küratörlüğünü yaptığı Life Sharing, radikal bir kendi kendini gözetleme jestiydi, çevrimiçi yaşamaya geçişin örnek bir modeli idi. Sosyal medyanın yaygın etkisinden çok önce yapılan bu çalışma, bugünümüzü karakterize eden kamusal ve özel alanların bulanıklaşmasına daha o günden işaret etmekteydi."¹¹

Yukarıda Wikileaks ile ilgili örneklerde anmış olduğumuz! Mediengruppe Bitnik'in darknet'e dair enstalasyon/performans/programı Random Darknet Shopper (2014-2016), kendisine haftalık 100\$ Bitcoin tutarında bir bütçe sağlanan otomatik bir çevrimiçi alışveriş botu. Haftada bir, deep web'den rastgele bir öge satın alıp doğrudan sergi alanına postalanmasını sağlıyor. Ürünlerin hem kendisi hem de ambalajı sergileniyor. Canlı performans gösteren bir posta sanatı eseri olan bot, pornodan uyuşturucuya satın aldığı sıra dışı ürünlerle darknet ve deepweb'in keşfedilmesine hizmet ediyor.

9) <https://anthology.rhizome.org/floodnet>

10) <http://www.medienkunstnetz.de/works/the-file-room/>

11) <https://anthology.rhizome.org/life-sharing>

Sanaktivizmde önemli yeri olan Paolo Cirio ve onun başka isimlerle ortak çalışma sonucu 2005 ile 2011 yılları arasında gerçekleştirdiği Hacking Monopolism Trilogy [Tekelciliği Hacklemek Üçlemesi] ise Google, Amazon ve Facebook tekellerini hedef alıyor. Üçlemenin ilk eseri Google Will Eat Itself [Google Kendi Kendini Yiyor], 2005'te yine önemli bir kolektif olan Ubermorgen ve Alessandro Ludovico ile birlikte üretilmiş bir bot. Bu bot, Google metin reklamları üzerinden para üretiyor; bu parayla Google hisseleri satın alıyor. Yani hedef Google'ı Google reklamlarından edindikleri para ile yavaş yavaş yemek. Sanatçıların konuya ilişkin yorumu şöyle: "Google kendi kendini yiyor ama sonunda 'biz' onun sahibiyiz!" (Merak edenler için not: evet sanatçılar Google tarafından dava edildi).

Üçlemenin bir başka projesi 2006 tarihli Amazon Noir, yine Paolo Cirio, Alessandro Ludovico ve Ubermorgen ortak ürünü. Bu projede, Amazon'un telif hakkı korumalarındaki bir açığı keşfedip bugün aynı şekilde işlemeyen "İçinde Ara" hizmetini kullanarak okuyabildikleri parçaları uç uca eklemek suretiyle kitapların dijital kopyalarını çalışıyorlar. Bu kopyaları PDF formatında yeniden birleştirip ücretsiz olarak dağıtımına sokuyorlar. Bu proje, Amazon'un güvenilirliğine ağır bir darbe indirdi, zira güvenlik açığı ile ilgili sorular yöneltilmesine sebep oldu. Sanatçılar, bu yolla bastıkları kitapları, çeşitli sergilerde, nasıl hack'lediklerini de gösteren grafikler ile beraber sergilediler.

Üçlemedeki son örnek 2011 tarihli Face to Facebook [Facebook ile Yüzleş]. Amazon'dakine benzer şekilde Facebook'un o tarihteki sürümünde zincirleme şekilde arkadaşlarının arkadaşlarının arkadaşlarının fotoğraflarına erişmek oldukça basitti. Sanatçılar Paolo Cirio ve Alessandro Ludovico, böyle saadet zinciri mantığıyla 1 milyon Facebook profilini çalıp, yüz tanıma yazılımıyla filtreleyip, yüz ifadelerine göre bu profillerin 250 bin tanesini kendi yarattıkları bir çöpçatanlık sitesinde sanki bu çiftler birbirlerini bulmuşcasına yüklediler. Kendi sözleriyle "Facebook, her daim gözetim ve

kayıt altında, ebedi ve yanıltıcı bir partidir. Yapısı, sizi önce kendi kişisel 'ekran alanınızda' deneyimlerinizi çoğaltarak gerçek sosyal yapılarınızı kopyalamaya ve sonra geliştirmeye davet ediyor."¹² Bu çalışma, sosyal ağların mahremiyetimiz, iş modellerimiz, psikolojimiz ve toplumsal ilişkilerimiz üzerindeki etkilerine dair hâlâ kendimize sormakta olduğumuz birçok soruyu bir seferde üzerimize boca ediyor.

İnternet ve sosyal ağlar üzerindeki varlığımız ve bununla ilgili sorgulamalarımız bugün olduğu kadar berrak değilse de şüphesiz daha eskiye dayanıyor. Bundan 20 yıl önce John Freyer, 2000-2005 arasında gerçekleştirdiği All My Life for Sale [Bütün Hayatım Satılık] isimli projesinde, mutfak çatal bıçak takımlarından kişisel hijyen ürünlerine, Star Wars çarşaflarına ve nihayet www.allmylifeforsale.com alan adına kadar 600'den fazla parçayı, yani sahip olduğu neredeyse her şeyi, internet üzerinden sattı. Proje, 2005'te New York Syracuse'daki The Everson Museum of Art'ta bir enstalasyon olarak sergilendi; projenin, eşyaların fotoğrafları, alıcılarla yapılan görüşmeler gibi izlerinden bir kitap basıldı ve tabii bir başka çıktısı da kendisi de satışa sunulan web sitesi. Freyer'e göre bu, "çevremizdeki nesnelere ilişkimizi, bu nesnelere kimlik kavramındaki rollerini ve internetin gelişmekte olan ticari sistemlerini keşfeden bir proje."¹³

Bu yazıyı son olarak üç örnek ile noktalayacağım. Buraya gelene kadar birkaç kere güvenlik kelimesini andım, ancak bununla beraber gündelik hayatımızı kabusu çeviren aynı zamanda metropollerin vazgeçilmezi olarak kendisini kabul ettirmiş, gerçekten lazım olduğunda kayıtlarına ulaşamayan ama Büyük Birader'e lazım olduğunda hayatımıza burnunu teklifsiz sokan bir araç var: dünyanın her yerinde İngilizce kısaltma adıyla bilinen CCTV, güvenlik kameraları. Kullanımının yaygınlaşması tesadüfi olmayan sebeplerden 1970lere tekabül eden bu araç, o gün bugündür protestoların sebebi. 2001'deki 11 Eylül ile saldırıları ile hayatımıza daha da fazla girdi. Sitüasyonistlerden esinlenen Surveillance Camera Players [Gözetleme

12) Alessandro Ludovico & Paolo Cirio, "The Hacking Monopolism Trilogy", Cleland, K., Fisher, L. & Harley, R. (Eds.), Proceedings of the 19th International Symposium of Electronic Art içinde, ISEA2013, Sydney, 2013. <https://core.ac.uk/download/pdf/41237375.pdf>

13) <https://www.allmylifeforsale.com/html/project/info1.html>

Kamerası Oyuncuları] 1996'da New York'ta kuruldu ve güvenlik kameraları önünde, kameranın görüntülerini izleyen güvenlik personeline yönelik, bu kameraları eleştiren performanslar sergilemeye başladı. ABD'de Arizona, San Francisco, İtalya'da Bologna'da, Stockholm'de, Litvanya'da, İstanbul'da benzer performanslar sergileyenlere ön ayak olan bu kolektif bugün aktif değil.

iSee, ise kullanıcıların CCTV gözetim kameralarından kaçınmasını sağlayan bir ters gözetim uygulaması. iSee kullanıcılara, kamusal alanda bilinen CCTV kameralarının konumlarını gösteren etkileşimli bir harita sunuyor, A noktasından B noktasına en az kamera bulunan güzergâhı gösteriyor. iSee, ilk olarak Ekim 2001'de New York City güvenlik kameralarını gösteren bir web sitesi olarak piyasaya sürüldü, bugün aktif değil. Bir başka sanatçı Leonardo Selvaggio ise 2014 yılına gelindiğinde artık "karşı gözetlemenin" neredeyse imkânsız olduğunu görüp başka bir taktik geliştirdi, URME surveillance. "Sen bensen" isimli maskesini ister iki boyutlu olmak üzere sitesinden indirebilir ister 3 boyutlu halini yine siteden sipariş edebilirsiniz ve sokaklarda Leo'nun yüzünü kullanarak özgürce dolaşabilirsiniz. !Mediengruppe Bitnik'ten Surveillance Chess [Gözetim Satranç] ise 2012 olimpiyatları öncesi Londra'da metrolarda bulunan güvenlik kameralarını hack'liyor ve kameranın kontrolünü ele alıyor. Sanatçılar, kamera görüntüsünü bir satranç oyununa davet ile değiştiriyor ve güvenlik personelinin kontrol odasında bulunan gözetleme monitörü bir oyun konsolu haline geliyor.

Bu sanatçılar bugün de birtakım yeni eserler üretmeye devam ediyor, kimisi iktidarları, kimisi internet devlerini fazlasıyla rahatsız ediyor. Örneğin, Paolo Cirio emeklilik yasası karşıtı gösterilerde görev alan, görsellerini internet haberlerinden bulduğu polislerin fotoğraflarını Capture isimli eserinde sergiledi. Bu nedenle de 2020'den bu yana Fransa topraklarına girişi yasak. Bunun bir benzerini 2011'de Mısırlı göstericiler aktivizm adına Piggipedia adıyla yapmıştı. Bu örnekler, aktivizm ve sanat arasındaki çizginin göreliliğini, görsel ve söylesel geçişliliğin çokluğunu vurguluyor ve günümüz sanatçısının/aktivistinin günümüzün tasalarına, ortamlarına, aktörlerine dair söz söy-

leme imkânlarını her gün yeniden kurduğunu ve kendini sanatçı veya aktivist olarak görmeyenlere dahi eleştireliliği benimsettiğini ve hatta söz söylemeye teşvik ettiğini gösteriyor.